

ΔΖ

ERDÉLYI HIRLAPIRODALOM

TÖRTÉNETE

1848-ig.

JAKAB ELEK

I. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1882.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

Az Akadémia épületében.

Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig.

Olvastatott a m. t. akadémia 1882. jan. 23-án tartott ülésében.

I.

Az első hírlapok másutt és Erdélyben.

Miveltségünk nemzeti szellemünk műve, de Németországától vette az irányt. Hírlapirodalmunk története is e tényt igazolja. Ott a nyomtatás feltalálása után már 1488. voltak ugynevezett röpivék (*Fliegende Blätter*); a legrégebb 1493-ról a lipcsei egyetem könyvtárában van. A hírlap (*Zeitung*) 1505. jött használatba; 1529. Nürnbergben, 1535. is ott jelentek meg ilyforma lapok; de ezek történeti eseményleírások voltak könyv- és füzetalakban, nem időhöz kötve. Az első nyomtatott hetilap (*Wochenschrift*) 1605. jelent meg Mayna melletti Frankfurtban; a tudományos irány 50 év múlva az 1682-től 1782-ig terjedő *Acta Eruditorum* és az 1739—1752. közt fenállott *Göttinger Zeitung* című folyóirat szerkesztőiben találta meg első képviselőit.

A francziáknál a legrégebb röp-lap 1507. ápr. 9. Genúában jelent meg, ámbár állítják, hogy 1492—93-ban is volt már; valódi ujság-levelök 1623-ból való s címe ez: *Nouvelles ordinaires des divers endroits* s a 200 évig fennállott *Gazette de France*, mely 1631. indult meg.

Az olaszok legrégebb ujsága Velenczében jelent meg 1526. *Notize Scritte* czim alatt; 1668—1692-ből valók: a *Giornale dei Letterati de Fr. Nazar* és a *Biblioteca volante* 1667—1718-ból.¹⁾

Angliában lord Burleigh alapította a legelső ujságot 1588. a *London Gazette* 1665-ből való.

¹⁾ *Die deutschen Zeitschriften seit Leipzig, 1875. 12—13. II.*

Magyarországon a II. Rákóczy Ferencz főemberei által szerkesztett *Mercurius Veridicus ex Hungaria* című 1705—1710-ből volt az első, azután a *Nova Posoniensia* 1721-ből, a *Mercurius* című 1731. és 1735—38-ból, a *Presburger Zeitung* 1763-ból s az 1780-ban megindult *Magyar Hirmondó*.¹⁾

Erdélyben a legrégebbi a Szinnyei által ismertetett²⁾ azon lap, melyben ily hely fordul elő: »A boroszlói könyvárusok panaszkodtak azon fiuk ellen, kik nemcsak árulják uton-utfélen a magyar és erdélyi újságokat, de éneklik is.« Ugyancsak 1593. Baumann könyvnyomtató ellen is panaszkodtak: »a ki templomi ministrans gyermekekkel árultatta az *Erdélyből érkezőt* újabb híreket.« Jól jegyzi meg Szinnyei, hogy ezek röpvívek voltak, mint a németországi, imént említett első századbeliek, a minőket Fraknói a nemzeti muzeum hírlapgyűjteményében már 1526-ból a mohácsi vész leírásáról fedezett föl,³⁾ mire az állhatatlan lelkű s jezsuitáktól sugalmazott Báthori Zsigmond uralkodási korszaka adott alkalmat az udvarában élő németeknek és olaszoknak; de én nem tartom bizonyosnak, hogy Erdélyben nyomattak-e? vagy csak tárgyaik voltak erdélyiek, miket élelmes német nyomtatók Lipcsében vagy Norinbergában nyomattak s úgy árultatták a városokban. Ez érdeklődés oka az volt, hogy a fejedelem már ekkor alkudozott Rudolf császárral és királylyal Erdély átengedése s a török ótalom alól elvonása iránt, mi 1598. ténynyé is vált, habár mulólag is. Ezt a Rudolf-pártiak nem késték *Siebenbürgische Zeitung* cím alatt Norinbergában 3¹/₂ 4-edrét levelen megjelent nyomtatványban mint érdekes napi eseményt a közönséggel tudatni. A címnap szerint abban elő volt adva: »miképen adta át Báthori Zsigmond, Erdélyország, Oláhország és Moldva fejedelme, székelyek ispánja sat. a római császári követeknek országait, kincstárát, ékszereit; hogyan esküdt meg az ország a császár hűségére s miképen ajándékozta meg a fejedelem annak biztosait lovakkal, jószágokkal és egyébvel sat.«⁴⁾ Világos, hogy itt nem mai értelemben vett hírlapról, de röpvívről

¹⁾ *Tudom. Gyűjtem.* 1821. XII. köt. 54—71. ll.

²⁾ *Vasárnapi Újság* 1880. 3. sz. 35—39. ll. *Ugyanott* 25. l.

³⁾ *Magyar Könyvszemle.* 1876. 8—14 ll.

⁴⁾ Látható a *Nemzeti Múzeum*-ban Quart. (280. sz. a.)

vagy röplapokról van szó, s azok is nem Erdélyben nyomtatván: az erdélyi hírlapirodalom történetének innen kezdését csak némileg indokolják.

Hogy a XVII. században Erdélyben akármily alakú, ott nyomtatott hírlap lett volna, eddig semmi nyoma nincs felfedőve.

II.

Külső bizonyítékok.

A XVIII. század végső két tizedéig az erdélyi olvasók külföldi vagy magyarországi és bécsi lapok járatásával segítettek ebbeli szükségükön; néha kéziratban forgott pasquillusokkal s kedélyingerlő irásokkal, miket az uralkodó-házzal viszkodó külhatalmak, főleg a porosz király juttatott Erdélybe emissariusai s hadi kémei által. Érdekesek egy ily természetű közigazgatási ügytárgyalás adatai 1757-ből. Mária Theresia és II. Friedrich közt már ekkor folyt a hét éves háború. A porosz király kívülről hatalmas sereggel támadta meg a magyar királynét, belülről elégedetlenség ébresztése végett, főleg a székelyek közé titkos lázítókat küldött. Udvarhelyszéken már 1752-ben december elején három ilyet fogtak el, a kik a néptől részint pénzt zsaroltak fölkelési czélokra, részint közöttük osztogattak ki; a kormány szigoruan bánt velök s a népet rosz szándékuk felől hivatalos uton fölvilágosította — hírlap nem volt, ezt használni nem lehetett.

Azután 1761. egy Kovács nevű erdélyi eredetű porosz emissarius Lengyelország felől lengyel ruhában jött be, Szepességen fogatott el s Erdélybe kísértetvén: a kihallgatáskor derült ki, hogy utasítását a porosz királyi udvartól kapta, czélja izgatás, sok pénzt és leveleket találtak nála, melyeket a kormányzó a legfőbb udvari haditanácsnak küldött be.

Ezután is csaknem állandó volt porosz kémeknek hírlapokkal s más izgató tábori tudósításokkal Erdélybe utasítása. E hírlapokban a történetek a király javára s a császárné és királyné hátrányára voltak előadva. A kedélyek anyyira fel voltak ingerülve, hogy a hevesb vérű magyar fiatal-

ság azokat magyarra fordítván: az újságra kíváncsi közönség elégedetlenségét ezzel is szította. Egyike ezeknek egy 1757-ki közlés, mit a január 18-án megjelent s Erdélybe is becsempészett porosz érzelmi német lapok hoztak nyilvánosságra, mely a kedélyeket szokatlanul fölingerelte; t. i. abban az volt írva, hogy e napon viradólag a porosz király kabinete ablaka üvegtábláin e négy betű tűnt fel: F. R. C. A. Minden mesterséget megkísérlettek, hogy eltávolíthassák, de sikertelenül. Az üveges mesterek megkérdeztevének oká iránt, hogyan történhetik az? azt felelték, hogy az nem emberi kézzel van írva, de Istennek műve. Ekkor a király jószokat hívatott megfajtsókra, a kik négyféle értelmét adták, t. i. »*hogy Fridrik római császár lesz, minden udvarokat reformálni fog, a katólikusokat fegyverrel visszazoritja s az osztrák császárt elűzi.*»¹⁾

De a király egy belső titkos tanácsosa ezt ura akarata ellenére így magyarázta: »*Fridrik országát és fejét vesztí.*»²⁾

Bármily naivnak tűnjék is fel előttünk egy ily közlés ma, hogy akkor föl kellett kavarni a nép vérét, alig fér hozzá kétség.

Egy másik ingerlő hatásu elbeszélés az volt, a mit a köhni és regensburgi hírlapok közöltek. »Az első t. i. előadta a két harczoló fél között Csehországban, Prágához közel a Moldva vize és Fejérhegy között történt nagy csatát, elmondva, hogy abban a császárné-királynénak 180,000, a porosznak 110,000 katonája vett részt, a császáriakból elesett 40,000 elszéledett Bécs felé menekülve 30,000. Ezt az utóbbi úgy igazította ki, hogy az elesetteket és elfogottakat összeszámítva azokkal, a kik Prágába a porosz elől bevonultak, az jó ki, hogy a császárné hadseregéből 30,000 csak papiroson volt, s a tiszték szabályellenesen vették ki azok fizetéseit és költségét.« Ugyan a regensburgi újság jun. 8-ról azt írta: »hogy a porosz Prágát keményen ostromolja, eddig meg is vette, a császárné segé-

1) FRIDERICVS ROMANORVM CAESAR AVGVSTVS,
FRIDERICVS REFORMABIT CVNCTAS AVLAS,
FRIDERICVS REPRIMET CATHOLICOS ARMIS,
FRIDERICVS REPELLET CAESAREM AVSTRIACVM.
2) FRIDERICVS REGNV M CAPVTQVE AMITTET.

lyére siető 12,000 bajornak utját állva, egy sáncztáborban körülzárta, s minthogy a porosz közeledik Bécs felé, a császárné nemsokára lemegy Magyarországra, ott országgyűlést tart s a magyar nemességet fegyveres fölkelésre hívja fel.«

Verseket is terjesztettek el Erdélyben, melyek a porosz királyt magasztalták, a miket tanulóifjak magyarra fordítván, midőn a nyári szünidőre hazamentek, magukkal vitték. Igy találtak meg néhányat Belső-Szolnok vármegyében Makrai István nagybirtokos tanuló fiánál. A dolog kinyomozása a közügyigazgatóra bízott, s midőn azok inkább ifjui meggon- dolatlanságnak, az írások pasquillusoknak tűntek fel, mint veszélyes dolgoknak, az ország főkormányja azon oknál fogva: »mert azon versek az enyedi Collegium tanulói által nemcsak magyarra fordítottak, de — a mint a jelentés szól — *in favorem Borussiae* a kolonai újságok refutatójával a regens- burgumi novellákból még szaporítottak, melyeket mint haszon- talanságokat inkább el kellett volna vetni, mintsem divulgálni, a professorokat Curatoraik által megintette, hogy az ifjúságot tartsák jobb disciplinában, s ne engedjék, hogy efféle haszon- talan költemények *cum jubilo* excipiáltassanak, hanem igye- kezzenek őket az ő felségéhez, mint kegyelmes királynénkhoz tartozó homagiumoknak állhatatos megtartására serio adhor- tálni.«¹⁾

Ilyenek voltak az erdélyi olvasók ez időbeli hírlapi érte- sülésének csatorná! Bizonyos, hogy ott még ekkor hírlap nem volt; különben a kormány ezeket megczáfolatlanul bizo- nyára nem hagyta volna.

Külföldi lapok mellett pozsonyi és bécsi hírlapokat is rendelték meg erdélyiek, sőt híreket is irtak bele s munkákat küldöttek hozzájuk közlés végett. Igazolja ezt egy 1769. márczius 30. költ kir. rendelet, melyben a császárné és királyné a többiekkel együtt az erdélyi udvari kancelláriának is meg- hagyta: »hogy azon cél tekintetéből, hogy a hírlapíró²⁾ azon belső híreket, melyeket a közönséggel tudatni kell, megbiz- hatólag közölhesse, jövőben az osztrák-magyar és erdélyi

1) Az eredetiből.

2) *Gautier*, a »Wiener (Hof) Diarium« főszerkesztője.

udvari kancellária mindazt, a mit a belügyi rendeletekből, nem különben a mit a legfőbb pénzügyi hatóság, legfőbb udvarmesteri hivatal s a németalföldi, velencei és bánáti osztályok részéről közlendőnek ítélnék, a főszerkesztőnek küldjék meg;¹⁾ igazolja továbbá b. Bruckenthal Sámuel erd. udv. kancellár 1773. jún. 13. a császárnénak tett előterjesztése, melyben írja: »hogy az utolsó *Diarium*-ban Szebenből azon jelentés fordul elő, hogy a búza és egyéb mezei termékek ama tájon emelkednek, a mézárások czéhe megszűnt, szücsök vették át a húsárútatást. E tudósítás czélja — ugymond — az, hogy a rendőrségi eljárás hibás voltára mutasson rá és tüntesse ki; ez még is mutatja, mily szükséges, hogy a közönséget érdeklő ilyen dolgokról közlés ne tétessék a hírlapokban, mielőtt arról az udvarhoz tudósítás nem érkezett, mivel az elterjesztett hír nem egészen alapos. Kérte tehát a felséget intézkedésre.« »Már intézkedett — írta a felséges asszony — az osztrák kancellária által a múltra nézve s jövőre a vizsgálókhöz, hogy jobban vigyázzanak, hogy ilyesmi a közönség közé ki ne jusson.«²⁾

Hogy ekkor Erdélyben szerkesztett s kiadott hírlap nem volt, minden kétséget kizárólag bizonyítja az erdélyi kancelláriának 1778. aug. 14. és sept. 23. költ két rendelete, melyek szerint két ellenséges szellemű külföldi lapnak³⁾ az országból kitiltását, *hírlap nem léte miatt*, az erdélyi könyvvizsgáló bizottság, a *Continua* táblák s városi tanácsok útján kívánta köz tudomásra juttatni. Kaunitz, rittbergi herczeg, császári államkancellár ugyanis jegyzékiratot intézett a magyar-erdélyi udv. kancelláriához, melyben az említett lapoknak behozatala megtiltását hozta javaslatba, s a ki megszegi és tetten éretik, 50 vagy 100 arannyal vélte büntetendőnek, mely összeg a katonai kórháznak lenne adandó. A magyar kancellár a büntetést mellőzve, elégnék tartotta a hírlapokban a tilalom kihirdetését, s minthogy — a legfelsőbb rendelet szerint — *Erdélyben hírlap nem volt*, a kihirdetésnek imént érintett mód-

¹⁾ Az eredetiből.

²⁾ Az eredetiből.

³⁾ *Le Courier du bas Rhin*, Cleves.
Le Courier de l'Europe, London.

ját rendelte most is alkalmaztatni. Még 1781. nov. 7. költ udvari rendeletben is a felség *Herz Simon* csalónak ország-szerzte kihirdetését szintén az előbbi úton hajtatta végre.¹⁾

III.

Az első hírlap. Hírlapalapítási kísérletek Erdélyben a XVIII-dik század végén.

Meg volt az erdélyi hírlap szükségének érzése mind a kormánynál, mind a honlakosoknál. Az első hivatalos közlések gyakorisága s azon körülmény ösztönözte rá, hogy akarata és rendeletei köztudomásra juttatásának ez volt a minden országban alkalmazott legcélszerűbb eszköze; utóbbi a magán és közérdekek, a hazai és külföldi napi események s általában az ország politikai és társadalmi, tudományos és irodalmi állapotainak ismerése és gyarapítási vágya.

Az eszme II. József császártól indult ki, s előbb a szebeni közönség, különösen az ott székelő kir. főkörmányszék kebelében fogamzott meg. Midőn az uralkodó 1782. ott járt, kifejezte, hogy Erdélynek jó lenne újságot állítani. Hochmeister Márton könyvnyomtató, a kormányzéki nyomtatványok szállítója, a megvalósításra vállalkozott, engedélyt kért rá, s *Siebenbürger Zeitung* czím alatt kiadhatását 1783. nov. 20. a kir. főkörmányszék megengedte, meghagyván gr. Kemény Farkas tanácsosnak, mint a könyvvizsgáló bizottság elnökének, hogy megvizsgálván előbb az előfizetési fölhívást; a nyomtatást engedje meg. A kiadó egyszersmind szerkesztő is volt, a lap kis 8-drét alaku, előfizetési ára félveenként 2 forint 15 kr, külföldieknek postán elküldve 3 forint 15 kr, megjelent hétfőn és csütörtökön; tartalmát tették: politikai hírek, természeti ritkaságok leírása; egyes férfiak szakdolgozatai sat, mellék-lapja: *Intelligenzblatt*, ennek tárgyai: piacok árúhirdetése, árú érkezése és indulása, piaci árfolyam változásai, szülöttek és halottak följegyzése, árverések, a kormány és magánosok hirdetményei sat. Azonban a póstadíj a nagy-szebeni postahivatal által magasra szabotván: a kiadó az udvarnál panaszolt,

¹⁾ Az eredetiből.

idézve, hogy a pozsonyi magyar ujság [*Magyar Híradó*] egy példány után csak egy forintot fizet; minnek következtében a postadíj a pozsonyinak mértékére szállítatott le; t. i. minden fél esztendőben minden egy példánytól fizetendő 1 forintra.

Néhány nappal az engedély kelése után 1783. deczemb. 15. Trattner János Tamás, bécsi udvari könyvnyomtató és könyvárus is engedélyért folyamodott az erd. udv. kancelláriához Dalmácia, Horvátország és Slavonia, Erdély nagyfejedelemség, a Temesi Bánság és Trieszti Tengerpart részére, mindenkinek saját nyelvén kiadandó politikai, gazdasági és kereskedelmi hírlap kiadhatása végett, kérve, hogy az illető országok legfőbb kormányzói és az alárendelt hatóságok arra utasítsanak, hogy a kiadó könyvvezetőjének, ha hozzájuk folyamodik, a szükséges tudósításokat és felvilágosításokat adják meg, a hírlapvizsgálók a fennálló szabályokat pontosan megtartván, hogy azok késedelmé a lapok megjelenését ne gátolja. A kancellária a programot 1784. jan. 24. a terv kivihetőségéről véleményadás végett az erd. kir. főkormányzókhoz beküldötte, mely azon föltevés mellett, hogy a lap pontosan s a viszonyokkal megegyezőleg lesz szerkesztve, azt kívánatosnak nyilvánította, azon reményét fejezve ki, hogy óhajtott eredménye lesz. Az udv. kancellária azonban, a felség egyenes parancsára, jul. 24. kelt leiratában azon oknál fogva, hogy a köztörvényhatóságok tisztviselői hivatalos teendőikkel eléggé el vannak foglalva, a kiadónak velök levelezését nem engedte meg, sőt arra utasítani rendelte, hogy hírlapjának dolgozó társakat más úton keressen; a vizsgálatra nézve pedig azt rendelte, hogy a vizsgálók a lap megjelenését késedelmezés által ne hátráltassák ugyan, de a legnagyobb figyelemmel legyenek arra, hogy semmi nem illő ki ne nyomassék. Trattner ennek következtében szándékáról lemondott.

Azon kérdésre: vajjon ő külön nemzeti nyelvű ujság alatt magyart értett-e, minthogy német már volt? vagy németet, a mi a létezőnek káros lett volna? felelni nem lehet, mert a szándék nem jutott el a megvalósulás azon pontjáig, a hol erről nyilatkoznia kellett volna.

Hogy az erdélyi magyarság már azon korban elismert nagyfokú műveltsége s irodalompartoló buzgósága mellett is

külön lapot nem kezdett, egyik oka az, hogy a kir. kormányzók csaknem ez egész században a német ajkú Nagy-Szebenben tartózkodván s a társadalomnak magas állásánál fogva vezetőjének kellvén lenni: ott a német nyelv általános társadalmi és irodalmi nyelvvé lett; másik oka az, hogy az anyaországban levén magyar ujság, s Erdély hű érületű magyarsága, részint a politikai viszonyok kényszere s az anyaország nagyobb erkölcsi erőszlya folytán, részint az írók kis számának megoszlása által azok hatását gyöngíteni nem kívánván: természetes volt, hogy nemcsak számos erdélyi olvasó fizetett azokra előre, de írói is csatlakoztak. Így lettek a *Magyar Híradó*-nak dolgozó társai megalapítása után azonnal *Esztelneki Szacsvaj Sándor*, *Pánczél Dániel*, *Andrád Sámuel*¹⁾, *Bankó József*, *Gyöngyösi János* és többen, kik közül az első már 1784. azon hírlap egyik társszerkesztőjévé, később 1787. Bécsben nemcsak annak, de az általa megindított *Magyar Muzsa*-nak is főszerkesztője és tulajdonosa, Pánczél 1793. márcz. 27. kelt udvari engedélynél fogva a *Magyar Merkur* tulajdonos alapítója lett, és saját lapjának mindenik sok erdélyi előfizetőt és munkatársat nyervén meg: az erdélyi magyarság saját szellemi és kivált hírlapirodalmi központjának is Pozsonyt és Bécsot tekintette hol a magasb politika fő vérforgása volt s a magyar felsőbb társadalom életerei egybetalálkoztak.

Egy más dolgozatomban, *Szacsvaj Sándor életrajzában* én ezt bőven kifejtettem s indokoltam;²⁾ itt is hátrább tényekkel lesz az igazolva. Szándékozott 1787. langendorfi Lorenz Lajos brassói polgár az ottani Albrich-féle nyomdában 1788. január 1-től kezdve szintén német hírlapot kiadni, melyben — a mint írta — inkább külföldi s jelesen moldva-oláhországi híreket akart közölni az újságok kedvelőiért s a történelem érdekében, a nélkül, hogy más hírlapnak ártani kívánna; ez ügyben azon országokat be is utazta s magának egybeköttetéseket szerzett. Kérte azért a kir. főkormányzókot engedélyadásra, de az megtagadta azon okból, hogy a hírlapkiadás előjoga már Hochmeisternek van adva, s ha vállalkozó szán-

¹⁾ Látható életrajza: *Figyelő*, 1881. évfolyam I. füzet 1—12. lapjain.

²⁾ *Figyelő*, 1881. XI. köt. I. füz. 161—174. II. IV. füz. 252—264. II.

déka mellett kíván maradni, nincs más mód, mint hogy azt a nevezett lap tulajdonossal igazítsa el s tett fáradsága és költségei kárpótlását attól eszközölje ki.

Ez időtáiban a földmives oláh nép számára¹⁾ oláh ujság alapítását is kezdeményezte egy Nagy-Szobenben a végre alakult társaság, melynek tagjai magukat nem nevezték meg; ennek 1790. január 1. (6-naptár szerint) kell vala megindulni oláh nyelven. Gr. Bánffy György erd. kormányzó 1789. május 26. tett e tárgyban legelőbb az udvarhoz melegen ajánló fölterjesztést, kérve Hochmeisternek szabadságot a nyomtatásra, s a lapnak Erdélybe, Bánátba és Bukovinába postadíjmentesen szétküldhetésére. »Az oláh nép művelése oly üdvös czél — írja — hogy ilyen egy létező hazai ujságnál sem forog fenn; a lapot a legmíveltetlenebb s csak oláhu tudó nép fogja olvasni; a postadíj elengedését bár a 3 első évre próbaképen ajánlja, mert ellenkező esetben az a lapot a nép szegénységéhez képest igen drágává teszi.« Az udvari kancellária, mielőtt határozná, felvilágosítást kért arról: ki lesz a szerkesztő? ki a vizsgáló? a vállalat a czélnek megfelel-e? a papság értelmi felfogását nem haladja-e felül? felvilágosítás helyett nem fog-e tévelyekre s balmagyarázatokra utat nyitni? Kurtzböck, bécsi kiadó oláh könyvnyomtatási kiváltságát nem fogja-e sérteni?

Ekközben a társulat az udvari kancelláriához is folyamodott; azon évi jul. 30. adta be kérvényét, mellékelve a programot is, melyben írja: »hogy a nemzet, melynek számára e lap megindulna, nincs a műveltség azon fokán, hogy közötté az olvasás és írás általános legyen, tehát főleg a papoknak van száruva, a kik tartalmát a néppel hetenként közlenék; főtárgyai lennének: a napi események, a jó erkölcs és a földművelésről felfogásukhoz mért oktatás. Poppa Miron nevű »Valye Formosa« völgyi derék pappal kezdődnek a lap; el lenne beszélve felőle: hogyan élt ő házában, gyermekei közt s szomszédaival; hogy folytatta gazdaságát; mit tett termékeny és rossz években, miként engedelmeskedett előljáróinak, a szegényeket mint segítette, ellenségeiből mily kimélő, mértékle-

¹⁾ A hivatalos iratokban így fordul elő: *Walachische Zeitung für den Landmann.*

tes, igazságos, szóval: mily igaz oktatója és atyja volt népének! Ezzel szembe lenne állítva egy ugyanottani részeges, veszedő, rossz társaság kedvelő ember, a ki a dolgot kerüli, engedetlen a felsőbbekhez, s annak szomorú kimenetele? hogy az olvasó az elsőt megszeresse s a szép és jó követésére, az utolsót megutálja s életmódjának kerülésére a szép és rut példa által serkentessék. Elősorolták továbbá, hogy közölni akarják: a hadi híreket, kormányi előléptetéseket s egyéb tanuságos és érdekes dolgokat; az alattvaló kötelességeit a felsőbbek iránt; utasításokat, mint orvosolják sérelmeiket; a gazdaság ágai közül ismertetnék a földművelés, méh- és juhtenyésztés helyes módjait, terveket és javaslatokat közölnének sat. közölnék a felsőbb és legfelsőbb rendeleteket oláh nyelvre fordítva, hogy könnyebben elterjedjenek; becsületes és szorgalmas alattvalókat példaképpen állítnának olvasóik elé, hogy azokat követni igyekezzenek sat. kiadjuk Hochmeister Márton lenne. A társaság csak a lap költségeit fedezné a bevételből, díjat nem kíván, ingyen áldozná idejét s munkáját, a fennmaradó tiszta nyereséget derék és szorgalmas földmivesek jutalmazására fordítaná, s minden évben kiosztván, a lapban is közzétenné.«¹⁾

Még nem volt tárgyalva ez ügy, midőn a kormányzó felvilágosító jelentése fölérkezett; abban minden akadály el volt hárítva s ez alapon gr. Pálffy főkancellár 1789. sept. 17. előterjesztését a felséghez megtette, előadván: »hogy az erdélyi kormányzó a lapot engedélyezhetőnek látja, mert — ugymond — az okosan lesz szerkesztve, a kir. főkormányzónak egy héttel előre bemutatják, vizsgáló lenne az oláh nemzeti iskolák felügyelője, Eustatievich s azon szabályokat követendő, miket a német lap vizsgálója; Kurtzböck kiváltsága nem terjed ki Magyarországra és Erdélyre, hol kizáró kiváltsággal egy lap sem bír; [feltűnő, hogy csak az imént Hochmeister előjogát épen a kir. kormányzónak maga állította]; a kancellária mint dicséretes szándékot méltányolva emelte ki a társulat önzéstelenségét, ajánlva a postadíjmentes szétküldési kedvezmény megadását.« A császár szó szerinti határozása rá ez volt: »Helyben hagyom a kancellária ajánlatát, de a posta-

¹⁾ Látható 9437. 789. é. korm. sz. alatt.

díjmentes szövekküldés nem engedhető meg, hanem a társulat fizessen egy méltányos átalányösszeget.* 1) Ezt a kir. főkörmányszék egy forintban állítván meg, a mi a lap árárt 2 frtra emelte volna: a társulat kiadási szándékától elállott, mert — úgymond — nem remél annyi előfizetőt, hogy a költség fedezve legyen, de reméli a császári felség ismeretes érzületétől — írja nyilatkozatában — hogy később a most elhalt nagy kiterjedést ígérő szándék föllevenítésének módját fogja találni. Följelenítvén ezt a kir. főkörmányszék az udv. kancelláriához: az jan. 18. 1790. a visszalépést tudomásul vette 2) s így az *oláh nyelven írandó hírlap* kiadása meghiúsult.

Ugy látszik azonban egy ma is fennlevő hiteles adatból, mit velem a tudós Baritiu György, az: *Observatoriu és Transsilvania* érdemes szerkesztője s az erdélyi román hírlap-irodalom atyja volt szíves közölni, hogy azon lapnak egy száma — a legelső — 1791-ben megjelent, de ezt, minthogy engedélye nem volt, azonnal be is tiltották. Kár, hogy a címe sem az én adataimban, sem közlő tisztelt barátom levelében nincs megírva. Ezen, az erdélyi hírlapirodalom történetében igen becses lap-számot 1852-ben az egyik vizaknai oláh templomban találták meg. 3) Ha a fennlevő szám 1791-ből való, nem tudom okát, mint történhetett, hogy az 1790. január elején bevégződött hivatalos tárgyalás után épen egy évvel jelent meg *egyetlen egy* szám. Vajjon nem téves-e ez? Az előttem álló adat teljesen bizonyos, annak száma a tévedést kizárja.

Sikeresebb volt egy *nagy-szebeni magyar ujság* iránti kísérlet. 1790. jan. 28. Hochmeister folyamodott a kir. főkörmányszékhez annak május 1-től kezdődőleg kiadhatóságért; tartalma, postai viteldija és megvizsgálása úgy volt elintézve, mint a már létező német *Kriegsbothe*-é*); a kir. főkörmány-

1) Látható 11950. 789. f. k. sz. alatt.

2) Látható 1012. 1742. f. k. sz. a.

3) Baritiu ur hozzám idei január 21-én írt leveléből.

*) Zavar elkerülése végett megjegyzem, hogy az eredetileg *Stellenbürger Zeitung* című szebeni német ujságot Hochmeister 1788-ban *Kriegsbothe* változtatott cím alatt kezdette kiadni, s ezen címet a lap 1790-ben és 1791-ben is viselte. Hogy felsőbb engedélyt kért volna rá? új nevét mikor vette fel a mikor ment vissza az előbbire? a hivatalos

szék febr. 4. az udv. kancelláriához terjesztette a kérést, de folyamodó a kormányzóhoz is írt, pártfogását kérve. Ez válasziratában tudatta, hogy mind ő, mind a kir. főkörmányszék bizonyosan pártolni fogja az ügyet, s úgy a hazában, mint az udvarnál jóakarókat szerez számára; meg levén győződve, hogy Hochmeister magát mindig loyális és hasznos állampolgárnak bizonyította, felteszik róla, hogy a legcondosabban ügyel rá, hogy semmi gyanus s kivált a mostani mozgalmas időben nem illő közlés abban meg ne jelenjék s visszaélésre a lap alkalmul ne szolgáljon. Azonban Hochmeister nem elégedett meg e határozással; felfejtette, hogy ha ez ujság csak a *Kriegsbothe* magyar fordítása lesz, átfordításával igen sok idő telik el s a közlések annyi érdeklődést nem keltenek, hogy ő e vállalat költségét kockáztathassa, ezért külön kiváltságot kért *egy szebeni magyar hírlap* kiadhatására. A kir. főkörmányszék melegen ajánlta; a mire az udvari kancellária 1790. márcz. 4. 1 frt postai díjfizetés s a vizsgálati szabályok megtartása föltételével a kiadást megengedte; a kérdés azon ágát ellenben, hogy személyes kiváltságot nyerjen azon célra, megtagadta s kötelezte, hogy a lapot a vizsgálónak pontosan mutassa be, ha hadi híreket közöl, terjeszse előbb a főhadvezér elé. Ily magyarázat mellett az *első erdélyi magyar ujság* létrejött s első száma 1790. ápr. 3. »Erdélyi Magyar Hírvivő« cím alatt 8-adrét alakban Nagy-Szebenben megjelent. A lapon a szerkesztő neve nincs kitéve, Sándor István *Fabián Danielt* és *Tseroi Eleket* mondja szerkesztőknek¹⁾ s azt is írja, hogy e *Hírlevelek* kevés idő múlva megszűntek; de mikor, ő nem jegyezte fel; Szabó Károly egyetemi tanár ur, a ki velem ezeket szíves volt közölni, szintén nem tudja. A 11. 12. számhoz mellékelte toldalékon még az is olvasható: »hogy már a jövő hónapban *Hírvivőjüket* minden héten kétszer, u. m.

adatokban említve nem láttam; legelőbb a szebeni főposta-hivatalnak a kir. főkörmányszékhez 1788. decz. 18-án írt jelentésében fordul elő e kifejezés: »Hierlandes keine andere Zeitung, als die Hermannstädter Hochmeisterische Zeitung, die jetzt den Namen *Kriegsbothe* führt, aufgelagt und mit der Post versendet wird...« 10586. 1788. 1790. 1321. kir. főkörmánysz. sz.

1) *Magyar Könyvesház.* 181 L.

hétfőn és csütörtökön bocsátni fogják, nem drágábban, hanem az eddig meghatározott áron.«

A következő esztendőre ígérték a szerkesztők: »a) Tudósításokat a török háborúról, b) a rövid időn beállandó erdélyi országgyűlésről; dicsekesznek, hogy hírvívők nem csak Pozsonyban, Budán, Pesten, Kassán és Nemes Magyarországnak úgy Erdélynek is majd minden részeiben számos olvasókat nyertenek, hanem Bécsbe és a tábori piacokra is a Magyar Hadi seregeinkhez szép számmal kivitettetnek.« Tehát a munkát »továbbra is nagy örömmel és minden unalom nélkül ígérjük folytatni.« Említik: hogy az udvartól szabadságok is az írásra, mely elkésett volt, már megérkezett.«¹⁾ »Az előfizetés Hochmeister Márton szebeni könyvnyomtatónál . . . a hátra levő hat hónapra december végéig postán 3. német forint, a helyben levőké 2 német firt és 40. kr.«

E rendkívül ritka erdélyi magyar folyóiratot tudós megmentője, Szabó Károly, Krasznán a Cserey-könyvtárnak a földön hevert és rothadó papir-szemetei közül szedegette össze.²⁾ Lehet, hogy több is volt, de rothadás miatt elpusztult.

E lap keletkezési ideje ezek szerint bizonyosan tudva van; megszűnése s szerkesztőinek kiléte homályos. Ezek nyomozását s eredményét hátrább időrendi helyén előadom.

Ugyanaz 1790. évben nov. 18. az erd. kir. főkörmányszékhez intézett jelentésében tudatta az *Ephemerides Budenses* című politikai lap kiadó-hivatala, hogy 1791. jan. 1. Budán e cím alatt latin nyelven (*latio sermone*) irt hírlapot szándékoznak kiadni: ők a közügyért teszik az áldozatot, s remélik, hogy ha azt többen megtudják, törekvésüket jó néven veszik. Kéri a kir. főkörmányszéket kihirdetésére. Ez a kihirdetést

¹⁾ Ezt a szabadságot a márcz. 4-iki felsőbb rendelet adta meg.

²⁾ Szabó Károly így írja le azt hozzám irt levelében: Az *Erdélyi Múzeum* könyvtárában még van belőle az: 1. szám 1790. ápr. 3., 2. szám 1790. ápr. 8., 3. szám 1790. ápr. 15., 4. szám 1790. ápr. 22., 5. szám 1790. ápr. 29., 6. szám 1790. május 6., 8. szám 1790. május 20., 9. szám 1790. május 27., 10. szám 1790. jún. 4., 11. szám 1790. jún. 10., 12. szám 1790. jún. 17. Mindenik áll 4 levélből, tehát 8 számozott lapból, vagyis az 1—48 és 57—96 lapokból. Minden szám mellett volt két levél *Toldalék*, lapszám nélkül, de most csak a 3. 4. 10. 11. és 12. szám oldaléka van meg.

meghatározta, de a mellékletek elmaradván a beadvány mellől, azokat köröztetni nem lehetett; a vállalat tehát csak tudomásul vétetett.

A lap kiadója a Trattner János nyomdája volt, megjelent hetenként egyszer pénteken, 4-edrét alakban, előfizetési ára félévre helyben 3 firt, vidékre 5 firt volt. Sem szerkesztő, sem az írók neve kitéve nem volt; júniusi előfizetési felhívásukban azt mondják, azért nem közlik ezt, mert az olvasóra nézve nevek tudása nem szükséges. A megjelent számokból látják, hogy kötelességüket teljesítették; most felvett új dolgozó társaikkal még inkább elérni remélik kitűzött céljokat. . . . Később kiderült, hogy Spiegelberg nevű volt a szerkesztő s első számaik kormányi és censurái engedély nélkül adta ki, miért a nyomdatulajdonos meg is feddetett.

Mint az erdélyi hírlapirodalom történetét énnyiben érintő mozzanatot, megemlítenének véltem.

IV.

A hírlapok elleni kettős visszahatás.

Bármennyire igénytelenek, olykor naivok a hírlapok közlései ez időben, mégis nagy visszahatást keltettek, midőn egyesek és testületek hibáit, vagy tévedéseit hozták napfényre; másfelől, midőn a kormányzás tényei, vagy az uralkodó politika iránya ellen szólaltak fel. Számos panasz érkezett az ország főkörmányához, melyben a közölt hírek becsületsértésnek nyilvánították: visszavonásuk s a szerkesztő és kiadó megbüntetése kéretett. A kormány maga is szigorú rendszabályokat hozott be, a külföldiek behozatalát megtiltván.

Kolozsvár volt az első, mely 1784. decz. 14. panaszolt a szebeni újság szerkesztője ellen, hogy a tanácsot azzal vádolta, hogy az őji örököt cigányokból s hitvány csavargókból állította ki. A tanács tagadta s bizonyította, hogy a polgárok fiaiból s jól fegyverzett mesterlegényekből voltak kiállítva, városi tisztviselők felügyelete alatt, kiket a közjó érdekel; kérte tehát becsülete megsértéseért az elégtételt, a hamis hír visszavonását s az író megnevezését, hogy ha szükségét látják, más lépést is

tehessenek ellene. A kir. főkörmányszék a szebeni tanácsnak a könyomozást megrendelte, s meghagyta, hogy az ujságíró tétét komolyan hibáztatva, tegye kötelességévé, hogy semmi, az országot érdeklőt, előleges vizsgálat és helybenhagyás nélkül ne közöljön, bántalmazó állítását vonja vissza s jövőre hasonló-tól óvakodjék.

Brassó város is panaszolt ellene 1785. 9. száma egy közléseért s büntetést kért rá azért, hogy a midőn a tanács Clo-sius Traugott Márton ágostai hitvallásu papot megintette, hogy téli időben harmadfél óráig prédikált, elannyira, hogy hallgatói többen a hideg miatt megbetegedtek: a hírlapi tudósító védelme alá vette, s a tanácsot kisebbítve, gúnyosan hányta szemére, hogy bezzeg a táncokban és nyilvános mulató-helyeken tudnak egész éjszakán át mulatozni, ott nem unják magokat s betegségről sem panaszkodnak. A tanács felette őrzi ugyan magát — ugymond — az afféle kenyérért inaskodó irkászok alaptalan vádaskodásain s más viszonyok közt nem szólalna fel; de most oly bajos a népet engedelmisségben tartani, hogy ha a tanács intézkedéseinek rosszaló megbírálása a kir. főkörmányszéken kívül minden haszontalan ujságírónak is megengedtetik, féltő, hogy a társadalomban a rend és függés teljesen felbomlik. Kérte tehát a tanács, becsületének a szebeni hírlapíró által megsértéseért szigorú megfeddetését, rágalmazó szavai visszavonását, s annak, hogy a tanács a tisztviselők ellen megrovó közléseket tehessen, örökre megtiltását. A kir. főkörmányszék, azon indoknál fogva, hogy a kérdéses cikkben sem a tanács, sem más megnevezve nincs, hanem a tény egész általánosságban van elbeszélve, a közlésben sérelmet nem látott s a panaszt felretétetni határozta.

Ha az ezen kori bürocratiának erejét, nyilvánosságtól irtózását s a lapirodalommal szemben való eme durva magatartását a mai állapotokkal összehasonlítjuk, okunk van örvendeni a szellem, a sajtó és az igazság bámulatos haladásán s döntő tekintélyre emelkedésén. Ezek kezében van ma maguknak a minisztereknek is sorsa, nyilvánosság elé kerül s bírálat és ítélet tárgya minden közügy és közérdek s nem meri kicsinyleni a hírlapírók higgadt véleményét sem egyén, sem semmi testület.

Még nagyobb zajt költött az *erlangen*i német ujság 1784. nov. 30. 94-ik számában megjelent ezen közlése: »Felette csodálatos — így hangzik az — miképen kerülhetett nyilvános lapokba csak kőszá hirként is, hogy Erdély tartománya belső zavarái közepett, török védelemhez folyamodott.« Tovább ismét: »Mind ebből csak annyi a való, hogy az itteni földesuraknak szerencsétlen jobbágy alattvalóik iránti kegyetlen bánásai őket utoljára oly kétségbeesésre kényszerítette, hogy e kis tyrannusok közül néhányat agyonverték s azután egy, határaikon barangoló rabló-csoporthoz csatlakozván, raboltak és égettek.« E súlyos és megbélyegző vád ellen az erdélyi, csaknem összes törvényhatóságok fölirtak az erd. kir. főkörmányszékhez, de legerélyesebben a törvényes kir. tábla 1785. január 28-án, Háromszék február 16-án, Alsó-Fejér vármegye márczius 3. Kolozs vármegye febr. 25. Az ország megbántott közérületét leghivebben fejezte ki a kir. táblai felirat, melyben az egyebek közt így szól: »Az erdélyi magyarságra igazságtalanul fogott eme legszörnyűbb gyalázat, mit csak kigondolni lehetett, oly kímáondhatlan fájdalommal és szomorúsággal illetett minket, hogy csaknem könyeket facsart ki szemünkől, szívünket mélyen megsebezte s egész lényünkre megrendítőleg hatott. Mert, fájdalom! midőn országunk közbátorságának szomorú grászra változását, kegyetlenül megkínzott nemességünket — hazánk polgárait, irtózatossal halál nemeivel megöletni láttuk, féktelen düh által, virágzó fejedelemségünk egy részének elpusztulását siratjuk, s most mi, kik ártatlanok vagyunk, még hozzá ily keserűen rágalmaztatunk, oly gyalázzal illetvén, a mit a magyar nemzet vele született nemes indulata elviselni és tűrni nem tud: hosszas lenne, felséges császár! mind e bántalmainkat elcsorolni; hiszszük, hogy ennyiből is átlátja felséged méltó megbántatásunkat, szívére veszi panaszunkat s orvosolhatásáról kegyelmesen gondoskodni méltóztatik...«¹⁾

Közölte-e a magyar udvari kancellária e panaszokat a felséggel vagy nem? nyoma nincs, ő a kancellária nevében az erd. törv. kir. tábla olnököhöz intézett február 10-ki leíra-

¹⁾ Az eredetiből.

tában azon nézetét fejezte ki: »hogy a sértés ellen a szebeni és más hírlapokban, annak észélyes és alapos megezáfolásával lehet és kell orvoslást szerezni s a sértett becsületért ez úton elégtételt venni. . . « ¹⁾ Azon körülmény, hogy az oláh fölkelést az akkori közvélemény a császárnak a jobbágyok iránti ismeretes rokonszenvével hozta kapcsolatba, valamint az általam mindjárt közlendő rendelet azt gyaníttatja, hogy ha elő is adta a magyar kancellár e panaszokat, azokra a császár aligha reflectált, s még azon évben aug. 24-én megparancsolta a magyar kancellárnak; »hogy a jobbágyok felszabadításáról kiadott nyiltparancsát betű szerint s az országban divatozó minden nyelven nyomassák ki a hírlapokban.« Erdélyre nézve az eredeti fogalmazványban a kir. főkörmányszékhez intézett rendelethez eme hozzátétel toldatott: »Ezekhez a földbirtokosok addig is alkalmazkodjanak, míg az úrbérnek elkövetkező behozataláig a további szabályozás meglesz.« A felszabadító császári rendeletnek, a földesurak ellen, állítólag a jobbágyok kínzása miatt föllázadt oláhság érdekében ily feltűnő módon kihirdettetése, az erlangeni közleménnyel kapcsolatot áruó el s a panaszló erdélyi törvényhatóságok sérelmének hírlap útján orvoslása ajánlását — első tekintetre szabadelvű látszata mellett is — gyanús színűvé teszi.

A kormányt saját tekintélye, a közbéke és kedélyek nyugalmanak érdeke szintén utalta arra, hogy a lapvizsgálatot szigorubbá tegye, 1785. jún. 3-án kelt kancelláriai rendelet következtében s ama tapasztalatnál fogva, hogy a pozsonyi újságban gyakran, kivált az erdélyi oláh zavargásoknál, helytelen közlések tétettek, az erd. kir. főkörmányszék meghagyta az újságíróknak, hogy az ország közállapotát érdeklő dolgokat, kiváltságuk elvesztése büntetése alatt, bármi nyelven addig ne közöljenek, míg a kir. főkorm. azt meg nem engedte. Egy azon évi szeptember 19-én kibocsátott másik udvari rendeletben az újságvizsgálóknak kötelességévé tétetett: »hogy a legfelsőbb rendeletek és utasítások közül azokat, melyeket csak a végrehajtó közegeknek kell tudni, közölni ne engedjék, s minthogy a felség ezt kifejezetten megtiltotta, azért a vizsgáló-

¹⁾ Az eredetiből.

lóknak meghagyatott, hogy minden nyomtatott újságot magukhoz beküldessenek;« másfelől csak a belföldi lapokból engedtetvén meg a hírek közlése s a vizsgálat a lapok megjelenését szerfelett késleltetvén: Hochmeister, a szebeni újság kiadója, ápril 5. és 12-én mind a kir. főkörmányszékhez, mind az udv. kancelláriához folyamodott, kérve, hogy a közlésben szabadabb kezet engedjenek, mert ha neki csak a más újságok által közlöttéket szabad kiadni, lapját senki olvasni nem fogja; már is a bécsi udvari legfőbb postahivataltól kivett bizonyítvánnyal igazolja lapja előfizetőinek rendkívül megapadását; ő csak olyat ír, a mi az államra és felségre nézve hasznos s a népnek felvilágosítására czéloz, ha akarátja ellenére téved, kész jóvátenni; az udv. kancelláriához intézett beadványában e tárgyról szólva, határozottan kijelentette, hogy a vallás, állam és erkölcs ellen nem ír, csak polgártársai javát s a közérdeket mozdítja elő, kéri tehát, hogy ezentúl újságát vizsgálatlanul adhassa ki, különben kénytelen a kiadást félbehagyni. Az elsöre a kir. főkorm. ápril 21-én azt határozta, hogy nem kívánja őt hírlapja kiadásában gátolni, csak azt akarja, hogy semmi meg nem vizsgált és helyben nem hagyott dolgot ne közöljön; az udv. kancellária pedig ápr. 27-én költ rendeletében meghagyta a kir. főkörmányszéknek, hogy lapjának megvizsgálatlanul kiadhatása iránti kérését utasítsa vissza, de minden lehető könnyebbitést szerezzen meg neki, hogy határozott napokon megjelenni kellő lapja ne késleltessék.

A kormány azonkívül, hogy az újságokat saját politikája szellemében irányozta, egyszersmind hirdetései ingyen közlését is kívánta s legtöbb esetben már engedélyét is ahhoz kötötte; a bécsi és osztrák tartománybeli újságokba igtatott magyar- és erdélyországi közlések díját s a közlés német szövegét 1787. jún. 25-én költ udv. rend. értelmében, a közlendővel egyidejűleg, beküldetni rendelte; 1788. decz. 11-én költ udv. udvari rendelet értelmében a gráci, laybachi és klagenfurti újságokba egyszeri hirdetésért 1 frt 30 krt, háromszoriért 4 frt 30 krt szabván meg. Az újságok postai kincstári illetéke tárgyában az udv. kancellária 1789. jún. 30-án kelt rendeletében, eltérőleg az eddigi módtól, amaz általános elvet mondotta ki: »hogy minden postahivatal és postaállomás, mely írásbeli rendelettel

nem mutatja ki, hogy neki a postadijmentesség engedélye megadatott, postadíj fejében, a költségek levonása után fennmaradó tiszta jövedelem negyedrészt, a kincstárnak jul. 1-től kezdve beszámolni köteles.«

A hirlapirodalom ezen kori történetének még két nevezetes mozzanatát említtem meg. Egyik az, hogy a kolozsvári lyceumban a világtörténelem tanárának a tanítás érdekében a közoktatási alaphól (*Studiorum fundus*) különböző európai hirlapokat rendelt meg maga a kir. főkormányzók. Bolla Márton kegyesrendi tanár 1786. jún. 9-én előadta: »hogy neki kötelességévé van téve, hogy az újabb történetet hallgatóinak adja elő, de annak eszközei, az újságok megszerzésére, költség nem adatott s ő, csekély fizetéséből, egy-két szükségesebbet¹⁾ csak nagy önmegtágadással járatott, kérte tehát a múltban erre tett költségei megtérítését s jövőre költség utalványozását; mert a mai kor történetét könyvekből megtanulni nem lehet; az ifjúságnak pedig tudni kell, mi történik jelenben, nemesak hazánkban és az osztrák örökös tartományokban, hanem más országokban is; ez általános eseményekből kell megismernie a század szellemét s a jelenkor embereinek gondolkodás- és cselekvésmódját, a mit a tanár csak a többféle újságok egymással összehasonlításából taníthat meg, s csak ez úton választhatja el a valót és helyest a műveltebb nemzetek törekvései közül.« A kir. főkormányzók ez előterjesztés következtében 1786. decz. 20-án megrendelte b. Jozsinczy Sándor lyceumi igazgatónak, hogy Bolla Márton kegyesrendi atya és történelmi tanár előadásához most és jövőben a megkívántató újságokat, az iskolai szükségekre kiszabott 500 forint általánból szerezzék meg s kimutatott újság-költségét térítse vissza.²⁾

A másik mozzanat az állam- és kormányellenes, vagy

¹⁾ Érdekes ezek címét és árait tudnunk. 1783—84-ra a hamburgiért fizetett 14 frtot; 1785-re a bremaiért 8 frtot; meghozatta az ágostai és bécsi újságokból, a mikhez hozzáfért; jövőre ajánlta a hamburgi politikai és a hals-i tudományos újság megszerzését, az első kerül 14, az utolsó 5 frt 36 krba, nemkülönben a bécsi politikai és jenni tudós újságot, az elsőnek ára 12 frt, utóbbi 16 frt. Címök: *Nova Politica Viennensis*, *Nova erudita Jemania*.

²⁾ Látható 9744. 1785., 322., 11, 127. 1786. kir. főkorm. sz. n.

más tekintetben káros irányú külföldi lapoknak, a viszonyok szerint, esetről-esetre kitiltása és újból megengedése, a miből később a bécsi legfőbb udvari rendőrség által kiadni szokott tiltott lapok és könyvek jegyzéke (*Verzeichniss-Katalog*) lett. Hadd hozzak fel egy-két példát.

1786-ban megtiltatott volt a leydai francia hirlapnak az osztrák örökös tartományokba és Magyar- s Erdélyországba behozatala, most 1792. jul. 11-ikén költ erd. udv. kancz. rendeletben az indok megjelölése nélkül ismét megengedett. 1793. ápr. 6-kán költ s 1796. szept. 2-kán ismételt erd. udv. kancz. rendeletben a mainzi és a francziák által elfoglalt német és belga tartományok területein megjelenő összes újságok behozása tiltatott el s ennek országszerte kihirdetése rendeltetett. Ugyanazon évben nov. 20-kán a párizsi *Moniteur* és *Journal de Paris* gyalázkodó és közállamellenes elvi tartalmukért tiltattak ki, járatásuk csak némelyeknek engedtetvén meg; azonban e tilalom zaj nélkül végrehajtása parancsolatott, főleg a határszéleken a 30-adi hivatalok útján. 1794. jun. 11-én a *Warschauer Zeitung für Pohlen's freie Bürger* című hirlap tiltatott ki azon okból, hogy az a longyelországi erőszakos tetteket lelkesedéssel közölte, az orosz czári udvarról illetlenül nyilatkozott s mind iránya, mind irrodora az, a mi a francia *Moniteur*-é. Ez indokból záratott ki jun. 21-kén udv. rendelettel a *Journal historique de Varsovie* című francia újság is. A *Staats- und Ministerial Zeitung* címűnek az örökös tartományokba behozása meg lévén tiltva: ez a tilalom 1796. okt. 21-kén költ udv. kancz. rendelettel Erdélyre is kiterjesztetett. 1791. jun. 30-kán az olasz forradalmi lapok záratottak ki Erdélyből. 1798-ban a morva kormányzó a *Mainzi Újság* sértő kifejezésekkel teljes egy számát a bécsi udvarhoz beküldvén: ez alkalomból megújították a fenebbi tilalmi rendeletek, azon világos értelmezéssel, hogy az akár Franciaországban, akár a francziák által elfoglalt más tartományokban kiadott újságokat a birodalomba sem behozni, sem olvasni nem szabad, a mire a kir. főkormányzók kettőztetett figyelemmel ügyeljen. 1798. aug. 21-kén költ erd. udv. kancz. rendeletben a katonaság kíséretében belopózkodó kóborló egyéneknek a határoktól eltiltása s idegen nyelven irt tiltott könyvek,

ártalmas iratok és hírlapok netalán általuk becsempészésének megakadályozása rendeltetett s ez a bécsi főhaditanács azon évi aug. 12-ki jegyzékirata következtében mind a hadtestparancsnokoknak, mind a tartományok főhadvezéreinek és a határszéli harminczadi hivataloknak szoros kötelességévé tétetett. 1798. szept. 21-kén költ erd. udv. kancz. rendelettel a kávéházak bérlőinek s más nyilvános olvasó helyek tulajdonosainak hagyott meg, hogy a megengedett politikai hírlapokon kívül semmi irodalmi napi lapot, vagy röpiratot tartani ne merészeljenek.

A tilalom ezen különböző neme és politikai-rendőri iránya világosan mutatja, hogy a kormány csaknem elzárva akarta tartani az osztrák birodalmat és Magyarországot a külső népek lapirodalmának behatásától, benn pedig épen annyira ellene volt a sajtó szabadabb mozgásának, mint a burocracia és magánosok; azok, kik a társadalomnak irányt adtak s a hatalmat bírták, a létező közállapotokat és politikai rendszert a nyilvánosság leggyöngédebb érintésétől is féltették s ellenkező véleményeket, bírálatot és szabadabb társadalmi intézmények érdekében az eszmecserét nem tűrték.

V.

Ujabb ujságalapítási kísérletek. Német lapok terjesztése.

Toldy Ferencz egyik nagybecsű művében ¹⁾ azt írja, hogy Kolozsváratt 1791. *Magyar Hirvivő* című ujságot szerkesztettek *Fábián Dániel* és *Cseréi Elek*. Szabó Károly elébb említett tudósításában kételkedik azon, ha igaz Sándor István följegyzése, hogy ezen ujság kevés idő múlva megszűnt Szebenben. Az én nézetem is ez; okaim rá ezek.

A kir. főkormányzók és erd. udv. kancellária levéltárában ilyesminek nincs nyoma, sem annak, hogy a nevezett két egyén lapszerkesztésre felhatalmaztatott volna. Fábián a *Continua Táblán* levéltárnok [*Registrar*] volt II. József visszahívó kir. rendelete megjelenésekor, Cseréy allevéltárnok

¹⁾ *A Magyar Nemzeti Irodalom Története* stb. 1878. Negyedik javított kiadás. 158. l.

[*Vice Registrar*]. Kérték az alkotmányos kormányzat keretébe elébbi fizetésökkel és rangjokban megmaradólag fölvételeket; de csak biztatást kaptak, sőt inkább márcz. 26-ki kir. rendelet által mindketten ideiglenes nyugalomba tétettek¹⁾, s míg az országgyűlés Kolozsváratt megnyílt, ők Szebenben maradván, bizottságokban dolgoztak, vagy a hivatalnál másokat helyettesítettek s azért fizetésöket vették; de később az állítólag szabályellenesen fölvett résznek visszafizetésére szorítottak; az országgyűlés megnyíltakor pedig mindketten Kolozsvárra mentek át. Ez 1790. november hónapban történt.²⁾ Ápril 3-án 1790-ben indulván meg a *Hirvivő*, lehet, hogy felsőbb helyre tett jelentés és onnan nyert engedély nélkül, a kiadóval kötött magán szerződésnél fogva, a lap szerkesztését vitték; de annak sehol nyoma nem látszik. Hogy 1791-ben Kolozsváratt szerkesztették volna, lehetetlennek vélem. Fábián ugyanis már márczius 5-kén erdélyi udvari kancelláriai titkárrá nevezetvén³⁾, Bécsbe küldetett. Cseréytől a nyugalmi állapotban vett activ szolgálati fizetési többlet visszaköveteltetvén: a kir. kormányzók szolgálataira való hivatkozással védelmezte s az udvar ennek folytán felszólította őt azon indokok és tett különös szolgálatok felsorolására, melyeknél fogva kérését teljesíthetőnek vélné. Ő előadta különféle közszolgálati érdemeit, de az ujságírásról nem emlékezik⁴⁾; pedig azt hiszem, ha lett volna — főleg felsőbb engedély mellett — szerkesztő, azt érdemként fölhozni el nem mulasztotta volna. Fábián sem említette hasonló nyilatkozatában ujságírási érdemeit.

Azt gondolom, hogy Toldy az 1791-ik évet 1790. helyett írta, a két név-változatban előforduló hírlap egy és hogy az a szerkesztőknek Szebenből eltávozásakor megszűnt.

Akart kiadni mulattató ujságot Andrád Sámuel is *Magyar Democritus* cz. alatt s gr. Teleki József pártfogóját Bécsben 1792. jun. 4-én kelt levelében fölkérte, hogy engedély kieszközlésére gróf Teleki Sámuel erdélyi udvari kancellárnál

¹⁾ 6450. 1791. k. f. 5. sz.

²⁾ 8684. 1790. k. f. 1. sz.

³⁾ 5452. 1791. k. f. 5. sz.

⁴⁾ 6589. 1791. k. f. 5. sz.

érette közbenjáró legyen. Tervét a levélben így adta elő: »Én ezt — ugymond — szándékozom három szakaszra osztani, és az elsőben ugyan mindenkor a hasznos és szükséges dolgokat, a másodikban az iminnen-amonnan szárnyaló külfületeket, a harmadikban pedig a mulatságosokat közölni a nemes nemzettel, hogy abból nem valami, egy olvasás után elhányni vagy tépni való papiros, hanem óság korában is kedves és hasznos időt tölts, s firól-fira megtartásra méltó könyvek keredjenek. Mely czélra oly készülettel vagyok, hogy egész bátorsággal ígérem, és mihelyt rá a szabadságot megnyerem, azonnal elindítatom.« E czéljának bővebb megbeszélése végett kihallgatást kért a gróftól és azt, hogy a kancellárhoz irandó kérelmét pártolólá ajánlja. Folyamodott is, az ajánlat megtörtént, de az engedély megtagadtatott, mit gróf Teleki Józsefhez írt egy későbbi levelében, melynek nincs kelete, érzékenyen panaszkodott el, azt írva, hogy ezen kifejezés: »*In des Bittstellers Gesuch kann nicht geilligt werden*« nem jelent abszolút megtagadást. Ő tehát újból folyamodott, némi elkeseredéssel sürgetve, hogy a mint karácson előtt is egynek adatott engedély, adassék neki is s kérte a grófnak pártolását. De most más czímű és irányu lapot tervezett s czímét így állapította meg: *Hasznos, Híves Mulattató*.¹⁾ Ezen levelében hosszason adja elő szerkesztői nézeteit s az alapítandó lap tartalmát. »Czimplaprajzot [*Frontispicium*] — ugymond — nem adna mindig, inkább ritkábban, de akkor szépet, minden szép közbe valót. A lap kezdődne valamely kalendárium formában az ABC rendje szerint p. o. a.) Ebben lennének a holnap napjait jelentő számok, b) a hét napjait mutató jelek s az égi jegy, melyben a nap jár, c) magyarországi és erdélyi új kalendáriumi nevek, d) az időjárás jövendölései a magyar kalendáriumoknak, e) az erdélyi kalendárium írók jövendölései. f) A bécsi névkalendárium, g) kath. és protestáns kalendárium, h) magyarországi, erdélyi és ó névkalendáriumok, l) zsidó és török kalendáriumok, k) a szerkesztő kalendáriuma, melyben a folyó holnapról

¹⁾ Andrásnak már ekkor elaggottságát mindkét levele bizonyítja. Egyikben azt írja, hogy lapjának előbbi czímét körülbelül 30-ból választotta ki, melyek egyike ez volt: *Három fejű Hopmester*, a mivel a gyermekeket kívánta volna ártatlanul mulattatni és oktatni.

olyakat jövendől, melyekből az olvasónak haszna, vagy mulatsága, vagy mindkettő legyen. Az alak 4-rét lenne s a kalendárium után a felosztás az, a mit elsőbben tervezett újságában is valósítani akart. Látni való, hogy ez az újság-irodalomban egészen új irányt képviselt volna — körülbelül mai oktattyva mulattató lapjaink embryója volt abban tervezve, de a mi hihetően a vállalkozó agg kora és már ekkor Bécsben több magyar lap létezése miatt nem valósult, legalább én a közlelvtárakban semmi nyomát nem láttam.

E korszak legnevezetesebb tünete, az oláhoknak más meg más uton czéljuk felé lankadatlan törekvése.

Megkísérelte 1793. decz. 1. az erd. udv. kancelláriához beadott kérvényében oláh újság kiadhatására engedély kieszközlését Müllersheimi Molnár János szemész és a kolozsvári kir. akadémiában szemgyógyászat tanára és annak Magyarországra kibocsáthatására is engedélyt kört; de kérvénye visszaküldése mellett decz. 23. kelt udv. rendeletben a kir. főkörmányszéknek meghagyatott, hogy őt tanári tiszte pontos teljesítésére utasítsa; miközben ápr. 9. 1794. a felséghez folyamodványt intézett, s annak felterjesztését a kir. főkörmányszéktől kérte, igérvén, hogy ha engedélyt nyer, az uralkodó-ház iránti hűsége bebizonyításául a francia háboru költségeire 1000 r. futot azonnal lefizet, ujsága hasznából pedig az erdélyi iskolai alapba évenként 208 frot ad; kérte tehát az ügy kedvező elintézését, nehogy valaki által megelőztessék. A kir. főkörm. szék azon kijelentéssel adta vissza azt, hogy nines szokásban, hogy magánosak kérvényét a felség elébe ő terjeszse.

E tárgyalás alatt a kir. főkörm. arról értesülvén, hogy bizonyos Jorgovics Pál nevű egyén, a bécsi illy nyomda javitnoka, már nyomja is a kiadni szándékolt oláh újságot, sőt néhány példányt Adamovics Gerasim szebeni nem egyesült görög püspökhöz is Szebenbe leküldött; másfelől a kérelmesnek udvarhoz folyamodása előre látható lévén: a kormányzó e tényállást az erd. udv. kancellárnak megírta, egyszersmind azon ajánlatot tette, hogy Molárnak oláh lap kiadását, ha rá engedélye nines, szigoruan tiltsa meg; mert a mostani idők környüállásai és a dolgok nagy változásai napról-napra súlyosodnak, s az ily újságok terjesztése, ha valaha, most ugyan

nem tanácsolható, mikor a francia szabadság veszélyes eszméi oly hirtelen terjednek, s a lap káros elbeszélései és balmagyarázatai az elmék különbözőféle megzavarodását, a vélemények megrendülését és köznyugtalanzkodást idézhetnek elé, elannyira, hogy nyomós okok vannak arra, hogy az ujságoknak apadása kívánatos inkább, mint szaporodása. Ennek következtében Jorgovicsot lapjának kiadásától egészen eltiltotta....

Most viszont egy bukaresti tudós társaság tett egészen más irányu kísérletet, a mi gr. Mittrowszky erdélyi főhadvezérnek is értésére jutván, ő a kormányzót rá figyelmeztette, s attól öntájékoztató végett, és hogy szükség esetében e mozgalommal szemben egyformán járjanak el, tőle fölvilágosítást kért. A kormányzó 1794. decz. 27. átiratában így adta elé a dolgot. »Augustus havában Barth Péter szebeni könyvnyomtató a kir. főkörmányszékhez beadott kérvényében előadván: hogy őt egy oláhországi tudósokból álló társaság felszólította egy philosophiai, mathematicai, történeti és földrajzi könyvek-ből összeszerkesztett időszakos irat vagyis ujság (*Zeitschrift*) kiadásának elvállalására: kérte, hogy annak a szebeni tanács felügyelete alatt kinyomtatása annyival inkább engedélyeztesse, mert Erdélyben egy példány sem adatik el és ebből senkinek kára nem következik; ellenkezőleg Oláhországból némi pénz jő be az idevaló nyomdák és papiromalmak javára; a társaság kész egy idevaló kezeset is állítani arra nézve, hogy e lapokba semmi bele nem igtattatik, a mi az erkölcsökre nézve áros, s a kir. főkörmányszéktől előszabandó föltételek is pontosan meg fognak tartatni. A kormány azon tekintetből, hogy ha itt az ujság nyomtatása meg nem engedtetik, a társaság módját találja majd azt máshol kiadni, Oláhországban nyomdát állít fel s Erdélyből e jövedelmet is elvonja, a fenforgó ujság kiadhatását az irt föltételek alatt Barthnak megengedte, a vizsgálatot és felügyeletet Adamovics Gerasim g. n. e. püspökre bizta, szigoruan megparancsolván, hogy semmi olyannak kinyomtatását meg ne engedje, a mi a vallást, fejedelem személyét és jó erkölcsöket sérti s az országnak káros, a szebeni tanácsnak pedig meghagyta, hogy az ujság-lapokból egyetlen példány is Erdélyben el ne adassék, ki ne osztassék vagy valakinek át ne engedtessek. Ebből látható — így végződik az

átirat — hogy Molárnak nincs joga lapkiadásra, s hogy a Barthnak adott engedély oly természetű, hogy az által az erdélyi ujságok száma nem növekedik.«¹⁾ Az oláh hirlap szétküldése benn az országban nem engedtetett meg.

A bécsi kormány is tett lépéseket 1801. az »*Allgemeines Zeitungsblatt für Innern Oesterreich*« és a »*Grätzer Zeitung*« Erdélyben elterjesztésére. A kir. főkörmányszék az udv. kancellária utasítása folytán felhívta a törvényhatóságokat előfizetésre, s ha akadályok lennének, elhárításukat ígérte. A tudósítások szerint semmi foganata nem lett a köröztetésnek; Kolozsmegye 1802. márcz. 22. azon jellemző jelentést tette: »hogy ott igen kevesen tudnak németül; a nem járatás főakadálya az, hogy azon ujság nem küldetik magyar nyelven; de ha a kir. főkörmányszék azt elhárítaná, akkor bizonyosan többen járatnák.«²⁾ A kir. főkörmányszék kijelentette, hogy Kolozsmegye a rendeletet balul magyarázta s a jelentést egyszerűen levéltárra tette.

Ezen különböző irányu törekvések néhány lelkes erdélyi főurat azon elhatározásra bírtak, hogy társaságba állva, egy magyar nyelven irandó hirlapot adjanak ki. Gróf *Teleki Ferencz és Pál*, gr. *Bethlen Imre*, b. *Bánffy Dénes és József*, b. *Jósika János és Cserey Miklós* 1803. ápr. 19. kérték a kir. főkörmányszéket, hogy *Diarium Hungaricum* cím alatt megindithassák posta-díjmentesen. Ez a kérést az udvarhoz terjesztette ajánlólag, honnan május 20. ama legfelsőbb elhatározással érkezett vissza, hogy: »mivel minden ujságnak, *Diariumnak* és időszakos iratnak postadíjt fizetni kell: a kérés nem teljesíthető.« Így az erdélyi magyarság reményei is teljesen elmaradtak.

Azonban a megújult francia háború s e nemzet élénk politikai sajtója mély mozgalmat idézett elő úgy az ausztriai örökös tartományokban, mint Magyarországon és Erdélyben. Ez itt is hazafias irányu ujságok létrehozását tette szükségessé. Francia hirlapok azon hírt terjesztvén, hogy az osztrák birodalom népei elégedetlenek: Ferencz császár méltán tartott

¹⁾ Az eredetiből.

²⁾ 45. 1802. k. f. k. szám.

ennek káros hatásától s jónak látta szintén hirlapilag hatni a közszellemre. A cél jó volt, csak a választott eszköz nem. 1809. jan. 5. kelt kéziratában ugyanis felhívta az erd. kancellária útján a kir. főkormányzókat, hogy a: *Vaterländische Blätter für den Oesterreichischen Kaiserstaat* című hazafias irányu lapot, melyben az államkormányt érdeklő tények és eszmék tétetnek közzé, Erdélyben is terjeszsze a végre, hogy a haza ismeretét és azon alapuló hazaszeretetét mozdítsa elő. Elcélra a felség szükségesnek látta, hogy minden jó és hasznos, a mi a népek művelődése, gazdagsága, békéje és biztonsága, valamint az ifjuság oktatása, az egyházi ügyek, tudomány, művészet, ipar, kereskedelem, földművelés, honi mesterségek és szegények ápolása tekintetében létezik és fennáll, említettessék meg; a hazafias cselekedetek, alapítványok, közintézetek részesítésenek köztiszteletben, az érdem ismertessék el, a közfigyelmet felkeltő események pedig, melyek rosszra magyarázva, károsan hatnának, a dolog valódi állása szerint adassanak elő; az osztrák államot illető hasznos hírek világosíttassanak fel s így az okosan alkalmazott nyilvánosság által a közvéleménynek kellő irány adassék, egyuttal a közönség a mondottak iránti bizalomban megerősíttessék. A kir. kormányzóknak meghatározta, hogy az előadók a szakmájokban ezen kérdéseket illető nevezetesebb mozzanatokot jegyezzenek fel, adják be a kancellárnak s az jelentéssel terjeszsze az udvarhoz a nevezett lapban közlés végett. ¹⁾ E felhívás 1811-ben megújított, kész hirdetemény küldetvén le a lapokban egész kiterjedésben közlés végett; ebben hangsúlyozva volt, hogy a császár teljesen meg volt elégedve a lap szerkesztésével, s a neki beküldött példányt tetszőleg fogadta; ki volt fejezve, hogy csak a tényeknek megfelelő nyilvánosság képes a balga és veszélyes hírek hatását ellensúlyozni és ártalmatlanná tenni. ²⁾ E lapot tehát ismételve ajánlta az erdélyiek részvevő figyelmébe. A kir. főkormány megtette kötelességét, de a remélt siker most is elmaradt.

Máskor röpiratban czáfoltatta meg a legfelsőbb kormány az államra nézve káros és hamis híreket terjesztő lapokat s

¹⁾ 1174. 1809. k. f. korm. sz.

²⁾ 249. 1811. k. f. k. sz.

azoknak a törvényhatóságokban és lapokban közlésével a közönség megnyugtatótását rendelte.

Meg máskor ugyanazon lapban és az erdélyi lapokban is nagyítás és szóvirág nélkül nyilvánosságra hozatni rendelte azon hazafiak neveit, a kik a birodalom fennállása érdekében tartozásikon feljül bármit ajánltak, ajándékoztak és végbevittek; a kir. főkormányzóknak ezeket össze kellett gyűjteni s időről időre jelentéssel fölterjeszteni, sőt a lapszerkesztőket az ilyek közlésére is serkenteni. ¹⁾ Erdélyben azonban magyar újság nem volt, a kormányi hirdetések nem jutottak el a szivekig s a cél így sem lön elérve.

Ez a császárt arra birta, hogy egyfelől 1809. jun. 22-n völkersdorfi főhadiszállásán kelt saját legfelsőbb kézírata által *Oesterreichische Zeitung* cím alatt egy új politikai lap megindítását rendelte el, arra az előfizetési felszólítást maga szétküldetvén s az egyes országok főkormányzói által a szerkesztőt hiteles adatokkal és dolgozatokkal elláttatni parancsolta; ²⁾ másfelől királyi gondját az egyes országok hirlapjaira, mint a nyilvánosság szükséges organumaira is kiterjesztette. — Az erdélyi udv. kancellária még azon évben jul. 12. a felség azon akaratát tudatta a kir. főkormányzókkal, hogy a tartományi hirlapok jövőben mind tárgyaikra, mind alakjukra nézve úgy legyenek szerkesztve, hogy a művelt közönség is olvashassa. Meghagyta a kir. főkormányzóknak; adjon mihamarább felvilágosítást arról: mit tett a Szebenben megjelenő hirlap jobban szerkesztése tárgyában? Ez átírt a szász nemzeti ispánhoz, felhíva őt, hogy az imént érintett czélból a szebeni újság kiadójának hagyja meg, hogy azt nyomassa szebb papirosra, s ne csak más lapok közlését adja, hanem szerezzen magának hiteles levelezőket, s mind benn az országban, mind Moldvában és Havasalföldön s török tartományokban történt dolgokat, nemkülönb a hazai ásvány- és növényvilágban tett felfedezéseket, a mesterségek és tudományok, az ipar és kereskedelem előhaladását s más hasonló mozgalmak hírét lapjában közleni igyekezzék. Mig azonban ezek valósíttathatnak, a kir. főkor-

¹⁾ 3024. 1809. k. f. k. sz.

²⁾ 711. dba. 1809. k. f. k. sz.

mányszék azt is meghagyta az ispánnak, hogy a szebeni hírlap mind kiadójától, mind szerkesztőjétől kérjen be véleményt arról: mit látnak szükségesnek arra, hogy a felség szándéka elérjék? A szászispán fölterjesztette Lerchenfeld szerkesztő és Hochmeister kiadó jelentését, mely szerint azok egyebek között ajánlták, hogy a lap a lemergi es. kir. kiváltságos *Intelligenzblatt* példájára, az eddiginél szebb papirosra, szép olvasható betűkkel, magyar és német nyelven, hetenkint egy ív terjedelemben lenne kiadandó, két levél politikai és tudományos, kettő kormányi hivatalos s a közönséget érdeklő hirdetési tartalommal; s minthogy most csak 150 előfizetője van, e számot csak úgy vélik gyarapíthatónak, ha az ország közhatóságai és a helyi előjáróságok hivatalos közlésekkel s előfizetéssel segítenék. A kiadó, Hochmeister, azt is kinyilatkoztatta, hogy ha az újság ezentúl a kir. főkormányzók felügyelete alatt szerkesztetnék s Kolozsváratt az egyetem nyomdájában nyomtatnék, ő kész e végre legalább 3 mázsa német betűt a legjobb állapotban díj nélkül átadni. Ha pedig az tovább is Szebenben nyomtatnék s jutányosabban vállalkozó nem akadna, hajlandó az eddigi nyomtatási árban kiadni. Mindkét esetben kész kiadói jogáról az ügy érdekében lemondani.

Ez ajánlat 1811. októb. 15. volt téve. A kir. főkormányzók ekkor Szaecvay Sándort, a *Magyar Kurir* egykori szerkesztőjét is jónak látta a dolog fölől megkérdezni, a ki véleményét 1812. febr. 4. adta be a kir. főkormányzókhoz, mely azt egész terjedelmében elfogadván; az udvarhoz felterjesztette.

Ekközben Hochmeister legfelsőbb helyen azon kedvezményt kérte, hogy levelezéseit s a levelezőknek küldendő tiszteletpéldányokat postán díjmentesen küldhesse el. A felség a kincstár megkárosítása indokából megtagadta s egyszersmind a kir. főkormányzókhoz meghagyta, hogy ezen újságnak a felség inteniója és a felterjesztett javaslatok értelmében szerkesztése iránt intézkedjék s az újságok censurájáról utasítást dolgozván, helybenhagyás végett terjeszse fel, a mit az ki is dolgozott és felterjesztett s az erd. udvari kancellária 1813. jun. 4. költ. rendeletében változtatás nélkül helybenhagyván: azon meghagyással küldötte le, hogy az országban hirdettesse ki s a könyvvizsgáló bizottságoknak azon utasítással küldje

meg, hogy jövőre nézve mind az újságok szerkesztésében, mind azok megvizsgálásában zsinormértékül az szolgáljon.¹⁾ A kir. főkormányzók nézete az volt, hogy az újságnak Kolozsváratt kellene kiadatni; tudtván tehát közzérendeletilag a czélt és Hochmeister fennebbi ajánlatát a hazai törvényhatóságokkal s a bevett vallások püspökeivel, felkérte őket, hogy a tanárokat, papokat és más alkalmas férfiakat szólítsák fel a végre, hogy a maguk hasznára és felelőssége alatt a szóban levő lapnak, a létező utasítás szellemében, szerkesztését és a kir. lyceumi nyomdában Kolozsváratt nyomtatását vállalják el s szándékukat a kir. főkormányzókhoz, a továbbiak elintézése végett, jelentsék be. Julius 20-kán küldetvén ki e közzérendelet, több hónap telt el, míg a tudósítások mindenhol beérkeztek, s az eredmény az lett, hogy a lapnak szerkesztője az egész országban nem akadt; csak annyit jelentett ki néhány törvényhatóság, hogy ha más megindítja, ők annak közhasznúvá tétele tekintetéből tudósításokat s kisebb dolgozatokat küldeni készek.

Hochmeister fennebbi ajánlatának fogamatát nem látván, nov. 18. ujabban az udvarhoz folyamodott s bemutatván programját: miképen akarná ő a szebeni német újságot diszes alakban s a helyi érdekeknek megfelelőbben szerkeszteni, kinyilatkoztatta, hogy ő ugyan késznek mondotta magát lapkiadási jogáról a jó ügy érdekében lemondani s a kormányzó kívánságának eleget tenni; de minthogy még semmit nem hallott ajánlatának felhasználásáról: hajlandó kísérletet tenni, a mellékelt program értelmében, a következő évben lapjának újból kiadására; de hogy helyi hírei érdekesebbek legyenek, a kormányzót az iránti intézkedésre kérte, hogy úgy a kormányzók, mint az alsóbb hatóságok a nevezetesebb eseményeket és hírdetéseket neki bérmentve küldjék meg, ő utóbbiakat díj nélkül közli, s reméli, hogy ekkor a művelt olvasó közönség is meg fogja újságát rendelni. A lap — úgymond 1813. január 1-sől kezdve 4-edrétben fog hetenkint fél íven, félív melléklettel megjelenni, mindig hétfőn, diszesen kiállítva; tartalma Erdély természeti ritkaságaira, termési és fogyasztási viszonyaira kereskedelmi és ipartügyére, a helyi árakra és eseményekre

¹⁾ 5747. 1813. k. t. k. sz.

vonatkozó adatok és közlések lesznek; ára helyben félévre 2 for., postán vidékre küldve 3 forint.

A kir. főkörmányszék a jelentkezést az udvari kancelláriához felterjesztette, honnan 1813. febr. 5. észrevétel nélkül érkezvén le: a főkörmányszék szintén egyszerűen tudomásul vette. Hochmeister lapja *Siebenbürgen Bote* cím alatt német nyelven tovább is folyamatban s a magyar lap alapítása nagy időre ismét hallgatásban maradt.

VI.

E sikertelenség okai. A „Magyar Merkurius“ megalapítása Bécsben s visszahatása az erdélyi hírlapirodalomra.

Ha okát kutatjuk, hogy Erdélyben ez idő szerint más mint német újság gyökeret nem verhetett, sőt létre sem volt hozható, a következmények és adatok arról győznek meg, hogy sem a magyar, sem az oláh újság alapítói nem választottak helyes utat; másfelől az oláh nép a műveltség oly fokán állott, hogy önámítás nélkül valóban nem volt remélhető akkora olvasóközönség, mely a kiadás költségét fedezze, az pedig, hogy idegen állambeli társulat adjon ki belföldi lapot, az állam souverän jogával s politikai érdekeivel egyeztethető nem volt. A magyar lapokra nézve a fiscalis szemponton kívül azon lényeges akadály forgott fenn, hogy Pozsonyban és Bécsben már voltak magyar újságok és sem a kormány nem kívánta szaporítani, gyöngítésökre, sem a tulajdonosoknak és szerkesztőknek nem állott érdekekben új lapok keletkezése, mint a mi a még akkor kevés magyar írói erőt megosztotta s az előfizetők száma csökkenésével fenmaradásukat kockára tette volna.

Két concret esetben tünt ki ez világosan. Először, midőn Szacs vay Sándor a *Magyar Kurir* szerkesztőségétől elmozdítván, az a magyar udv. kancellária nagy erő kifejtése következtében, az erdélyi udvari kancellária ajánlata mellőzésével, az ő dolgozó társa, Pánczél Dániel hátrányára, Détsy Sámuel bölcsész- és orvostudornak adatott; másodszer 1810, midőn Détsyt is Szacs vay sorsa érvén: az ő vétségeért Pánczélétől is elvétellett egy ideig saját lapja [*a Magyar Merkurius*] kiadhatási joga. E kevésbé ismert esemény megérdemli a földerítést.

Szacs vaytól 1793. febr. 1. kelt udv. kancell. rendeletnél fogva vétetett ol a szerkesztőség. Pánczélnek már febr. 4. be volt adva ugyanahoz azon állomásért való folyamodványa, a ki — a mint magát kifejezi — térden állva kérte neki adatását. Indokai közt egyik [2.] az: »Minthogy a magyar hírlapok nevezetes része Erdélybe szokott küldetni, Szacs vay is erdélyi volt, az igazsággal egyező, hogy a lap szerkesztése javalma szintén erdélyinek adassék. Ő erdélyi és székely...« Az erdélyi udv. kancellária febr. 6. a magyarországihoz küldötte át a folyamodványt, érvelése súlyát szintén arra fektette, hogy Pánczél születésére nézve erdélyi. [Szacs vay is az volt — jegyzi meg a kancellária — a *Kurir* rendszeren erdélyi újságnak tartatott, Erdélyben, a hová legtöbb jár, e lap megszűnése — a mint halljuk — a kedélyekre kellemetlen hatást gyakorolt], s hallomás szerint különböző gyanítások okává lett. Nem tagadható — így folytatja — hogy a közmegnyugvásra sokat tenne, ha a hírlapok minden országnak történeteit és eseményeit a magok igaz világában adnák a közönség elé s az erdélyi ügyekben idő előtti hírek által okozott hamis gyanúsítások az erdélyi és magyar kancellária által közösen gyakorolt vizsgálat által megszüntetnének.«

A felség, a magyar udv. kancellária ajánlatára, febr. 28. költ rendeletnél fogva Dr. Décsy Sámuelnek adván a szerkesztőséget, az erdélyi kancellária ajánlatának csak egyik kevésbé fontos részét fogadta el, t. i. megengedte: »hogy a vizsgálatot, a mennyiben Erdélyt illető czikkek jönnének elő, az erdélyi kancellária által kinevezendő vizsgálóval intézzék el s a magyarországi előtt mind az, mind a szerkesztő magát igazolja.« Ez állomásra az erd. udv. kancell. márczius 9. Cronenthal János szász nemzetiségű erd. udv. tanácsost nevezte ki az erdélyi hírlapügyekben s a kir. főkörmányszéknek megírta, hogy ezt hirdettesse ki.

Ekkor Pánczél, mint erdélyi, márcz. 8. kelt folyamodványában engedélyt kért egy magyar újságnak Bécsben a maga neve alatt kiadhatására, indokai közt a 2-ik pont alatt azt hozta fel: »Mindkét itteni magyar újság¹⁾ szerkesztője magyar-

¹⁾ *Magyar Kurir* és *Magyar Hírmondó*.

országi, s minthogy ezek Erdélybe egyenlő számban járnak, a méltányossággal ellenkeznék, hogy e jótéteményből az erdélyiek kizárassanak...» 3-ik indoka volt: »Az innen kinevezendő censorok rendeleteinek megtartását igéri s magyarországi dolgokról a magyar kancellária tudta s beleegyezése nélkül semmit nem közöl.«

Az erd. udv. kancellária a m.-országihoz 1793. márcz. 9. intézett átiratában melegen ajánlta az engedélyezést, azzal indokolva: »hogy Pánczél az elmozdított Szacsvainak dolgozó társa volt, s mivel utóbbi a vizsgálati szabályok ellen vétett, keresetét s élete fentartása eszközeit egészen ártatlanul amaz is elvesztette; kérését tehát, hogy *Magyar Mercurius* című újságot adhasson ki, teljesítendőnek vélné, úgy, hogy a magyarországi tárgyú czikkeket vizsgálja meg a m.-országi censor stb...» Ennek következtében Pánczélnek a fenforgó újság szerkesztésére és kiadására 1793. márcz. 27-iki udv. kancell. rendeletben az engedély megadatott, *) s ő azt 1798-ig önállóan adta ki. Minthogy ez időben Bécsben három magyar lap állott fenn s a vizsgálat egyformátlansága miatt sok panasz fordult elé: egyik nagyobb áldozattal és a közönség iránti több figyelemmel többet, érdekesebbet s szabadabban közölvén, mint a másik: ez féltékenységet ébresztett, melynek éle épen Pánczél ellen irányult. Feljelentették a m. udv. kancelláriának, hogy az ő censora többet enged közölni s ezért lapját inkább szeretik; kérték, hogy az ő lapját is a m.-országi censorok vizsgálják, annyival inkább, mert M.-országról több az előfizetője. Erre a *Magyar Mercurius* is a m.-országi vizsgáló alá rendeltetett. Ez őt arra bírta, hogy lapját a *Magyar Kurir*-ral egyesítvén, csak esetre adandó lapjának ismét külön kiadási jogát tartotta fenn. A *Kurir* azontúl megvizsgálva a m.-országi vizsgálótól, a jog megkülönböztetése végett, az ő nevének is külön aláírása alatt jelent meg 1809-ig. Ekkor a háború kitörésével Décsytől, a szabályok megsértése miatt s ellene tett panaszok folytán, a szerkesztés joga elvétetett, s a *M. Kurir* kiadása ideiglenesen felfüggesztetvén: a büntetés Pánczél is vele egyformán érte. Ő tehát folyamodott az erd. udv. kancell-

*) 3651. kir. írkorm. sz. 1793. A fejedelmi engedély márcz. 25. költ

láriához s kérte, birt engedélye alapján, a maga lapjának külön kiadásiát s e czélból neki más vizsgáló kinevezését. Ez ápr. 14. átírt a m. kir. kancelláriához, kérdezve: ha nem hibázott-e Pánczél is a szabályok ellen? 1810. 920. udv. szám alatt a m. kir. udv. kancellária átiratára a legfőbb udv. rendőrhatóságtól azon értesítés ment az erd. kancelláriához, hogy a szabálysértés nem Pánczél terbeli; ő inkább azért mozdított el, mert észszel és szakmájára képességgel nem bíró ember. . . . Megjegyzendő, hogy a felség a felfüggesztett újság szerkesztése jogát Márton Józsefnek adta át, oly módon, hogy a lap fele jövedelmét a két régi szerkesztőnek adja. Ennek végrehajtása előtt mindkettő felfolyamodott ellene. Pánczél kérésében felhozta, hogy a hadi híreket 1805. ő szerkesztette, az udvar kifejezett kívánságára, a mit szeretett a közönség, ő a censura ellen soha nem vétett azokban a számokban, melyeket ő irt alá, 17 évig egy statistikai vagy geographiai hibát nem követett el, a kincstárnak lapja kiterjedése által sok hasznot szerzett, a mit számokkal mutatott ki; kérte tehát, hogy már egy éven túl terjedő szenvedéseit enyhítse az erd. udv. kancellária az által, hogy önfentartása egyedüli forrását tevő magyar hirlapja szerkesztési jogába visszahelyeztessék.

Ekközben az erd. udv. kancellária átiratára ápr. 27. a m. udv. kancellária felelt, tudatta, hogy Pánczél a szabályokat nem sértette ugyan meg, de a felség mindkettőt elmozdította s most az ügy újból legfelsőbb elhatározás alatt áll. Az erd. kancellária e tárgyban május 10. fölterjesztést tett a felséghez s abban Pánczél joga érdekében felhozta: hogy ő a hazai tudományokat végezte, 1789. és 1790. a pesti egyetemen matematikát, gyakorlati geometriát és gazdaságot kielégítő sikerrel végzett, Bécsben szintén 20 év óta él, jó és tiszta magyar iránylyal ír, szerény és feddhetlen jellemű; mikor 1798. a *Magyar Kurir*val lapját ideiglenesen egyesítette, a *Magyar Mercurius* kiadási jogáról nem mondott le, a m. kir. kancellária által 1798. jul. 6. költ rendeletben biztosítatott, hogy ha Décsy meghal vagy a szerkesztésről lemond, Pánczél folytathassa, s ő a *Magyar Kurir* általa szerkesztett számait külön azért irta alá, hogy Décsy felelősségében részes ne legyen. A kancellária azon állítást illetőleg, hogy ő ne lenne tehetséges ember, a kö-

vetkező tényekre hivatkozik: Pánczél sok válságos esztendőben szerkesztette a maga lapját, a nélkül, hogy ellene panasz lett volna, számos olvasója volt s lapja tetszett, önhaszon nélkül és önfeláldozólag hasznos irodalmi, gazdasági és theologiai tartalmu czikkeket közölt s magyar irályáért többfelől dicséretet nyert; bárha mikor ő lapját megindította, Bécsben két magyar lap állott fenn: a *M. Kurir* és *Hirmondó*, ő a magáét mégis kivívta, annak sok előfizetőt szerzett, kiknek szaporodása azt mutatja, hogy szeretik. A közönség ismeretei gyarapítása végett két gyönyörködtető lapot is tartott fenn: *Bibliothéka* és *Muzsa* név alatt, melyek elsőjében a magyar és M.-országot s társországait illető könyvek birálatát adta, a másodikban magyar, e nemes nemzettől becsült verseket gyűjtött össze és adott ki, a miket örömmel és tetszéssel fogadtak és olvastak, s a mit a kanczellária több tagja is tud s megvallja, hogy ma is szükséges lenne ily újság, szóval: 5 évig a *M. Merkurius* önálló kiadója, azután a *M. Kurir* társkiadója volt. Ha nem lett volna újságírói tehetsége, lapja nem állhatott volna fenn. A kanczellária meg van győződve, hogy ő felsége szelid kormányja alatt más vétségeért senki a maga kiváltságát el nem vesztheti, miután ellene sem a magyar udv. kanczellária, sem a legfőbb udv. rendőrhivatal semmi terhelőt fel nem hoztak...» Volt még az erd. udv. kanczellária érvei és indokai közt egy nevezetes, mit mint kiválóan fontost s ide illőt, megemlítek. »A legfelsőbb udvar érdekében áll — ugymond — hogy ne csak Pesten jelenjék meg a *Hazai és külföldi Tudósítások* című magyar újság, hanem hogy egy pár magyar lap Bécsben is adassék ki, melynek közvetítésével a jóhangulat és a nemzet irodalmi, erkölcsi és ipari miveltségén nagyot lehet segíteni. A tapasztalás megtanított arra, hogy a *M. Kurir*-on kívül s mellette bárki legyen annak szerkesztője, a *Magyar Merkurius* bizvást megállhat, sőt több tekintetben szükséges, hogy egy magyar lapot erdélyi ember szerkesztszen, a ki hazáját és szükségeit ismeri és okos vizsgáló vezetése alatt annak javára és a kedélyek jó hangulatára sikerrel hathat; ajánlja tehát, hogy miután Décsy ügye amugyis külön fog elhatározatni, Pánczél kérése is intéztessék el külön, úgy, hogy ő 1793. nyert jogába lépjen vissza s oly hibáért, mit nem követett el, ne büntettes-

sék...» A felség neve alatt jún. 16. ez iratott a kanczelláriai előterjesztésre: »Határozatomat a *M. Kurir* szerkesztése iránt, m. kir. udv. kanczelláriám előterjesztésére jún. 12. megtettem, oly módon, hogy azt Décsy és Pánczél, mint eddig megosztva szerkeszszék.»

Pánczél ismét folyamodott s régi joga föllevenítéséül *Bécsi Hirmondó* czím alatt új lap kiadhatásra kért engedélyt. Az erd. udv. kanczellária 1813. jan. 29. pártolólág irt fel érdeklében, előbbi érvein kívül idézte a m. udv. kanczellária 1798. júl. 6. 6798. sz. a. költ azon határozatát, mely szerint az a két külön újság egyesítését úgy erősítette meg, hogy azon általuk addig külön kiadottak továbbra ezen közös czím alatt *Magyar Kurir* adassanak ki, s nem fog akadály tétetni abban, hogy ha valamelyik meghal vagy a szerkesztésről lemond, a másik ezen czím alatt folytathassa. Minthogy pedig Décsy halála esetére a *M. Kurir* kiadási jogát időközben nejjére szállíttatni kérte: az erd. udv. kanczellária a dolgot úgy vélte mindkét felet megnyugtatólag elintézhetőnek, ha egyiknek a *Magyar Kurir*, másíknak a *Bécsi Hirmondó* című lap szerkesztésére és kiadására külön jog adatik; ez esetben Décsy még életében gondoskodhatnék lapja mellett egy szakértő s felelni képes egyén alkalmazásáról, a kinek közreműködése által az özvegy és árvák a lapkiadás javalmában tovább is részesülnének. A felség azonban, a magyar udv. kanczellária ajánlata következtében, febr. 3. oly értelmű legfőbb elhatározást bocsátott ki az erd. udv. kanczelláriához, hogy Décsytől megtagadván a lapnak örököseire átruházhatása iránti kérését, az által az ő felterjesztése is tárgytalanná lett. Pánczél annak következtében tovább is a *Magyar Kurir* s melléklapja társ-szerkesztője maradt 1827. decz. 15. történt haláláig.

A történeti igazság kívánja, hogy ne hallgassak el egy körülményt, a mi az erdélyi magyar hirlapirodalom történetében igen fontos, azt t. i. hogy az erd. és magyar udv. kanczellária a bécsi magyar hirlap kérdésében Szacsvay elmozdítása óta ellentétes nézetben voltak, s az egyik erdélyi, a másik magyarországi szerkesztőnek akarta kezébe juttatni; végre a

*) Az eredetiéből.

magyar kancellár akarata érvényesült s előbb Décsy, azután Márton József nyerte meg a jogot, s így a politikai sajtó vezetése egészen az anyaországi tudósok kezére ment át.

Mint hogy a bécsi német félhivatalos lapokat Erdélyben megkedveltetni s a magyarságban a nemzeti lap utáni vágyat elaltatni nem lehetett: a legfőbb kormánynak érdekében állott, hogy a magyar politikai közvéleménynek Bécsben külön organuma legyen, mert így inkább ellenőrizhette ugy a francia nagy forradalom láttatlanul is mindinkább terjedő eszméit, mint a nemzeti ébredező szellemet, irányozhatta és mérskékelhette a politikai törekvéseket, a kormányzati központosításnak pedig súlyt és erőt adott a különböző nemzetek irodalmának ezen központosítása. A pénzügyi tekintetekre nem gondoló nemzetnek szintén tetszett ez állapot, mert az eseményekről első forrásból, gyorsan értesült, s tudta, hogy ha panaszol vagy hasznost tervez és ajánl, az az újságok útján döntő körökbe hamarabb eljut s orvoslásra vagy cselekvésre könnyebben sor jó. Így történt meg az a különös eset, hogy ami otthon egész Erdélynek nem, Bécsben egy erdélyinek sikerült, Pánczél új lapját megalapította s évek során fenntartani bírta. Bizvást elmondható, hogy az erdélyi magyarság szellemi életkörének központja ez évtizedek alatt a haza határain kívül, a császári fővárosban és Pozsonyban volt. Sőt a kis ország belső történetében is azon szinte csodálatos jelenség fordult elő, hogy Nagy-Szeben szász és német lakosokból álló városnak német nemzeti színháza az erdélyi magyar kir. főkormánysszék s különösen gr. Bánffy György kormányzó buzgólkodása következtében épült fel. Egyik alkalommal Bécsben létekor t. i. felhatalmaztatván a fejedelemtől arra, hogy a városnak, mint a magyar kormány székhelyének ezen közművelődési intézetet létesíthesse: »1787. jul. 13. jelentette, hogy e célra igen alkalmas helyet talált, t. i. a temető-utca kijáratánál egy régi romladozott nagy várbástyát s azt a város e célra már szerződésileg át is adta; talált a megépítésre vállalkozót is t. i. Hochmeister Márton nyomdatulajdonost, a ki azt az elébe adott terv szerint azonnal megkezdette s remélhető, hogy még őszre teljesen elkészíti; de mint hogy az tetemes költségébe kerül, egyfelől hogy azt létre-

hozhassa, másfelől a kormány részére szükségelt nyomtatványokat pontosabban kiszolgáltathassa, papírgyár felállítására a tartományi pénztárból nem rég 8000 forint kölcsönt kért, a minek most még 4000 frttal pótlásáért folyamodott, mit a kormányzó annyival inkább ajánlott, mert elég biztosítéka van, ő levén a kormányi nyomtatványok szállítója, követeléseiből részenként könnyen levonható s más országok nagy városainak is hasonló célra adatott már ily úton a felség segélyt.»

Nemsokára azonban a politikai és háborus események ezt lehetlenné tevén: a kormányzó, Hochmeister kérésére, 1787. nov. 30-ki fölterjesztésében e helyett a kormányi nyomtatványoknak hat évre kizáró joggal neki átadását hozta javaslatba, mely esetben Hochmeister kölcsönkérési szándékától elállana s a színházépítést is végbevinné, ami már is annyira előhaladt, hogy decz. 1. az előadások elkezdődnek. A felség az ajánlatot elfogadván: 1788. ápr. 3. kelt udv. kancz. rendeletben Hochmeisternek a 6 évi kizáró szabadalmat megadta; Szeben magyar befolyás következtében egy közhasznú intézettel gazdagodott, a német színészetnek állandó színpad, a német irodalomnak és műveltségnek díszes hajlék s a polgároknak hasznos szórakozási hely állíttatott a közönség megterhelhetése nélkül, mely ezélt az erdélyi magyarság harmincz évi küzdelem után nagy magánáldozatok árán ért el, a maga erején s kölcsön segélyével emelvén Kolozsváratt a magyar színművészet számára nemzeti színházai. Szeben az erdélyi kir. főkormánysszék hosszas ott tartózkodásának s az ott hivataloskodó magyar főnemességnek köszönheti szépülését, vagyonosodását, hírlapját és színházát, szóval: nemzeti erejét és műveltségét. Itt is kitűnt, mily nagy befolyása van bármely város emelkedésére, ha az a kormány székhelye. Ennek tulajdonítandó 1790-től 1848-ig Kolozsvár rendkívüli haladása, s ennek hiánya miatt máris észrevehető vagyoni hanyatlása.

VII.

A hírlap-censura és tilalom Erdélyben.

Mielőtt a következő korszakra megnék át, meg kell ismertetnem az előbbinek censurái és laptilalmazási viszonyait, mint a lapalapítás és a közművelődés gyorsabb terjedése akadályait.

E korszakban a *Magyar Kurir* és *Hadi-Történetek* vizsgálására Szekeres udvari tanácsos neveztetvén ki: II. Lipót 1790. aug. 6. egyidejűleg hat pontból álló vizsgálati szabályzatot bocsátott ki, melyek a magyar hirlap-világban egészen új mozzanatokat jelölnek. »A lapok csak mindenkinek tudtára adható közhireket közöljenek — így hangzik az első — oly fontos hirt, a mi idő előtti félelmet, gyanút vagy bizalmatlanságot keltene fel az országban, közöltetni engedni nem szabad, valamint szerkesztői észrevételeket sem, mert azok, kivált az alsóbb osztálynál, különböző hatást gyakorolnak s rossz következményeket idéznek elő. 2. Mellőzni kell azon belső híreket: a mik a kormány vagy intézmények tekintélyét a nép előtt vagy a fejedelem iránti köteles tiszteletet, hűséget és engedelmisséget sértik, vagy arra károsan hatnak. 3. A földesurak ellen engedetlenséget vagy zavargást támasztható körülményeket nem kell közölni, sőt az itt-ott tán létező paraszt nyugtalanságokat is csak nagy óvatossággal lehet megemlíteni. 4. A magyar országgyűlés tárgyalásairól idő előtt semmi sem közölhető, a közlő nézetei főleg nem; sem a beszédek, melyek kedélyingerlők s gyanakodást ébresztenének, kivéve, ha az országgyűlési *Napló*-ban kiadattak volna. 5. Nem közölhető, a mi a keresztény vallást sérti, a különböző vallásnak szívében egymás iránt gyűlölséget ébresztene, semmi oly kifejezés, ami más nemzetek megvetését vagy lenézését tanusítaná. 6. Más országok forradalmairól csak a bécsi újságban megjelenteket lesz szabad közölni. Ezen általános elveken kívül a hirlapvizsgáló legyen okos, szerény, a megvizsgált cikk eredetijét mindig kérje be, s hasonlítsa össze a megjelent- és megvizsgálttal, nehogy mást mutassanak be s mást nyomassanak ki.«¹⁾

II. Lipót király távollétében e tervezetet Ferencz császárnak mutatta be a kancellária, a ki az utasítást helybenhagyta, de a hirlapírónak és kiadónak tudtára adatni rendelte, hogy ha külön lapot ad ki megvizsgálatlanul, magának a lapnak kinyomatása is meg fog tiltatni.

Ezen szabályokba ütközés áldozata lett előbb Szacsvay, azután Décsy.

¹⁾ Az eredetiből.

A vizsgálat mellett a kitiltás is mint óvó rendszabály fenállott ez időben, sőt akkor már rendszerré kezdett válni. 1802. febr. 18. kelt rendelettel febr. 1-től kezdődőleg kitiltott egyszer-mindenkorra a később híressé vált Fessler és Fischer Berlinben kiadott *Ökonomia* című hirlapja, oly megszorítással, hogy külön engedélyjeggyel se legyen szabad az országba bebocsátni. 1804. jun. 19. kelt udv. rendelettel kitiltatott a beyruthi újság [*Beyreuter Zeitung*] s a lapok az előfizetőknek olvasás végett jul. 1-éig csak azon esetben rendeltettek kiadatni, ha semmi kifogást érdemlő bennök nem volt. 1807. jul. 3. a varsói lengyel és francia újságok. Ezen esetről esetre való kitiltás mellett 1807. kezdve a bécsi legfőbb udvari rendőrség ki szokta dolgozni s az udvari kancelláriáknak megküldetni a megengedett újságok jegyzékét, mely márczius 14-ki udvari rendelet mellett az erd. kir. főkorm. székhez is lejutott, a fejedelem nevében készült oly átirat kíséretében, mely a vizsgálati szabályelveket foglalta magában.¹⁾ Egy másik okt. 25-ki erd. udv. kancz. rendelethez mellékelve volt a megengedett külföldi újságok jegyzéke²⁾ s az udvari legfőbb rendőrség egy átirata, melyben a legfőbb udvari postahivatal megkeresésére kitiltott újságokat illető következő szabályzatok foglaltatnak: »Meg nem tiltattak mindazon újságok, melyek ezen jegyzékben benne vannak s a feleknek a vizsgáló hire nélkül is kiadhatók; azok ellenben, melyek nincsenek benne, rossz szellemökért, vagy mivel kellőleg meg nem vizsgáltattak, tilalmasok s csak külön engedély mellett adhatók ki. A bécsi legfőbb postahivatalnak jog adatott arra, hogy hirdethessen más külföldi tudós műveket és hirlapokat is; de mivel ezek a rendes vizsgálat alá bocsátandók, megvizsgálás és a fél évi jegyzékbe igtatás előtt a feleknek ki nem adhatók.«

E rendelet 1809. márcz. 17. a kir. főkormányshékhez külön is megküldetett, azon meghagyással, hogy a szebeni főpostahivalt a legszigorúbban intse meg, hogy a külföldi újságokat az előfizetőknek megvizsgálás és átbocsátás előtt súlyos felelősség terhe alatt ki ne adja. E tilalom alól csak a kir. kormányzó és erdélyi főhadvezér volt kivéve.

¹⁾ 9240. 1804. f. k. sz. n.

²⁾ 2993. 1809. f. k. sz. n.

A tilalmi söt valóságos kémkedési rendszer egyik nem igen épületes nyilvánulása volt azon 1810. kelt udv. rendelet, melyben a kir. kormányzó az ujságok névsora felküldésére utasított, ¹⁾ a mi a kedélyeket keserítette, a gyöngékre torturaszerű hatást gyakorolt, de legnagyobb ártalmára a hírlap-irodalom ügyének volt.

Irodalomtörténeti szempontból szükségesnek látom két évi megengedett lapjegyzék tartalmát közölni és pedig a második vagyis nyomtatott jegyzékből, mint a mi az elsőt is magában foglalja. ²⁾ Az első csak kéziratban adatott ki s ezt az erdélyi főpostahivatal küldötte fel a kir. kormányzékhoz azon megjegyzéssel, hogy ilyen jegyzéket minden postahivatal évenként, vagy ha változás történt, félévenként kapni szokott a bécsi legfőbb udvari hírlapkiadó hivattól. A másik már nyomtatva jelent meg s ugy küldetett szét a főpostahivatalokhoz, a jegyzék alján megtartás végett közzétett kilencz pontból álló s az előfizetés módozatait magába foglaló értesítéssel, melyben a lapokra előfizetni kívánók panaszok kikerülése tekintetéből figyelmesekké tétettek: 1. Az ujság megrendelésének legtovább deczemb. és junius 15-ig meg kell tétetni s a levélnek a meghatározott előfizetési pénzzel együtt egész bizonyossággal Bécsbe megérkezni. 2. Az egy *) csillaggal jelzett ujságok és irodalmi művek egész évre, a többiek félévre, t. i. jan. 1-től jun. végéig és jul. 1-től deczemb. végéig fizetendők. 3. Negyedéves előfizetés sem bécsi, sem távoli vidéki előfizetőtől nem fogadtatik el. A távol lakó előfizetők ujságaikat nyomtatott boríték alatt veszik, az általok kijelölt cím alatt. Azok, kik oly helyeken laknak, hová naponként megy posta s lapjaikat naponta megkapják, fizetnek éven át 4 frtot, a hetenkint négyszer szétküldésért egy éven át 3 frtot, a napontai bepecsétlésért, ha kívánatik, egy évre 2 frt, hetenkint négyszeriért 1 frt 30 krt, kétszeriért egy éven át 1 frtot. 5. Ha a Bécsben lakók házaikhoz kívánják az ujságokat küldeni, a naponkénti elküldésért fizetnek 4 frtot, egy éven át hasonló négyszeriért 3 frtot, két-

¹⁾ 491/eln. 1810. sz. a.

²⁾ 3893. 1805. f. k. sz. a. Azon szabályért, hogy a felolvasás 3 ívnél többre nem terjedhet, kéziratom e tanúságos részét ki kellett hagynom.

szeriért 1 frt 2 frtot. 6. Azon előfizetők, kik az ujságjegyzékben kitett előfizetési pénzt nem a kellő mennyiségben küldik be, magoknak tulajdonítsák, ha ujságaikat a hiány ki nem pótlásáig nem kapják. 7. Minthogy a literaturai ujságok és napi lapok (*Journal*) vizsgálat alá tartoznak, megérkezésük napján nem adattatnak ki s nem küldetnek szét. 8. A bécsi cs. kir. legfőbb udvari postahivatal melletti fő ujság kiadóhivattaltól a lapnak elvitelére délelőtt 10-től 12-ig, délután 3-tól 5 óráig terjedő idő határozottat meg, a külső előfizetőkre nézve pedig szerdát és szombatot, mint főpostanapokat, továbbá a vasárnapokat kivéve, délelőtt 10-től 12-ig, d. u. 3—6-ig. 9. A kiadó-hivatal az ujságoknak pontos kiadásáról és szétküldéséről gondoskodik; ha hibáján kívül még is megtörténnék, hogy valamely ujság nem küldetik meg vagy nem adatik ki, ez esetben a hiányzó szám azonnal jelentendő, különben hosszabb idő után e hiány nem pótolatik ki.

Önként értetik, hogy ezen módozatok kötelező ereje a bécsi legfőbb udvari postahivatal által az ausztriai örökös tartományok egész területére kiterjesztetett, a Magyar- és Erdélyországban levő postahivataloknál azonban ez országok illetékes udvari kancelláriája útján foganatosítottak.

A kormánynak a lapirodalomra egyfelül a censura, más felől a posta útján való előfizetetés sokfélekép nehezítő, sőt terhelő rendszabályai által gyakorolt ezen kettős erkölcsi nyomását azért tartottam szükségesnek ismertetni, hogy e tekintetben mai messze előrehaladottságunk és a sajtószabadságnak a műveltség és civilizáció terjesztésében való nagy befolyása annál inkább kitűnjék; a külföldi és osztrák örökös tartományokbeli, valamint a magyarországi és erdélyi politikai és más lapokat pedig azért, hogy saját tudományosságunkat s műveltségünket amazokéval ez adatok alapján összehasonlítván: azt a mi igaz a tényekben nyilvánul, önmagunknak önmagunk s mások előtt is megvallani ne vonakodjunk, mert a javulás útjára egyedül ezen önmegismerés vezet. Ebből kitűnik, hogy az osztrák örökös tartományokba és Magyarországra a kijelölt években járt 4 francia, 5 angol, 1 lengyel és 49 nagy-németországi német politikai ujság és napi lap, míg a belföldiek létszáma ez volt: az örökös tartományokban 6 olasz, 1 lengyel, 2

cseh, 19 német, Magyar- és Erdélyországban 1 magyar, 1 latin és 2 német¹⁾ nyelven írt politikai hírlap és napilap; — külföldi tudományos és gazdasági s más tárgyú ujság, hírlap és havirat volt e szerint: 2 francia, 1 angol és 39 nagy-németországi; belföldiek az örökös tartományokban: 1 francia, 16 német, Magyarországon és Erdélyben egyetlen ily lap volt, a Schediusé, az is német nyelven írott. A Döbrentei által szerkesztett *Erdélyi Múzeum* alapítása is ez időre esik s bár magában becses, az általános ítéletet, a mi rólunk az előadottakban mintegy kifejezve van, meg nem változtathatja. Ez adatok szerint a műveltségben és civilisatióban az első hely a német, francia, angol és olasz nemzeteket illeti meg, s mi csak azután következünk a lengyel és cseh nemzettel.

Előttünk állnak tehát az okok, melyeknek egyenes következménye volt, hogy Erdélyországban szinte fél század alatt csak egy rövid életű magyar hírlap jöhetett létre. Az erdélyi magyarság írói: szerkesztők, munkatársak, levelezők Bécsben mint központban 2—3 magyar lapot tartván fenn részint maguk, részint anyaországi testvéreiktől segítettve, ott művelték a magyar irodalmat, terjesztették nyelvünket, s az uralkodó székvárosában kívánták szolgálni a nemzet ezen ügyét. E fényoldalára azonban az akkori irodalmi viszonyoknak árnyat vet az, hogy a szűkebb kis hazában nyomtatásra vállalkozó magyar ember nem akadván, a magyar faj a közművelődés e hatalmas tényezője iránti nem érdeklődése miatt hátrányban maradt, a szász nemzetiségüektől felülmulva, a pénz közéjük vagy Bécsbe vándorolt ki, minket szegényítve, amazt gazdagabbá és erősebbé téve.

E korszakbeli posta- és ujságügyi minden közintézkedés azon tényt igazolja, hogy a bécsi császári kormány Erdélylyel mint kiskorával bánt, az örökös tartományokkal egyforma köz-

¹⁾ Az erdélyi szászoknak volt ez időben két ismeretterjesztő időszakos iratuk is: Az 1790, 1791, 1793, 1795, 1797, 1798, 1801-ben megjelent *Siebenbürgische Quartalschrift* és az 1805, 1807, 1808, 1813, 1824-ben kiadott *Provinzialblätter* című, amaz 7, ez 5 kötetben jelent meg s mind műveltségi, mind kivált történelmi tekintetben igen becses forrásgyűjtemény, de minthogy nem tartoznak hírlapirodalom számba, itt rövid megemlézéseket elegendőnek láttam.

jogi viszonyban állónak tartotta, a legfőbb központi hatóságok a kir. főkormányzókhoz, néha alsóbb hatóságokhoz is megatlalásokat intéztek, s ha teljesíteni vonakodtak, az udv. kancellária és erd. főkormányzók védelem helyett, az alkotmányos önállás sérelmével rá szorította. Ily eset volt az, midőn a bécsi udvari postaügyi számvevőség azon czélból, hogy az ujságokból befolyó jövedelem mennyiségét megállapíthassa, felszólítván az erdélyi főpostahivatalt saját ujságbevételei kimutatására s az nem teljesítvén: az erd. udv. kancellária azon évi febr. 24-én kelt udvari rendeletben²⁾ meghagyta a kir. főkormányzóknek: hogy azon főpostahivatalt azon engedetlenségeért komolyan feddje meg s szorosán utasítsa oda, hogy nemcsak az ujságok jövedelméről kívánt kimutatást jelentés mellett azon udvari főpostai számvevőséghez azonnal küldje fel, de szükség esetében a kívánt fölvilágosításokat is maga vonogatása nélkül adja meg, — miről az értesítettvén: apr. 27. jelentette,³⁾ hogy ő ezen kívánságnak még azon évi január 9-én évnegyedes számadásainak azon számvevőséghez felküldése által eleget tett. A kir. főkormányzók a jelentést tudomásul vevén: az országot az absolutizmusnak kényére hagyta.

Igy bánt a kormány a sajtóval is. Saját céljaira, a külnáboru érdekében, mint alkalmas eszközt felhasználta; de hogy az a nemzeti érdekeket erélyesen szolgálja, ellenére volt, s szigorú censurával és tilalommal akadályozta meg.

Ily viszonyok között ment át Erdély a XIX-ik század harmadik tizedébe.

VIII.

A nemzeti szellem újabb ébredési kora. — Állandó magyar hírlap alapítása Erdélyben.

A bécsi béke és szent szövetség leigázta Franciaországgal együtt a népeket is. Ferencz császárt nem érdekelték többé a nyilvánosság és a hírlapok. A francia izgatás megszűntével a hazai hírlapok és ellensúlyozó röpiratok terjesztésére többé

²⁾ 2335. 1809. k. f. korm. sz.

³⁾ 3677. 1809. k. f. korm. sz.

nem volt szükség, a közérdekek helyére az uralkodók érdekei léptek. A censura teljes ridegséggel járt el tisztében, a laptilalom szigorúbbá lett, a politikai láthatár szűkre húzódott össze, úgy tetszett, mintha siri csend borult volna Európára. Erdélyben különösen elnémulni látszott minden nyilvános élet 1814-től 1821-ig. Ekkor a bécsi kormány germanizáló törekvései felébresztették a nemzeti szellemet. A kormány azonnal észrevette és sietett önérdekében hasznosítani. Bogdánfi Gábor kolozsvári postamester volt az első, a ki *Erdélyi-Hirmondó* cím alatt politikai magyar ujság szerkesztésére és kiadására¹⁾ vállalkozott; kérését a kir. főkormányzók ápril 23. ajánlólag terjesztette az erd. udv. kancelláriához, mely az engedélyt 1821. decz. 21. megadta oly módon, hogy a főlap hetenként egyszer jelenjék meg fél-fél iven, postai előfizetési díja, mint a *Siebenbürger Bothe* című német lapé, legyen 3 forint p. p. a birodalom kívüli oly országokban, hol bélyegilleték fizettetik, e cím alatt egy évre 1 frt 44 kr p. p. fizettetvén. Ez ujságba — mond a rendelet — csak az osztrák censura által átbocsátott külföldi tudósítások igtathatnak be, s minden számot be kell mutatni a könyvvizsgáló bizottságnak. A szerkesztési jog is a kiadónak adatott meg s ez vele 1822. febr. 25-én közöltetett. Annak, hogy mikor indult meg?²⁾ meddig állott fenn? s mikor szűnt meg? a közlevéltárakban nyomára nem találtam.

Négy évi időköz után 1826. márcz. 20. Méhes Sámuel, a kolozsvári ev. ref. collegiumban physika és mathesis tanára, folyamodott *Heti Tudósítások* című magyar hetilap kiadhatásaért, és pedig hogy a közönség olcsóbban jusson hozzá, azt kérve, hogy amint a hetenként kétszer megjelenő szebeni német ujságért egy példánytól postadíj fejében csak 1 forint vétetik: ezen arány szerint az ő ujságától csak 30 kr. vétessék s lapja megjelenése az ország törvényhatóságaiiban kihirdettesék.³⁾ A kérés a kir. kincstárhoz tétetett át, mely május 11-én azon tudósítással küldötte vissza, hogy a lapnak csak 30 krral díjazása meg nem engedhető, mivel a szebeni német ujság is hetenként csak egyszer jelenik meg s a *Magyar Híradó* posta-

¹⁾ 972. 1821. k. f. k. sz.

²⁾ 1361. 1822. k. f. k. sz.

³⁾ 2041. 1826. k. k. f. sz.

dija is nagyobb összegben szabattott ki.⁴⁾ Ez akadály a lap megjelenését lehetetlenné tette.

Ugyanez évben aug. 15. Kis-Szánthói Pethe Ferencz, korábban Bécsben a *Magyar Kurír* szerkesztőtársa, néhány érdekes hazafi unszolására kért engedélyt *Hazai Híradó* című hetenként kétszer egy-egy iven, gazdasági toldalékkal bővítve megjelenendő magyar politikai lap kiadására, melynek tárgyai: 1) politikai válogatott esetek és történetek bel- és külföldről, kivált pedig a keleti és déli szomszédországokból; 2) felsőbb rendelések, idézések, személyleírások, haszonberek, árverés sat. A *Toldalék* vagy a felélesztendő *Nemzeti Gazda* tárgyai: gazdasági, kereskedési, technológiai s más tanulságos értekezések, melyek egy vagy két árkusenként mellékeltenek, úgy, hogy egy éven át legalább 26 árkust tegyenek, igérve, hogy ha pártolás lesz, képek és rajzok sem maradnak el; ára egész évre 12, félévre 6 frt p. p. A kir. főkormányzók készséggel adta meg az engedélyt, mint oly vállalatra, mely a nemzet mivelődésére irányul s a hivatalos körözüvények díjtalan ki nyomtatása által a kormány érdekét előmozdítja s a kincstárnak is sok költséget takarít meg.⁵⁾ A lap vizsgálójává Szabó János apát-kanonok s annak lemondásával Ajtai László k. főkormányzók titkár neveztetett ki; 1827. jan. 1. megjelenése kihirdtetett, Ugyanazon kiadó nov. 23.⁶⁾ a lap évi postadíját 3 váltó forintban kérte megállapíttatni 3 pengő forint helyett. A kir. főkormányzók ajánlólag irt a kir. kincstárhoz, indokul felhozván, hogy Pethe a kir. főkormányzók beleegyezésével, a közjó tekintetéből adja ki ujságát, a kormányi hirdetéseket díj nélkül nyomtatja és így hivatalos jelleggel bír. A kincstár felirt a bécsi udvari kamarához, mely más ujságok példájára minden egyes példánytól 48 p. kr. fizetését határozta.⁴⁾ Nem sokára ezután a hírlap szerkesztője azt kérte a kir. főkormányzóktól, hogy neki ujságát és annak mellékletét saját betűível nyomtatni engedtessek meg, a mit apr. 18. kelt rendeletben⁵⁾

¹⁾ 5106. 1826. k. f. k. sz.

²⁾ 912. 1826. k. f. k. sz.

³⁾ 11755. 1826. k. f. k. sz.

⁴⁾ 3358. 1827. k. f. k. sz.

⁵⁾ 3152. 1827. k. f. korin. sz.

meg is nyert oly feltétellel, hogy a kormányi hirdetéseket tar-
tozzék ingyen nyomatni s másféle művet vagy hirdetéseket ne
nyomasson közkereset alá vettetés büntetése alatt.

Két évvel később gróf Bethlen Imre történeti tárgyú
időszaki iratot szándékozott kiadni, melynek tervét és indokát
engedélyért való folyamodványában részletesen kifejtette. Lát-
ván — így szólott érdekes programjában — hogy a magyar
történetírók műveikben az erdélyi eseményeket csak annyiban
említik, amennyiben azok Magyarország történeteire befolyás-
sal voltak, sőt azt is gyakran hiányosan teszik, holott a nem-
zeti fejedelmek alatt Magyarország története Erdélyével
gyakran szorosan összefüzdtek, s így ezeket sem az anyaor-
szág írói nem méltatják eléggé, sem Erdélynek magyar nyel-
ven írt története még eddigelé nincs, a mi pedig mindkét
országra nézve szükséges és kívánatos lenne, azért, mert csak
így jöhet létre az egy korona alatt egyesített két országnak és
az egész magyar nemzetnek, történetének és nemzetiségének
méltó emlékoszlopa: ezen czél elérése, a nemzeti nyelv öreg-
bitése és a magyar olvasás elősegítése végett egy hónapos
írás kiadására határozta el magát *Magyar Klió* cím alatt,
melynek tárgyai lennének: 1. erdélyi és m.-országi kiadatlan
oklevelek, levelezések, a latinok helyes fordításban, megje-
gyezve, melyek? honnan vétettek? más szükséges felvilágosító
jegyzésekkel együtt. A birtokosok leveles-ládájában a történet-
írás számára sok hasznos levél van, mit azok nem vonnának
meg. 2. Vannak mind a magyar királyok, mind az erdélyi feje-
delmek korszakából oly történeti leírások, melyek oklevelek-
kel világosítva szintén hasznosak lennének. 3. Ide tartoznának
a küludvari s más hatalmasoknál volt magyar követek jelen-
tése. 4. Az erdélyi 3 nemzet országgyűlései s azokban hozott
végzések leírása, az okokkal és környül állásokkal együtt. 5.
Erdélynek együtt, vagy a megyéknek, városoknak külön a
királyok és nemzeti fejedelmek alatti korszakból polgári és
katonai, úgy kereskedési, gazdasági, nevelési és tudományos
vagy topographiai szempontból megismertetése, az akkori tár-
sasélet, vendégségek, lakodalmaik, háztartásmód, ruházat sat
felvilágosítására szolgáló leírások és oklevelek. 6. Erdélyi pol-
gári, egyházi és katonai állásu nevezetes emberek rövid élet-

rajzai. 7. Erdélyi emlékkövek, feliratok ismertetése. 8. Az
erdélyi magvaszakadt nemzetségek története oklevelekkel
világosítva. 9. Erdélyi várak, váromok, erősségek, helységek
története, I. József-ig.

Ezen czél elérése a kir. főkormányzóságtól 1829. jan.
13. kelt beadványában engedélyt kérvén: ez január 15. ajánló-
lag az erd. udv. kancelláriához terjesztette fel, mely a bécsi
udvari legfőbb rendőrhatalósággal közölvén, az azon észrevétel-
lel küldötte vissza, hogy a kérdésben különösen a vállalkozó-
nak erkölcsi jelleme és hivatottsága felől a kancellária illeté-
kes határozni. A kancellária ennek folytán a kir. főkormány-
zóságot oda utasította, hogy gr. Bethlent szólítsa fel az iránt:
minő anyagról rendelkezik immár kitűzött czéljára nézve?
azokat a kir. főkormányzóságnak megvizsgálás végett mutassa
be, mely e nyilatkozat és előkészületi adatok méltatása mellett,
tegyen az udvarhoz kimerítő tudósítást. A kir. főkormányzóság
ezt teljesítés végett május 29. közölte gr. Bethlennel, a ki
jelentését októb. 22. tette meg, mellékelve a nyomtatásban is
kiadott *felhívást* ¹⁾, melyben hivatkozálag Magyarország nagy-
lelkű áldozataira, melyeket az a nemzeti nyelv és tudományos-
ság előmozdítására tett, erdélyi honfitársait buzdítva kérte fel
áldozatra és munkára, hogy a nemzeti tudományosság ott is
előmozdíttassék. A tartalmat a már ismertetett 9 pontban adta
elő. Anyagi oldalára nézve ugy nyilatkozott, hogy az meg fogott
volna jelenni holnaponként 8-drétben az enyedi kolégium betűi-
vel 6, legfeljebb 8 íven, a kiállítás olcsóbban adhatás végett
díszesnek, de nem költségesnek tervezte; nyerekedési czél nem
forgott fenn; lettek volna évenként 50 forintot fizető *segedel-
mező tagok* és *munkás tagok*, kik magyar nyelven jól irnak s
az ügyért ez áldozatot megtették volna. A segélypénz az elő-
fizetés netaláni hiánya pótlására, a könyv olcsóbbá tételére,
később némi tiszteletdíjra, a főlöszleg történeti pályadíjakra for-
dítottatott volna. Mindkétféle tagok Hegedüs Sámuelnél jelent-
kezésre — írásban vagy szóval — felhívtak. Mihelyt elegendően
jelentkeztek, a *Magyar Klió* megindíttatása végett
engedélyért a gróf folyamodott volna felsőbb helyre.

¹⁾ Hazafini Kérés. Költ. Bethlen-Szent-Miklósban októb. 28.
1829. ívrétü 2^{1/2} oldal.

Felvilágosító nyilatkozatában a gróf mindenekelőtt a kérdés multjával ismertette meg a kir. főkörmányszéket. Nem új gondolat ez — ugymond — s nem első kezdet, hogy a hazai történetírók okleveleket gyűjtenek s adnak ki. Magyarországon régebben Katona, utjabban a nádor rendeletéből a két Kovachich tette, a kik Erdélyt is beutazták, oklevélgyűjteményeiket kiadták, s törekvésök semmi akadályra nem talált a felsőbbség részéről. 1791. Erdélynek országgyűlése végezte el az ország történeteire tartozó oklevelek kiadását, maga gr. Bánffy, a kormányzó alkotott e végre társaságot, a mit nem tett volna, ha a felség is azt nem javasolta volna. Midőn ő a Klió kiadására törekedett, sem újat nem tett, sem gyanúsíthatót. Bővítui akarta a Klió tárgyait, de csak azért, hogy általa a hazai történetek kidolgozását könnyítse; a mostani uralkodás érintve sem lett volna. Például idézte ily című művét: *Második Rákóczy György Ideje*,¹⁾ a mi a Klió számára volt írva s reméli, hogy benne nincs semmi botránkoztható. Nyomtatásban kiadott felhívását bemutatta felsőbb helyeken és más sokaknak, abból az irány tisztán látszott, hitte, hogy hazafiui igyekezete pártfogásra talál.

A bécsi legfőbb udvari rendőrhatalóság jegyzékiratának első ágára, hogy képességét és jellemét a kormányzék és erdélyi udv. kancellária ítélje meg — ugy nyilatkozik, hogy oly érzéketlen nem lehet, hogy annyi lényeges ügyben tett köz. szolgálatai után e kérdésnek csak föltevését is méltó fájdalommal ne vegye. A *másodikkra* nézve, hogy kiadandó könyve anyagát vizsgálatra előre terjeszse fel: nézete az, hogy egy folyóiratnak, melyet hónaponként adnak ki s nem a kiadó egyedül dolgozza, tárgyai és anyaga előre egybegyűjtessenek, e munka természetével nem egyezik meg; ha a munka némely része készen is volna, akkor is az idő és tér s más tekintetek határozzák meg, mi? mikor adassék ki? Ezt a kívánságot tehát annál kevesebbé teljesítheti, minthogy az egész Klió kiadásának ily bizonytalanságában még senkitől munkát be nem vett; de ha a kiadás létesült volna, a censura minden darabot megvizsgálhatott volna. M.-országon a *Minerva* ily okleveleket s tudósok biographiáit adja ki, s mégis senkinek

¹⁾ Nagy-Enyed, 1829. 8-drótben.

eszébe nem jut, hogy a helytartótanácsához bekérjék előre megvizsgálás végett, hanem a szokott vizsgálat után történik a kinyomatása. Ő a Kliót nem nyereszkeskedésből akarta kiadni, a közjóért akart volna tenni tehetségéhez képest; de hogy lelkiismerete esendes bizonyítása szerint ő felségének híven tett sok szolgálatai után magát balvélekedéseknek s ártatlan törekvésért félreismerésnek tegye ki, azt nem akarja, s hiszi, hogy ezt a kir. főkörmányszék is át fogja látni.

Ezen nyilatkozatát tehát — ugymond — nem azért, mintha a *Klió* kiadására a szabadságot újból kívánná, mint-hogy magára nézve abból ugy is semmi haszon nem következik, tehát őt személyesen nem érdekelheti, csak a történeti tudományosság előmozdítása levén a cél: hanem hogy mind a felséges udvari kancellária, mind a cs. kir. legfőbb udv. rendőrhatalóság kérése indító okaival és a körülállásokkal bővebben megismerkedhessék, felsőbb helyre juttatni kérte.

A kir. főkörmányszék decz. 7. visszairta, hogy a legfőbb udvari rendőrhatalósági jegyzékiratban kifejezett nézetek és elvek oly általános vizsgálati szabályokat illetnek, melyek szerint egy vagy más időszak irat ki- vagy ki nem adhatása megítélendő; de az ő erkölcsi jellemére és tett szolgálataira, melyek mind a kir. főkörmányszék előtt, mind felsőbb helyen kedvezően ismeretesek, nem vonatkoztak; emélfogva a kir. főkörmányszék reméli, hogy a gróf azon teljesen meg fog nyugodni. Utjabban is felkérte tehát, az iránt határozott nyilatkozásra: akarja-e kiadni ezen kívánatos és hasznos munkát, vagy nem?²⁾

Látszik, hogy a kir. főkörmányszék kívánta az erdélyi udv. kancellária által gr. Bethlen aristocraticus gyöngéd érzelmén és loyálisán ejtett sérelmet jóvátenni; de ő — nyilatkozataiból tisztán kivethetőleg — el volt határozva szándékáról lemondani, s hogy azt valószínű is, mutatja az, hogy sem további feleletének, sem erre vonatkozó más tárgyalásnak nyoma a közlelvétárakban nincs. Hihető, s nem is lehet csodálkozni rajta, hogy e bizalmatlankodó, sőt faggató és egészen szokatlan eljárás őt szép céljától végkép elidegenítette.

²⁾ 11388. 1829. k. f. k. sz.

Három évvel ezután, 1832-ben, Szilágyi Ferencz ily czim alatt adta ki becses történelmi zsebkönyvét¹⁾ s tizenhárom év mulva *Mult és Jelen* című politikai-történelmi hírlapját; de hogy gróf Bethlen Imre meghiúsult vállalata volt-e az elsőre hatással, állítani nem fogja, aki az előszót és tartalmat megolvassa; a másodiknál van valami rokonság, de nem a főlapban, a mi politikai tárgyú volt, hanem a *Hon és Külföld* című mellékletben, melynek körvonalai élénken emlékeztetik az olvasót az érintett vállalatra, de én ezt is az eszmék esetleges találkozásának hiszem; ellenben arról meg vagyok győződve, hogy a Nagy-Ajtai Kovács István és gróf Kemény József: *Erdélyország Történelmi Tára* című rendkívül becses vállalata²⁾ az alapeszme, előszó, beosztás és tárgyak feldolgozása tekintetében gróf Bethlen *Klío*-jával egészen azonos. S ha a vélemény áll, akkor a kitünő tudós és író gróf nemes törekvése nem veszett el egészen és nyomtalanul, sőt eredményében hasznos volt történetirodalmunkra nézve.

Igy hiúsult meg a sokfelé szakadozott érdekű kis hazában a dícséretes és a magyar történetírásra nézve sok hasznót ígérő vállalat is! Komolyabb irányu ismereteket terjesztő magyar lap még most sem jöhetett létre. Sőt alig három évi fennállás után, előfizetőinek csekély száma miatt, a *Hazai Híradó* is ingadozni kezdett, részint a censura szigoráért, mely a közönséget inkább érdeklő czikkek és tárgyalások közlését nem engedte meg; részint azért, mert az ingyen hirdetésekkel a kiadóra szerfeletti munkát és költséget rótt. Például idézek egy megyei közlésből támadt kellemetlen hivatalos tárgyalást.

Az *Erdélyi Híradó* 1831. febr. 12-ki számában Nagy-Károlyban január 24-én tartott szathmármegyei évnegyedes gyűlésről b. Wesselényi Miklós félhasábnyi tudósítást közlött, melyben gr. Károlyi György megyei követnek az országgyűlésen való hazafias magatartásáért a megye köszönetét fejezte ki, s a követi jelentést kinyomatni határozta; gr. Károlyi pedig követi napidijait a megyei szegénységnek ajándékozván: a

¹⁾ *Klío*, historial zsebkönyv, kiadta Szilágyi Ferencz, Professor. I. Esztendő. Kolozsvár, 1832. (I—VI. önálló czikk.) II. Esztendő 1833. (I—VII. czikk.) III. Esztendő 1836. (I—V. czikk.)

²⁾ *Erdélyország Történelmi Tára*, Kolozsvár, 1837. 1846. 8-drétben.

megye ezért köszönetet szavazott; ugyanakkor az ujonczozásra nézve a kötéllal fogdosás vad szokása mellözésével azt határozta, hogy jövőben az ujonczsorozás sorshuzással menjen végbe. Ezért az író, a szerkesztő, kiadó, sőt a censor is kemény felelősség alá vonatott, hosszas tárgyalás indult a kir. főkorm. széknél és udv. kancellárián, a minek vége az lett, hogy mindenek megfeddett s jövőben ilyek közlésétől eltiltattak.

A lap ingyen hirdetéseire is akkor fordult elő egy kellemetlen eset.

Szintén 1831. márcz. 12. kelt kir. főkorm. rendelet által a kiadó rászoríttatván, hogy a kormányi hivatalos hirdetéseket engedélye értelmében díjmentesen tegye közzé: Pethe elkecsereedett, s a kolozsvári tanács előtt május 17. ugy nyilatkozott, hogy miután neki csak 120 előfizetője van, s a kir. főkormányzók egyedül való éjjeli-nappali barom (így!) munkáját figyelembe nem vette, meghajlik ugyan parancsolata előtt, s ha a hirdetéseket kivonatban, röviden, készen küldik be, közli június utolsó napjáig, de kijelenti, hogy akkor meg fog szűnni a *Híradó* kiadásától;¹⁾ mit a tanács azon véleménnyel terjesztett fel, hogy jó lenne az ily közlésekért — mint más országokban is szokásban van — a laptulajdonosnak díjt fizetni s legalább annyiban rajta segíteni; de a kir. főkormányzók a javaslatot nem fogadta el, hanem a jelentést egyszerűen tudomásul vette. Ekkor Pethe Deáki Filep Sámuellel szövetekezett és jul. 2. beadott folyamodványában kérte a kir. főkormányzók: engedné meg, hogy az *Erdélyi Híradót* ezentúl ketten egyesített erővel folytathassák oly módon, hogy ha Pethe meghalna, vagy igen elaggott vénség miatt a lap szerkesztéséről lemondani kényszerülne, a szerkesztés joga egyedül Deákira menjen át, az 1826-ki engedély föltételei mellett, mit a kir. főkorm. szék jul. 14. meg is engedett;²⁾ de mielőtt a szerződés életbelépett volna, Deáki a Magyarországon uralkodó cholera miatt Bécsből Erdélybe vissza nem térhetvén; Pethe Méhessel lépett új egységre, ketten kérték a folytatásra az engedélyt s az időközben meghalt egyik vizsgáló Ajtai László helyett másnak kineveztetését. A kir. főkormányzók az enge-

¹⁾ 6449. 1831. f. k. sz.

²⁾ 7583. 1831. sz.

délyt octob. 12. megadta,¹⁾ vizsgálóvá b. Nalácz József kir. f. korm. tanácsost nevezte ki, egyszersmind az időközben censorrá kinevezett egyik szerkesztő, Méhes, az előtte ismeretes szabályok szigorú megtartására utasított.

Meghalván nemsokára Pethe Ferencz, társa Méhes kérte, hogy miután a lap kiadási joga a Deákival s utóbb vele kötött szerződés értelmében rá szállott, az nála hagyassék meg s neveztesék ki új vizsgáló. Érdemleges választ nem kapott, de vizsgálóvá gr. Degenfeld Ottó kir. f. korm. titkár kinevezetett, oly meghagyással, hogy maga is censor levén, a szabályokat megtartani igyekezzék.²⁾ Alig néhány nappal ezután megújította a lap átengedése iránti kérését, bizonyítékokkal is kelően felszerelve, melyekből kitűnt, hogy Méhes a hirlapkiadás jogát Pethétől a sajtóval együtt megvette, ezt a kormányzék helybenhagyta, a szerkesztést egyedül vitte, a költségeket fedezte; semmi akadály nem forog tehát fenn — így szól a határozat — hogy ő a lap szerkesztőjének ismertessék el s a szerkesztés joga neki engedélyeztessek.³⁾ Ekközben b. Nalácz Bécsbe udvari tanácsossá, gr. Degenfeld K. szolnokmegyei főispánjává neveztetvén ki: helyettök vizsgálókká Sebes Antal kir. f. korm. széki tanácsos és titkár Balássy Gergely neveztetett ki.⁴⁾

¹⁾ 12078. 1831. sz.

²⁾ 7363. 1832. sz.

³⁾ 7803. 1832. sz.

⁴⁾ 9527. 9781. 1832. sz.

Hogy az olvassó e lap fennállása idejét és változásait könnyebben áttekinthesse, bár még az általam tárgyalásra kitézött korszak fejlődési mozzanatai nincsenek mind előadva, szükségesnek látom a *Hazai Híradó*-nak *Erdélyi Híradó*-ra átváltozását s a *Nemzeti Társalkodó*-nak kezdetét és megszűnését Szabó Károly tisztelt barátom felvilágosító levele alapján itt egy öszköpben adni.

A *Hazai Híradó* első száma e cím alatt 4-rétben megjelent 1827-ben decz. 29-én, a 2-ik szám 1828. jan. 2. s így tovább. Hetenkint kiadta Kis-Szántói Pethe Ferencz Kolozsváratl, 1828. első félév (jan. június) 52. sz. 436. l. A II-dik félév vagy a folytatás, (*A Censura Története Erdélyben* című III-ik cikkemben, a *Figyelő* 1881. évi folyam 345. lapján tévesen van 1832-re téve, mit ezennel kijavítottok.) már *Erdélyi Híradó* cím alatt jelent meg, így:

Erdélyi Híradó. Irtá s kiadta Kis-Szántói Pethe Ferencz, Kolozsvár

Csaknem félszázad tünt el az erdélyi magyarságnak egy politikai lap állandósítására irányuló küzdelmei alatt. — Mindent megkísérlettek, más meg más alakban kívántak czélt érni különböző társadalmi állású egyének, de állandót alkotni sem a magyar, sem a román nem volt képes. E küzdelem közt a *Magyar Kurir* és *Magyar Mercurius* erdélyi írói és szerkesztői, kiknek munkásságát az előbbieken ismerttettem, a közmunkásság teréről lassankint letűntek, a magyarországi 1825-ki reform-országgyűlés nagy fontosságú törvényei, a gróf Széchenyi műveiben nyilatkozó nemzeti szellem erős fuvallata elosztatván a külföld varázsát, régi vonzerejét Bécs is elvesztette. Mintha önmagához s önmagába tért volna vissza a nemzet. — Az erdélyi írók és olvasók szükségét kezdék érezni annak,

4-edr. 1828. II-ik félév 424. l. 1829. I—II. félév, 1830. I—II. félév, 1831. I. félév (jan-jun.)

Julius-szeptember-octoberben nem jelent meg.

October-decemberben már a *Méhes Samuel* szerkesztése alatt jelent meg 4-rétben.

1832. I-ső évfolyamán is az *Erdélyi Híradó* ezim van meg, de tovább ez áll a czimlapon:

Szerkesztették Méhes Samuel és társai, 4-edrét.

1832. II-dik félévtől kezdve 1848. május végeig megszűnés nélkül folyt e cím alatt.

1848. júniustól november 9-éig ily cím alatt: *Kolozsvári Híradó* szerkeszté: Ócsvay Ferencz.

Az *Erdélyi Híradó* melléklapja volt a *Nemzeti Társalkodó*, kezdődött 1830. 4-rétben, teljes czime ez: *Nemzeti Társalkodó*. Irták az olvasók, a lehetőségig rendbeszedte és hetenkint kiadta Kis-Szántói Pethe Ferencz, Kolozsvár, 1830. 1831. 4-edrét.

Az 1830-ki évfolyam 416. l.

1831. jan.-júniusi (I—26. szám.) 4-edrét 208. l.

1831. october-december (1—13. sz.) 4-edrét 210. l.

Megjegyzem, hogy 1831. július-szeptemberről nincs fenn sem *Erdélyi Híradó*, sem *Nemzeti Társalkodó*, Pethe június 30-án lapját megszüntette s míg az új szerkesztőség megalakult, egy évnegyed eltelt.

1832-től 1841-ig és 1844-ben kiadta az *Erdélyi Híradó* szerkesztőségé.

1837—1837. 8-adrétben adatott ki.

1838—1841-ig és 1844-ben 4-rétben, 1845-ben már meg volt szűnve; 1842. és 1842-ban nem külön jelent meg, hanem az *Erdélyi Híradó*-val együtt nyomtatva, alól, mint most a *Társak*.

(Az erdélyi múzeum gyűjteményeiből.)

hogy mint az anyaországnak tüzetesen irodalomnak élő tudósai és írói, politikai, ismeretterjesztő és oktató mulattató lapjai és folyóiratai vannak az ország szívében, fővárosában: úgy a töle elszakadt, politikailag elszigetelt és csaknem külön nemzeti életet élő, külön küldetést teljesítő erdélyi magyarságnak is saját fővárosában, Kolozsvárattna lennie kell íróinak, külön lapjának és helyi hírlapirodalmának. Pethe Ferencz az utat kijelölte, olvasó közönséget és sajtót, hozzá munkás és írói erőt teremtett, meggyőzte honfitársait arról, hogy az erdélyi magyarságban, van életképesség és önművelési hajlam, s némi áldozattal és dolgozva egy lap fenttartható. E lehetőséget Méhes hív polgári érzése, közügyszeretete, áldozatkészséggel párosult okos számítása teljes bizonyossággá változtatta. Ő lapjának szebb alakot adott, munkatársakul a legkitünőbb nevű írókat nyerte meg, külföldi hírek mellett a hazai politika és reform némely eszméit programjába felvette. Az 1830-ban elkezdődött megyei és székely székgyűlések a honfiumi érzelmeknek új lendületet adtak, a költők lelkesítő lantja a négy folyam és hármashalom között megszólalt, s a nemzet régi dicsőségét s a jövő reményeit, a haza bűjait és örömét zengő dalok túl és innen a hegyeken mind erősebb és erősb visszhangra találtak a szívekben; Magyarországon újabb meg újabb lapok keletkeztek; b. Wesselényi Miklós, a báró Kemények, gr. Telekiék, gr. Bethlenek megyéről megyére jártak az alkotmányon ejtett sérelmek orvoslátát indítványozva és sürgetve; Szász Károly jogtanár, a nemzeti jogok bátor hirdetője, az enyedi, Dózsa Elek, a hírneves székely szónok a marosvásárhelyi ev. ref. colégiumokban hazafias szellemben kezdték hirdetni a magyar közjogot, terjesztve a kor új eszméit, a politikai szabadság, gyűlés-jog, hivatal- és birtokképesség egyéni jogát, szóval: a politikai élet megélénekül s az egyetemes mozgalom a hírlapoknak addig nem ismert vonzerőt és új érdeket adott. A közműveltség tényezőiben felismerhető volt a hajlam társadalmi és politikai nagy átalakulásokra. Méhes lelkében éltek a kor magas eszméi s azon szép hivatás, hogy azok megvalósulásának a kis országban főszekőze lapja legyen, feddhetlen polgári jelleme, független állása, tekintélyes vagyona következtében csaknem keresetlenül esett osztályrészébe. Szeretetreméltósága s elvei-

nek mérsékeltisége kedveltette őt a kormány és aristocratia körében, s az, hogy ő különösen a gróf Rhédey-Mikó-háznál oly nagy kitüntetésben részesült, a pártok, polgárság, a nép és ifjúság előtt is tiszteletet szerzett neki s szavának befolyást. A mit Hochmeister 40 év előtt Nagy-Szebenben a fejedelem felhívására, a magyar aristocratia, a kormánysek és szász nép segítségével annak érdekében tett meg, a *Siebenbürger Bothe*-t megalapítva, azt az erdélyi magyarság javára s a két ország érdekében Méhes saját erején és hazafisága által egyedül vitte ki. E derék embernek köszönheti Erdély, hogy végre magyar *Erdélyi Híradó*-ja. állandósított és magyar *hírlapirodalma* lett.

IX.

A fejlődés korszaka. Méhes hírlapirodalmi hatása.

A Méhes lapjainak állandósága az erdélyi magyarság önbizalmát fölébresztette, a közérzületben azon erős változás történt, hogy mindenki belátta annak szükségét, hogy a sajtó a napi kérdések s politikai eszmék közlönyévé, a közgondolkodás tényezőjévé legyen, s azontúl senki sem vonakodott a cselekvés és áldozat rá háramló részét elvállalni. Méhes érdemei mérlegét magasra emeli az, hogy a magyarság kebelében kifejlett hírlapi és társadalmi mozgalom azonnal kibatott a szász és román nemzetiségű honlakókra is. Egymásután ébredt fel mindkettőnél a hírlapalapítás vágya. Előbb Brassóban indult meg a második német, csakhamar egy magyar és az első román hírlap; azután a gör. kath. püspök Lemény János is Balázsfalván, a második román hírlapot alapította meg. Az eddig kettőt is fentartani alig képes Erdély nagyobb központjain többhelyt egymásután a szabadság, a politikai jogok és közműveltség terjesztésének számos közegei lettek. Már az 1830—1840. évek időközében Kolozsvárattna és Brassóban négy magyar, két német és egy román hírlap terjesztette az ismereteket és világosságot, mivelte az addig kevésbe vett polgárságot és teljesen mellőzött népet.

Első volt a Brassai Sámuel által alapított *Vasárnapi Újság*, melynek programja egy eddig sohasem hallott ezélt,

a szegényebb sorsu és kevésbé művelt népnek művelését tüzte ki, melyet a természethistoriából, földrajzból, kiváltképen pedig a mezőgazdaságból a nép felfogásához alkalmazott oly ismeretek közlése által kívánt elérni, melyek az alacsonyabb sorsu s főleg földmives embereknek szükségesek és hasznosak, közbeközbe a legújabb politikai eseményeket is belevegyítve.¹⁾ A kir. főkörmányszék az üdvösnek talált szándékot előmozdítani akarva, az engedélyt rá az 1833. évi deczemb. 18. 12856. sz. a. megadta oly módon, hogy az hetenként egyszer jelenjék meg egy 4-edrét iven, a szerkesztő az 1812. évi könyvvizsgálati szabályzatot szem előtt tartsa, vizsgálókul Sebes Antal kir. főkorm. tanácsos, Malom Zsigmond és Lészai Lajos titkárok nevezettek ki, a szerkesztő köteles volt a kormány hirdetéseit díjtalanul kinyomatni, a kincstári díj 14 krajczárban, az előfizetés egész évre 1 frt 20 krban állapított meg, a lapot a vizsgálóknak előre be kellett mutatni s egy példányt az erd. udv. korlátnok-sághoz felküldeni. Ez engedély az udv. kancelláriának is feljelenített.

Brassai előbb a kir. lyceum és ev. reform. kolégyom nyomdafelügyelőivel akart a nyomtatás iránt szerződni, de nem sikerült. Méhes szívességéhez folyamodott tehát s vele lépett szerződésre oly módon, hogy ő 4 éven át a lapot kinyomatja, ha a kir. főkörmányszék abba beleegyezik. Ez azon indoknál fogva, mert a más két nyomda nem vállalkozott s azon feltétellel, hogy Méhes nyomdai kiváltsága értelmében az *Erdélyi Híradón s melléklapján* és a *Vasárnapi Újságon* kívül semmiféle más munkát ne nyomhasson, 1834. febr. 24. költ. rendeletében megengedte s ezt az udvari kancelláriához is följelentette. Mielőtt ez a kérdésben határozott volna, febr. 26. tudósítástételt rendelt az iránt: mily alapon nyugszik a kir. főkörmányszéknek ily engedélyeknek felsőbb helybenhagyás előtt megadási joga? Mire az azon évi decz. 30. azon felvilágosító jelentést tette, hogy a kir. főkorm. levéltárban nincs oly rendelet, mely jogot adna arra, de a körmányszék e jognak miu-

¹⁾ E programm elvei láthatók 3826, 1837. erd. udv. kancell. számú előadatban; nekem az 5 év Procrustes-szabálya miatt utólag ki kellett törölnöm.
Az író.

dig gyakorlatában volt. A legelső erdélyi lapot — a *Siebenbürger Bothet* — illetőleg nincs nyoma a levéltárban, hogy az engedélyt a felség adta volna, de az azután Pethe által 1826-ban alapítottat a kir. főkörmányszék engedélyezte, a nélkül, hogy az erd. udv. kancell. az ellen észrevételt tett volna, sőt egy később 1828. költ. rendeletben az udvar e jogot nyilván elismerte az által, hogy némely elveket állított meg, melyekhez a lap kiadási engedélyadás eseteiben magát tartsa.

E felvilágosításra csaknem két év mulva 1837. szept. 21. adatott ki az udvari elhatározás, melyben legfelsőbb parancsra — mint a rendelet szól — visszairatott: »hogy állván az, hogy a kir. főkörmányszék a szerkesztőknek erkölcsi jelleméről s józan politikai elvéről meggyőződést szerzett, és azon föltéves mellett, hogy az ujságnak főleg irányára és szellemére szigoru éberség lesz fordítva és semmi megengedtetni nem fog, a mi a kormány és fenálló igazgatási forma iránt gyűlölséget gerjesztene, végre azon föltétel alatt, hogy a szerkesztő figyelmeztessék arra, hogy ha ezen szabályvelektől eltér, engedélye visszavonatik, a már megadott engedély legfelsőbb helyen tudomásul vétetik, azon hozzáadással, hogy minden erdélyi lap szerkesztőire nézve mondassék ki az, hogy ha ezen föltételeket megszegik, engedélyök visszavonatik, jövendőben pedig a lapkiadási engedélyt ő felségétől kell kérni s azon alkalommal mind a szerkesztő, mind a főbb dolgozó-társak jelleméről és politikai gondolkozásmódjáról hiteles tudósítás, lap-programm s egy vagy több szám lesz felterjesztendő, hogy így annak követendő irányát megismerni lehessen.

E szigoru felsőbb rendelet gróf Bethlen Elek kir. korm. sz. tanácsosnak és Lészai Lajos titkárnak mint lapvizsgálóknak is megküldetett.¹⁾

Kolozsvár példája Brassót is eselekvésre bírta. Hessen vál. fejedelemségből Bodenheimból beszármazott Gött János nyomdatulajdonos 1834. jan. 22. engedélyért folyamodott *Siebenbürger Wochenblatt* című hetenként kétszer, vasárnap és szerdán fél-fél iven megjelenendő politikai hírlap s a szintén

¹⁾ Olvasható: 12856, 1833. k. f. k. sz. alatt 2199, 3418; és 8573, 1834, 11333, 1836. k. f. k. sz. alatt.

hetenkiint megjelenendő: *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde* című melléklap kiadhatása végett. Ez a Schobeln Ferencz senator nyomdáját vette meg, mely Erdélyben legrégebb, a nyomdászatban kitűnően járatos, nyomtatott német és oláh könyveket, a közönség őt sürgetően kérte, a tanács az ottani közönség nagy számánál fogva szükségesnek mondotta, mely éppen ezért fenn is fog állhatni; programjában a kiadó a tartalomról úgy nyilatkozott, hogy az első lap hazai és a bécsi ujságokból vett híreket közöl, a 2-ik lapon mulattató elbeszéléseket, költeményeket és adomákat, a 3. 4. lapon adásvevési s tökeelhelyezési hirdetéseket sat., minden hónap végén a városban történt kereszteléseket s esketéseket és halottak neveit; árát 1 forint 20 krban szabta meg, s mihelyt 180 aláírója lesz, engedélyért folyamodását megígérte, a mit most teljesített. Nem lévén a programban semmi olyan, a mi az 1812-ki vizsgálati szabályzattal ellenkeznék: a kir. főkorm. szék decz. 30. költ. rendeletében az engedélyt megadta s a kiadót a fennálló szabályok megtartására, egy példánynak az erd. udv. kancelláriához felküldésére utasította.

Gött 1837. lapját oláhul is kinyomatván: a brassói könyvvizsgáló hivatal jul. 27. a kir. főkorm. széknek jelentette, s minthogy utasítása erre nézve nem volt, azt és az oláh nyelvet teljesen értő vizsgálatot kért. Ez az ügyet az udvarhoz terjesztette fel, honnan sept. 20. azon rendelet érkezett, hogy miután lapkiadásra engedély csak legfelsőbb helyről kérhető, s a kir. főkorm. szék 1834. a német lap kiadhatása iránti engedélyében nem volt említés arról, hogy az oláhul is ki fog adatni, tegyen jelentést: kitől nyert engedélyt Gött lapjának oláhul is kiadhatására? Schnell ügyvédnek pedig, a ki a vizsgálatot végzi, erkölcsi jelleméről és politikai gondolkozásmódjáról szintén nyilatkozzék. A brassói tanács a szerkesztőt kikérdezvén: úgy nyilatkozott, hogy ő oláh hírlapot sem korábban nem adott ki, sem most nem ad ki, hanem néhány lapot csak azért nyomatott, hogy ha engedélyt nyer, előfizetők szerzésére használja, Schnell ügyvédnek vizsgálatlalt megbízatásáról pedig semmit sem tud. Ez eredményt a kir. főkorm. szék elnökség sept. 16. 1837. az udv. kancelláriának megírta s onnan jan. 24. 1838. azon rendeletet kapta, hogy a mint a szerkesztőnek

már meg van engedve, hogy lapját német és magyar nyelven is kiadja: úgy most annak oláhul kiadására engedély adatik¹⁾ oly föltétellel, hogy a fenálló szabályokat tartsa meg, egy példányt az udv. kancelláriához mindig küldjön fel, a vizsgálatlalt pedig a főkorm. elnökség felelet terhe alatt oly egyént bizzon meg, a kinek erkölcsi jelleméről, józan politikai gondolkozásáról és képességéről meg van győződve. Önként következik, hogy az így megvizsgálva kiadott hírlapok a posta útján a kiszabott árért külföldre is elküldhetők.

Ezen rendelet teljesítéseül a tanács, a lap megvizsgálásával Wenczel József Brassó vidéki bírót bízta meg, a miben a kir. főkormánysszék és udv. kancell. megnyugodott. Mihelyt Gött lapja ügyét így elrendezte, folyamodott lapjának a bécsi udv. legfőbb postaigazgatóság által kiadni szokott hírlap-jegyzékbe [*Post-Tariffe*] beigtatása végett, hogy arra minden cs. kir. postahivatalnál előfizetni lehessen, a mit azon évi október 24. kelt udv. rendeletben meg is nyert.²⁾

Ezzel lényegben egyezőleg, de részleteire nézve kimerítő alapossággal adja elé a tudós Baritiu az erdélyi első oláh lap genesisét, mit idézett levele után egész kiterjedésében közölök, mint hírlapirodalomtörténetünk igen becses adalékát. A legelső erdélyi oláh időszaki lap — ugymond — a *Foia Dumineci* [Vasárnapi Lap] nem politikai, de kizárólag szépirodalmi képes heti lap volt, a németországi *Pfennigmagazin* mintájára alakult s szerkesztője, Barac János, a brassai tanácsnál oláh nyelv fordító volt. Ugyanezen 1837-ik év julius havában Orgidán Rudolf és Gött János felhívására, Baritiu György életbeléptette a *Foia de Septemana* című, 4-drétben megjelent legelső oláh politikai heti lapot; de csak két számot adhatott ki, mert nem lévén engedélye, a censorok betiltották; folyamodás következtében azonban megnyervén: 1838. ugyan-

¹⁾ A főlap czíme volt: *Gazeta de Transilvania*, melléklapja: *Foia pentru Minte, Inima, și Literatura*; fennállott 1848-ig, szerkesztője volt Baricz [akkor még így írta nevét] György; sőt kevés változtatással, más szerkesztők alatt maig fennáll.

²⁾ Olvasható: 1535. 3033. 1834. k. l. k. sz. 2959. 9252. 10877. 1837. 70. 588. 1893. és 6760. 12236. 1438. számai alatt.

csak ő megindította a: Foia pentru Minte, Inima si Literatura című 4-drétű heti irodalmi lapot, s még azon év márczius havában a Gazeta de Transilvania című politikai heti lapot, mely 1842 tőn innen hetenként kétszer jelent meg. Eleinte mindkét lap ára évenként 5 forint volt conv.-pénzben, azután 8 forint. Az első évben volt 300 s néhány előfizetője, a mi lassanként 800-ra szaporodott, a mi az akkori időben nagy szám s különös pártolás jele volt. Mindkét lap szerkesztője 1838. január havától 1848-ig maga az alapító volt.¹⁾

Négy évvel később, 1838-ban első (1834. évi) engedélye s az 1812-iki könyvvizsgálati szabályzat alapján, főleg Kovács Antal brassói apát-kanonok buzdítására Gőt magyar politikai lapot is kezdett kiadni *Erdélyi Hírlap* cím alatt *Mulattató*

1) Azontul is 1850-ig Baritín ur volt a szerkesztő; de minthogy én kitűzött czélelmező képest, csak 1848-ig terjedhetek ki, az azutánakat mellőzöm; mindazáltal nem lehetvén bizonyosak, hogy akár ő, akár én e tárgyra még visszatérhetünk-e? Hírlapirodalomtörténetünk érdekében a már most kezéimnél levő adatokat azok belső becséért s közlő iránti tiszteletből ide ígatom. 1848-tól 1850-ig még Baritín szerkesztette a nevezett lapokat, akkor azonban az osztrák kormány betiltotta s csak szeptemberben nevezte ki Marusiannu Jakab gymnasiumi igazgatót szerkesztővé, úgy, mint más császári hivatalnokokat, s minthogy cautiót tenni nem akart, feltétette vele lapjára a kétfejű sasot. Mindkét lap 1848-ig cyrill betűkkel nyomva jelent meg, mert a latin betűk használása szigorúan meg volt tiltva Bánátban a szerb püspök, Oláhországban és Moldvában az orosz consulok által, s mikor Joannu Eliad 1842-ben a *Carierulu de ambe sexele* című irodalmi lapot latin betűkkel kezdte nyomtatni, Daschhoff tüstént a fejedelemehez ment, felhívta, hogy tiltsa be, mert a latin betűk veszélyeztetik nem csak a szent orthodox vallást, de el is idegenítik az oláh népet Oroszországtól és elfranciaizálják őket. Eliad nem tárgyalott, de azért a hivatalnokoknak meg volt tiltva lapjának olvasása. Látván az akkori oláh intelligentiá — így végződök a becses levél — hogy a latin betűk mind vallásos, mind pedig igen fontos politikai szempontból a hazán kívül is, benn is üldöztetnek és hogy még a latin címért is zúgolódnak: Baritín éveken át a lap érdekében egyebet nem tett, mint számos nyelvészeti tanulmány-czikket közölt a Foia-ban, a egyszer másszor egy-egy színházi kritikát a Gazeta-ban latin betűvel nyomtatva.

A fennébb idézett levélből.

szépirodalmi irányu melléklappal, hetenként fél-fél iven kétszer, az első szám jan. 4. 1838. jelent meg, szerkesztője Köpe János brassói ágostai evang. gymnasiumi magyar nyelvtanár volt, második 1839-ben, Veress György ügyvéd. Minthogy jóakarói közül sokan szükségesnek látták az általános engedély mellé különöset is kérni, ő a kir. főkormánysszékhöz az iránt jelentést tett, s hogy kérése teljesített is, kitűnik az erd. udv. kancellaria 1838. jan. 24. 1893. sz. a. kelt leiratából, melylyel a német hírlapok oláhul is kiadhatása engedélyezése azzal indokoltatik, hogy a kiadó, lapjának már magyar nyelven kiadására is fel van hatalmazva. Azonban a magyar lap két évi fennállás után megszűnt, mint ma is élő utóbbi szerkesztője engem értesített, részvét és dolgozó-társak hiánya s a kiadó dologkönyvenvése miatt.¹⁾

A brassói nemegyesült oláhság részére 1838. jan. 24.²⁾ nemzeti nyelven kiadandó ujság engedélyezése arra bírta Lemény János fogarassi g. kath. püspököt, hogy ő is hívej részére egyház-politikai és tudományos tárgy ujság kiadására engedélyt kérjen. 1838. aug. 1.³⁾ kelt kérelmét a kir. főkorm. ajánlólag terjesztette fel az udvarhoz, honnan azon meghagyással küldetett vissza, hogy legelsőbbben szükséges annak tisztába hozása: mi azon lapot kiadni akaró társaság terve, czélja, szándéka? ki lesz a felelős szerkesztő? olyan-e ez, a kinek politikai gondolkozása biztos adatokból ismeretes? ki vizsgálja meg? Feltűnő az is, hogy a püspök az egyesültek részére kérte az engedélyt, egyebek közt azon indoknál fogva, hogy a nem egyesülteknek már van hírlapja; pedig mikor a brassói oláhságnak engedély adatott, szó sem volt arról, hogy az a nem egyesülteké lesz. Ez a püspökkel 1838. octob. 25. közöltetett,⁴⁾ a ki a társaság tervét 1839. ápr. 13. fölterjesztette.⁵⁾ E terv, csekély változtatással, az, melyet 1793. egy

¹⁾ Lásd a fennidézett iratokban.

²⁾ 187. erd. udv. kanex. 1893. erd. k. főkorm. sz.

³⁾ 8688. sz. n.

⁴⁾ 11218. sz. n.

⁵⁾ Planum et Scopus Ephemeridum ecclesiastico-politico-literarium valachico idioma et characteribus latino-slavicis, cura Societatis et Typis Typographiae Blasiensis edendorum. Aláírva: No-

másik oláh-társaság akart valósítani, de célját el nem érte, a mit fennebb eléadtam. »A társaság — így szól a program — a végre alakult, hogy népök erkölcsi és értelmi kiműveléséhez csekély erejükhez képest valamivel járuljon; munkájáért semmi hasznot nem kíván, a mi lesz, a köznek ajánlja fel, új jeles művek kiadására vagy a szegények és közintézetek fölsegítésére, az év végén teendő számbavétel eredménye szerint; a lap czíme »Nuncius« lenne¹⁾ s oláh nyelven adatnék ki; két részből állana, egyik t. i. az egyházi és politikai, a műveltebbek számára latin betűkkel, a másik, a tudományos, a nép kedvéért, hogy annál gyakorlatibb hasznu legyen s többektől olvastassék, ó-szláv betűkkel. A tartalom más hírlapokéhoz hasonló lesz. Igérték, hogy politikai és dogmatikai polemikától távol tartják magukat; a tudományos részben a hasznos a tisztossággal lesz egybekötve, lesznek ékes irályu versek és elbeszélések, a haza történeteit, irodalmát és nyelvét, a mezőgazdaságot, közoktatást, új találmányokat sat. illető közlések. A censurái rendszabályokat szigoruan megtartják, névtelen cikkeket nem vesznek fel sat. Ohajtanák a felség azon kegyét megnyerni, hogy Moldva- és Oláhország fejedelemségeiből a szerkesztők főleg irodalmi lapokat kapjanak; szerkesztő Cipariu lesz; a lap ára népök vagyoni viszonyaihoz mért, a kiállítás a korhoz illő.

Ezen tervet a püspök a következő megjegyzésekkel terjesztette fel: a) felelősek lesznek a szerkesztő tanárok s főleg a nyomda főnöke, Cipariu, a kinek józan gondolkozásáról meg van győződve; b) vizsgáló a mind jelleméről, mind tudományáról ismeretes Alután Constantin kanonok. Arra nézve, hogy a brassóiakat mint nem egyesülteket említette meg, kijelenti, hogy nem arra czélzott, mintha azon hírlapnak vallásos czélja lenne, hanem csak azt kívánta hangsúlyozni, hogy ha a nem egyesültek, mint kevesebbé pártoltak, a nép művelését lapjuk által előmozdítják, nekik is engedje meg a felség,

mine Societatis Timotheus Cipariu m. pr. Prof. Studii Bibliici et Religionis, et Typographiae Dioecesanæ Praefectus, Redactionis membrum.

¹⁾ Ez később »*Organulu Luminarele*« czimre változott, politikai és tudományos tartalommal, s így jelent meg pár éven át. Lásd: 3268. és 3957. 1847. főkörm. szám alatt.

hogy ők is népökben az olvasási kedvet ébreszthessék, s a neki szükséges könyveket megszerezni nem képes papság a lapból a kellő ismeretek birtokába juthasson; végre, hogy a szerkesztőknek a szomszéd oláh tartományokból járó lapok meghozatására engedély adassék, melyekre gyakran felelni vagy állításukat megegyeztetni kell.¹⁾ A k. főkörm. május 27. ajánló fölterjesztést tett az ügyben az udv. kancelláriához, mely azt jun. 24. véleményével a cs. kir. udv. legf. rendőrségi és vizsgáló hatóságához küldötte át, s ajánlására a felség az engedélyt 1841. octob. 28. kelt legmagasb elhatározása által megadta, miről az udv. kancell. a k. főkörm. székét nov. 4. azon hozzáadással értesítette, hogy felelős szerkesztő Cipariu Timothei legyen s az egyházilag megvizsgált lapok a kir. főkörm. által kinevezendő világi censorhoz küldessenek fel fölülvizsgálatra, szigoruan megtartatván az 1841. márcz. 5. 809. udv. 3546. kir. főkörm. sz. a kelt lapvizsgáló legfőbb szabályok, melyek tiltják a különböző vallások és pártok közötti gyűlölség ébresztést; a szerkesztőknek a havasalföldi tartományok lapjaiból egy-egy példány megrendelése szintén megengedett. Gondoskodjék tehát a kir. főkörm. vizsgálóról — így végződik a rendelet — s annak idejében a lap két példányának az udv. kancelláriához fölterjesztését rendelje el.²⁾

E lap megindulása alkalmas világi vizsgáló hiányában az 1847. évig haladott, a minek elbeszélése később lesz helytlen. Az 1838. kezdeményezett, de csak 1841. sikerült *Mult és Jelen* című hírlap keletkezését is a következő szakaszra tartom fenn. Zárja be e részt néhány figyelmet érdemlő, a közműveltség terjedésének nem igen kedvező mozzanat említése.

Nagy akadályul voltak abban, hogy a közönség a hírlap-irodalom iránt inkább érdeklődjék s nagyobb részvétet tanu-

¹⁾ 4967. 5983. 1839. f. körm. sz.

²⁾ 4782. 1841. udv. k. sz. 12070. 1841. k. f. körm. sz. Lásd: 8688. 1838. f. k. sz. 11218. 1838. f. k. sz.

Az 1841. márcz. 5-ki hírlapvizsgáló rendszabály czíme ez: *Instructio in redigendis et censurandis Ephemeridibus Transylvanicis observanda*, A *Censura Története Erdélyben* című III-ik cikkemben, a *Figyelő* 1881. évi folyama 350—352. lapjain már közzé tétetvén: itt ismételné fölőlegesnek láttam.

sítson, a postahivataloknál és postaállomásoknál tapasztalt visszaélések, melyek iránt a panaszok az udvari legfőbb postai hatóságig hatottak föl, melyekből kitűnt, hogy az előfizetők lapjai gyakran kimaradnak, vagy későn s bepiszkolva érkeznek meg, a mi azt gyaníttatja, hogy több postai hivatalnál a hírlapok nem kezelteknek kellő pontossággal és szabályszerűen, hanem azokat felnyitják, elolvassák s azután küldik el a tulajdonosoknak. Ezek megszüntetése végett az erd. udv. kancellária 1833. jan. 20. meghagyta a kir. főkormányzónak, hogy az a szepeni főpostaiszolgálatoság útján rendelje meg az összes postahivataloknak, hogy jövődében a hírlapokat pontosabban kezeljék, a tulajdonosoknak lapjaikat saját címeik és keresztkötsők alatt idejében küldjék el, mert ha bármely postahivatal vagy postaállomás ezek elleni vétészen éretik, nem csak 5 forintig, de a körülmények szerint súlyosabban is meg fog büntettetni.¹⁾

E korszakban is csak igen szűk korlátok között mozoghatott a sajtó: minden új eszme tiltva volt, mindentől óvakodni kellett, egy szabadabb észrevétel kockáztatta a szerkesztő és lapengedély sorsát, így Brassai a *Nemzeti Társalkodó* 21-ik sz.-ban 1838-ban az angol alkotmányról nézeteit elmondván, a többek között ily észrevételt tett: »Az európai Jus Publicum még mind annál az elvnel van, hogy a szegény ember gazember«, — a kormány ezt valótlannak és botránykozást gerjesztőnek nyilatkoztatta, mint nyilván arra czélzót, hogy a miveletlen nép és kormány s vagyonos polgárok közé a bizalmatlanság magvai elhúntessenek, s úgy a cikkirót, mint a lapszerkesztőt szigoruan megfeddetni rendelte.²⁾ Szilágyi Ferencz 1841. *A Vallásos Unió* czim alatt a *Hon és Külföld* 81. és 82-ik számaiban a vallások jogegyenlőségéről szólván s a r. katolikus vallás és papság némely kedvezményeit törvénybe ütközőknek mondván: egyenesen a felség parancsából szigoruan megfeddetett s kötelességévé tétetett, hogy ezentul a vallásos polemától tartózkodjék s ily cikkeket lapjába fel ne vegyen, kiváltságának elvesztése büntetése alatt.³⁾ A politikai

1) 1255. 1833. erd. udv. kancz. sz.
619. eln. 1838. k. f. k. sz.
13027. 1841. k. f. k. sz.

élet élénkebb nyilvánulásának egyik alkotmányos tere az évnegyedes megyei gyűlések voltak; de ez is elvesztette a közönségre nézve minden érdekét az által, hogy 1836-ban decz. 24. Estoi Ferdinánd főherczeg ezen gyűlések tartásának csak czeremoniai része leírását és közlését engedte meg, ellenben a megyei tárgyalások és kélt határozatok vagy bárminő erre vonatkozó cikkek nyilvánosságra bocsátását szigoruan megtiltotta s a vizsgálókat és szerkesztőket azokért felelősekké tette.¹⁾ Másfelől rendkívül érzékenyek voltak a visszaélések s tévedések közzétételére az egyének úgy, mint testületek, sőt maga a kormány is. Zaklatták, fenyegették, feddették és büntetni is hajlandók voltak a nyilvánosság organumai szerkesztőit.²⁾

Legnehezebb hírlapírói feladat volt a nép, s kivált az oláhság között uralkodó babona kiirtása s a mivelődésnek közöttük terjesztése. A kormány nem szívelte az ily botrányos esetek közlését, mert szégyenére volt, de nem is orvosolta, mert nem birta eszközeit, nem voltak népiskolák. A lapszerkesztőknek vagy el kellett nézni mindazt, vagy ha szólottak, rosszalás, fenyegetés, néha büntetés követte.³⁾

E tények mutatják, hogy a hírlapi sajtó csak nemrég is mily sokféle nehézséggel küzdött, s mutatják az alsóbb nép alacsony műveltségi fokát, melynek ugyancsak szüksége lett volna lapokra és olvasásra, hogy az értelmén nehezülő sűrű sötétség gyorsabban oszladozzék s a civilizált emberiség sorába valahára immár bejuthasson.

A tiltott hírlapoknak külön engedély mellett bizalmas emberek által megszerezhetési joga e korszakban is fennállott. Ily módon járatta b. Kemény Domokos Erdélyben az *Ausland* czimü ujságot udv. kancelláriai engedély mellett,⁴⁾ s mások más lapokat.

Mint hírlapírodalmi érdekességet, meg kell említenem, hogy gr. Colloredo Mannsföld, legfőbb udvarmester levele

1) 695. eln. 1836. k. f. k. sz.

2) A bizonyításokat az 5 ívnyi terjedelem szabálya miatt ki kellett hagynom. *Az író.*

3) A bizonyításokat az 5 ívnyi korlát miatt utólag itt is ki kellett hagynom; állításomat elhinni, vagy nem — az olvasótól függ. *Az író.*

4) 220. 1838. k. f. k. elnöki sz.

következtében az erd. udv. kanczell. 1835. jan. 14. felhívta a kir. f. korm. elnökséget, hogy miután az osztrák birodalom minden tartományaiban megjelent politikai és tudományos hírlapokból egy példány a cs. kir. udvari könyvtárba be szokott küldetni s azt az erdélyi lapkiadók eddigelő nem tették: a kormányzékai elnök intézkedjék, hogy ezután ez országban megjelenő lapokból is egy-egy példány küldessék be.¹⁾ Ezt az erdélyi udv. kanczellária nov. 4. 1841. a kir. f. korm. elnökség útján újabban köteleességévé tette az erdélyi lapszerkesztőknek.²⁾ Ilyen Esterházyi Ferdinánd főherceg intézkedése is a kir. f. korm. elnökségéhez az iránt, hogy mivel az erdélyi hírlapok nem hozták elég híven a külföldi lapok híreit, holott a közönséget inkább azok érdeklik: a nevezett elnökség és hírlapok vizsgálói használatára az *Augsburger Allgemeine Zeitung*, *Oesterreichischer Beobachter* és *Ofner und Pesther Zeitung* egy példányát államköltségen hozassák meg,³⁾ a mihez 1837. jun. 7. Gebbell István könyvvizsgáló kérésére, a főherceg előbbi intézkedése nyomán, kormányzó gr. Kornis is hasonló intézkedést tett, s azon indokból, hogy a *Jelenkor* című lapban Magyarországot illető minden fontosabb kérdés tárgyalatik, annak egy példányát államköltségen megrendelni ajánlotta,⁴⁾ mit a kir. főkormányzék s 1838. decz. 12. kelt rendeletében az udv. kanczellária is helybenhagyván: azóta a legfőbb kormányhatóságoknál a hivatalos lapmegrendelés állandó gyakorlattá lett.⁵⁾

X.

A pártok kifejlődése a hírlapirodalomban. Szász visszahatás a reform és magyar nemzeti törekvések ellen.

Az 1834-ki országgyűlés szabad szelleme magával ragadta Erdély minden osztályú magyar értelmiségét a városokban, a megyei nemesség közt és a székelység kebelében;

1) 1592. 1835. k. f. k. elnöki sz.

2) 4937. 1840. udv. kancz. sz. 683. 1841. erd. f. korm. eln. sz.

3) 691. 1837. f. k. eln. sz.

4) 317. 1837. k. f. k. elnöki sz.

5) 686. 1839. k. f. k. sz.

csak kevés kormánypárti tudott ellenállani a hatalmas nemzeti és alkotmányos eszmeáramlatnak. A bécsi kormány e nagy mozgalom feltartóztatására irányuló törekvése: censurái szigor, elfogatások, megfélemlítés, hivatalvesztéssel fenyegetés sat. csak annyi sikert mutattak, hogy az 1837-ki országgyűlés hangulata nyugodtabb volt, az alkotmány érdekében a küzdelem higgadtabb, de szilárdan és változatlanul s kiszámítva haladott azon cél felé, hogy 1) a kormányt az országgyűlések törvényes időben, három évenként megtartására, 2) a főbb kormányhatóságoknak u. m. a kir. főkormányzéknek és udv. kanczelláriának kinevezettek helyett alkotmányosan választott férfiakkal betöltésére kényszerítse. Mindkét célját el is érte.

Volt még egy harmadik is: az ország sérelmeinek orvoslása. Ez kevés sikerrel biztatott, de jó eszköz volt a közfigyelemnek a politikai élet felé vonására s a kedélyeket ébren tartotta. A mi mindenkinek fűjt, az mindenkint érdekelt. A megyék és ország gyűlései hosszasan foglalkoztak ezekkel, két pártra oszolva, melyek egyike *ellenzék*, a másik *kormánypárt* nevet viselt. Az első sürgette a reformokat, az utolsó szemére vetette, hogy csak izgat, de maga sem akarja. Ezért mondták Erdélyről, hogy gravaminalis politikát követ, oppositíója panaszol, de nem tesz, rombolni akar, de építeni nem, szidja a kormányt a rosszért, de a jobbnak útját nem mutatja meg. Ez annál igazoltabb volt, mert az anyaország e meddő tért elhagyva, már rég átment volt a reform és alkotás terére, a türelmetlen állapotok, avult közintézmények és viszonyok új törvényekkel javítására.

Ez az ellenzék az actió terére toltta. A párt az *Erdélyi Híradót* és *Nemzeti Társalkodót* választotta közlönyévé. Formulázni kellett a teendőket, törvényhozási reformokat hozni javaslatba, a miben három nagy akadály volt: 1) a szászok, a kik Ausztriához szítottak s kiváltságaiikat körömszakadtig védték, míg a magyar nemességét egy tolvonással eltöröltni készek voltak, 2) a nemesség s különösen a főnemesség, mely szintén védte kiváltságait s irtózott az újítástól, 3) vigyázni kellett arra, hogy a javaslatok az anyaország Erdélyhez való jogának ne ártsanak s reformjaival összhangban legyenek.

A kormánynak is közlőnyről kellett volna gondoskodni, de az ellenzék száma nagy volt, vezérei is nagy tekintélyűek, a tömeg lelkes és bátor, a kormány emberei ellenben tartózkodók, félénkek, számuk csekély, senki sem akarta magát kitenni. Ezért Erdélyben a kormánypárt éveken át a sajtóban önállóan nem jelent meg: hallgattak, vagy eszméiket és eltérő nézeteiket az ellenzék lapjaiban adták ki, természetesen módosítva, vagy megjegyzésekkel.

Ez időtájt 1838. febr. 1. Szilágyi Ferencz, kolozsvári ev. ref. tanár *Mult és Jelen* cím alatt, *Hon és Külföld* mellékklappal új politikai lap kiadhatására engedélyt kért, mit a kir. főkormányzók márcz. 8-án kelt határozata alapján ajánlólag terjesztetett fel az erd. udv. kancelláriához,¹⁾ mely ajánlatát a felséghez ápril. 25. megtette, kívánatosnak mondván, hogy az időszaki lapok által nem ritkán elferdített közvélemény, ugyanazon uton helyesebb irányba tereltessek s a kormány felől terjesztett gyűlölséget keltő tudósítások és vádak megezőfoltassanak.²⁾ Legfelsőbb elhatározás azonban akkor nem költ. Két év múlva Szilágyi személyesen Bécsben levén: jul. 7. kérelmét az erd. udv. kancelláriánál megújította s ez már jul. 9. az engedély megadására ajánlatát ismételve megtette, azon megjegyzéssel: hogy folyamodónak józan gondolkozásmódjától alaposan remélhető, hogy ő a tulzó szabadelvű irányzatnak helyesebb elveket fog ellenébe állítani.³⁾ A felség a kért engedélyt az 1838-ik évi kancelláriai előterjesztés alapján jul. 28. 1840. költ legmagasabb elhatározásában megadta s erről a kancell. a kir. főkorm. székét jul. 30. ez a folyamodót aug. 13. értesítette annak ajánlásával, hogy a cenzurái szabályokat pontosan megtartani igyekezzenek.⁴⁾ A szerkesztő lapjának mind Erdélyben, mind Magyarországon hivatalos kihirdetését, valamint a bécsi központi újságjegyzékbe a végett fölvetését is kérte: hogy a postahivatalok arra előfizetéseket fogadjanak el s a cs. kir. postán szállítani köteleztessék.

¹⁾ 1198. 1838 k. f. k. Sz.

²⁾ 1360. 1838 udv. kancz. Sz.

³⁾ 3146. 1840. udv. kancz. sz.

⁴⁾ 3520. 1840. udv. kancz. sz. 9113. 1840. kir. f. korm. sz.

nek. A két első sept. 28. és octob. 9., utóbbi nov. 7. adott meg.¹⁾

Arra, hogy Szilágyi mint kormánypárti organumot indította volna meg lapját, az ő meglevő írásaiban fogantya nincs. Első folyamodványát nem találtam meg, a másokban és programjában ilyes szándék nincs kifejezve. Honnan van az udv. kancelláriai előterjesztésbe az általam fennebb érintett ily színű indok véve? megmondani nem tudom. Lehet, hogy az előadó az engedély biztosabb kieszközlése céljából élt azzal. E föltevést valószínűnek mutatja az, hogy midőn Szilágyinak kérése következtében a felség 1844. május 21-én kelt legmagasb elhatározásában a kiszabott 100 forint kamarai díjt elengedte, a kancelláriai előterjesztésben egyéb indokok mellett az is fel van sorolva: »hogy egy oly lap szerkesztője iránt, a ki feladatául tűzte, hogy a közvéleményre a kormány politikája értelmében hasson, ezt a csekély kedvezményt megtehetőnek véli.«²⁾ Lehetséges, hogy az ellenzék párttaktikából, lapjai előfizetői megtartása végett indították: az is lehet, hogy kérvényében benne volt: de kétségbe nem vonható tény, hogy még a lap megindulása előtt forgalomba jött a hír, a mi sem neki, sem lapjának nem használt. Szilágyi lapja később nyilván és forma szerint kormánypártivá lett.

Ily viszonyok közt indult meg az új lap, mely az erdélyi hírlapirodalomnak nagy lendületet adott.

Az *Erdélyi Hivadó és Nemzeti Társalkodó* felelős szerkesztője Méhes volt, de ő maga nem írt, szerkesztéssel már ez időben nem is foglalkozott, hanem koronként másokat bízott meg vele.

A Magyarországon már részint törvénybe iktatott, részint egész mérvében és minden elágazásaiban vitatás alá vett reformkérdések közül az erdélyi publicisták kiválasztották: az *Unio, magyar nyelv, adó és köztcherviselés, újjoncz megajánlási jog, Erdélyi Múzeum, Nemzeti Színház, Országház, hivatal- és birtokképeség, örökváltság* kérdéseit s még néhány fontosab-

¹⁾ 10974. 1840. f. k. sz. 11,404. 1840. f. k. sz. 5173. 1840. udv. kancz. sz. Szilágyi programját az ő ivre szabott térkorlátozás kiszórtotta.

Az író.

²⁾ 1830. 1844. udv. kancz. sz.

bat az Erdélyt különösen érdeklők közül, melyekben törvényt alkotni Magyarország praecjudiciuma nélkül lehetének látszott. Ezek neve: »Szemlévénnyel törvénytárgyak« [*Excerpták*] s az erdélyi publicistika jelszava: az *excerptum* vagy — a mint a kormány akarta — *journalum* dolgozás volt. Ez alapon és zászló alatt indult meg a reform s szolgálatában az ellenzéki journalisztika harcza, mely az irányt mindenben az anyaországtól vette.

A kormánypárt már elvben nem akart reformot. A felség 1842. aug. 13. kelt legfelsőbb rendeletben szigoruan meghagyta a lapvizsgálóknak és főkormányzéseknek, hogy a mi a fenálló alkotmány megváltoztatására czélozna, a hirlapokban közzététetni semmit ne engedjenek; ¹⁾ ellenezte az Uniót, s Méhest azért, hogy lapjában erről pártoló cikk jelent meg, megfeddette; a kormánypárt a mit látszólag akart is, nem úgy akarta, mint az ellenzék, melynek politikája egészen a jövő azon reményén sarkallott, hogy Erdély Magyarországgal egyesülni fog, tehát a hadadásnak oly irányban kell lenni, a napikérdéseket törvényalkotásra úgy készíteni el, hogy azon óhajtott esetben a két ország alkotásában semmi össze nem férő ne legyen.

Amint az erdélyi magyar hirlapirodalom a *Mult* és *Jelen*-nél tetemesen gyarapodott, féltékenységek és versenyösztönök azonnal fölébresztette a százokban is az új lap alapítás-vágyát, sőt az a második oláh lap ügyét is folyamatba indította, mely lassan ugyan, de folyvást haladott a megvalósulás felé. S amint Kolozsváratt a magyar hirlapirodalom a magyar nemzeti politika programját előadta, Nagy-Szeben és a vele tartó szászság azonnal ellenprogramot állított fel s a magyar actiónak szász reactiót szegezett bátran és határozottan ellenébe.

Lássuk, mint indult el ezélja felé az első, a lapalapítás kérdésében.²⁾

A Benigni által szerkesztett *Siebenbürgyer Bothe* tulajdonosai, a Hochmeister-örökösök, fölapjukkal az eddigi *Bürgerblatt* helyett *Transylvania* cím alatt, Schuller J. Károly által szerkesztendő történeti és mulattató tárgyú melléklap kiadására engedélyt kértek s meg is nyerték. Schuller szebeni

¹⁾ 9275. 1842. k. f. k. sz.

²⁾ 4638. 1843. k. f. e. sz.

felgymnáziumi tanár volt, egy rideg, mogorva, deformis ó-german jellemű szász tudós, aki több nyelvet tudott, de a magyar nem volt azok közt, magyarokkal nem érintkezett, ezért őket meg nem ismerhette, s ha nem gyűlölte is, de a legkisebb rokonszenvnek sem adta jelét. Mildenbergi Benigni József nyugalm. főhadvezérségi titkár volt, a magyarok iránti ellenszenvéről, fajgyűlöletéről ismeretes férfi. A reformált kettős lap e két szellemrokon szerkesztő felügyelete alatt indult meg 1840. elején. Mindkettő könyvvizsgáló levén: egymás lapját kölcsönösen vizsgálták meg s így nekik tág tér nyílt a nemzetiségek egymás ellen ingerlésére s a magyar iránt népökben ellenszenv költésére. Ez három évig tartott. Gróf Teleki József levén erdélyi kormányzóvá választva és megerősítve, mihelyt ő erről értesült, ápril 21. 1843. Schlauf Ignác nagy-szebeni plébánust nevezte ki vizsgálóvá, később pedig Gyergyai Sámuel kir. kincstári-titkárt, egy talpig derék férfit s a magyar állam és alkotmány igaz hívét.

Nem sokára *Deutsches Volksblatt für Landwirthschaft u. Gewerbe* stb. című mellékletre nyertek engedélyt;³⁾ sőt ugyanazon évben nagy-szebeni Filtsch Sámuel is *Siebenbürgischer Volksfreund* cím alatt a második és pedig önálló német néplapra nyert engedélyt.⁴⁾

A *Siebenbürgyer Bothe* szerkesztője a kormány elleni daczolásának folyvást minden alkotmányos érzelmet megbotránkoztatató jeleit adta.⁵⁾

Ez intő példa volt a kormányra nézve, hogy a tulzó szászoknak több lapra engedélyt ne adjon. Szándékozott ugyanis ez időtájban a híres Roth István, nimesi ágost. hitv. pap is egyházi és iskolai lapot kiadni s engedélyért közvetlenül az udv. kancelláriához folyamodott; kérése a dolog érdemében és a folyamodó egyéniségét illetőleg felvilágosító jelentéstétel végett decz. 4. 1845. a kir. főkormányzésekhez küldetett le,⁶⁾ mely elébb az ágostai hitvallásu fötanácsot, azután a med-

³⁾ 8603. 1843. k. f. k. sz.

⁴⁾ 2418. 1844. f. k. sz.

⁵⁾ A dolog kifejtését és bizonyításokat az 5 év korláta kiszorította.

Az író,

⁶⁾ 14466. 1845. k. f. k. sz.

gyesi tanácsot hallgatván ki: az első úgy nyilatkozott, hogy a folyamodónak közmunkásságából az egyházi és iskolai ügyre csak jót lehet várni; a mi pedig személyét illeti: folyamodó úgy tudományára, mint erkölcsi jámborságára nézve oly kitünő, hogy a főtanács nem kételkedik az ő törekvését pártolni s kérését szíve legbensőbb rokonszenvével ajánlani, s kéri a kir. főkormányzékot, hogy kérelmesnek szándékát hatalmas közbenjárásával előmozdítani legyen szíves. Utóbbi a folyamodó tevékenységét az egyházi és iskolai ügyekre szintén hasznosnak nyilatkoztatta s kérése teljesítését annál inkább ajánlotta, mert annak csatoltványai szerint az értelem és erkölcsiség azon szükséges erejével bír, hogy kitűzött céljának megfelelni tudjon. A kir. főkormányzék a folyamodványt azon megjegyzéssel terjesztette fel, hogy a szóban levő egyházi és iskolai lapnak a bemutatott program értelmében szerkesztése ellen nincs ugyan észrevétele, a szerkesztő személyét illetőleg azonban el nem hallgathatja, sőt megjegyezni kötelességének ismeri, hogy ez azon Roth István Lajos, a kinek meggondolatlan hírlapi hirdetései a közelebbi napokban Würtembergből sok népes család költözött be Erdélybe s némely száz törvényhatóságokat csaknem előzönlöttek, s utóljára a legnagyobb nyomorba juttattak: ennél fogva ő aligha bír azon érett ítélő tehetséggel és mérsékelt gondolkodásmóddal, a mi egy nyilvános lap szerkesztőjében szükségképen megkívántatik.¹⁾ Ez előterjesztésre az erd. udv. kanczellária a kir. főkormányzéknek jul. 22. megírta,²⁾ hogy Rothnak a lapkiadási engedély nem adatott meg s erről öt válaszilag értesítette.³⁾

A *Siebenbürger Wochenblatt* szerkesztője is főlapján s *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterland* című melléklapján kívül *Satellit* cím alatt egy új mulattató irányú melléklapot indított meg, 1-ső száma 1840. jan. 13-án jelent meg s 1848-ig folyvást fennállott, sőt azon innen is, de én a további korszakra nem terjeszkedem ki.

Lassan s későn érte el Lemény püspök a balázsfalvi oláh hírlap megindulása célját és örömet, maguk részéről lassu s

¹⁾ 6368. 1846. k. f. k. sz.

²⁾ 6332. 1846. udv. kancz. sz.

³⁾ 10196. 1847. k. f. k. sz.

késedelmeskedő eljárás, a kormányzék részéről halogatás és tulságos aggodalmaskodás, de leginkább teljesen megbízható helybeli lapvizsgáló hiánya miatt. Midőn először 1841. az engedély megadatott, az volt a föltétel, hogy a püspök főfelügyelete alatt Alután Konstantin kanonok vizsgálja meg; később Balázsfalva környékéről akartak polgári vizsgálót kinevezni, de nem találtok. A kire számítottak, b. Bánffy Miklós alsó-fejérmegyei főispán, a művelt oláh nyelv és irodalom nem értése indokából nem vállalkozott. Azután a kolozsvári központi vizsgáló bizottság kebeléből akartak kinevezni, oly formán, hogy a kir. főkorm. oláh nyelvből fordítója olvassa meg s figyelmeztesse az illető vizsgálót a netalán kétes czikkekre; de ott sem akadt alkalmas egyén, a felelősség elvállalása is nehéz volt. A kormányzó 1844. jul. 20-ki elnöki iratában fejtette, hogy az erdélyi bevett vallások tanodáiban azon műveltebb oláh nyelv nyelvtani tanítására, melyet tudósai a könyvirásban és tudományos érintkezéseikben használnak, nem lévén tanszék felállítva, a magyarok és székelyek az ékebb oláh nyelvet nem tudják s csak a mindennapi életből eltanult népnyelvet beszélnek. . . . Azonban megnevezett néhány oly egyént, a kir. táblánál és megyéken, a kik másoknál jobban beszélnek azt; azokból — jegyzé meg — lehetne megbízható feljülvizsgálókat kijelölni, ilyenek: b. Bánffy Miklós és Nopcsa László főispánok, Balla Mihály, Gál János, Baranyai Gergely és Máriaffy József kir. táblai ülnökök. . . . Erre a felség — hivatkozólag 1841. octób. 8-ki első legmagasb elhatározására, 1844. évi octób. 5-ki hasonló elhatározásában kimondotta, hogy miután a nyilvános lapok felügyelete a kormányzék szigorú kötelessége, ráhagyatik, hogy oly alkalmas egyénekről saját felelőssége alatt gondoskodják, akik az erdélyi oláh ujságokat éber szemmel kísérik s megjegyzéseiket a kir. főkormányzéknek terjeszszék elé. Ez a kir. főkormányzéknek 1844. octób. 17. 3596. udvari, Lemény püspökkel 1845. apr. 4. 3766. főkor. sz. a közöltetett oly meghagyással, hogy a vizsgáló legyen Alután Constantin kanonok, de a püspök a lap szerkesztését éber figyelemmel kísérje, s ha az általa 1839. 4967. sz. a bemutatott programtól valamiben eltérne, vagy valamely közlésére észrevétele lenne, a kir. főkormányzéknek felelősség

terhe alatt jelentést tegyen, a szerkesztő pedig lapjából az udvari kancelláriához a meghatározott számú példányokat rendszeresen küldje be. De még akkor is egy teljes év tölt el az előkészülettel s az oly régóta várt lap *Organu Luminarei* cím alatt 1847. január 1-én indult meg, latin nyelven, mellék-lap nélkül, csak olykor-olykor adatván mellette *pótlék*; előfizetési ára 2 p. forint volt, minden héten szombaton jelent meg egy íven, 1848-ban májustól novemberig *Organu National* cím alatt.¹⁾

E lapról Baritin ur így írt ismételve idézett levelében. »Ez politikai és irodalmi hetilap volt ivalakban. Igen jó és mérsékelt szellemben szerkesztve a tudós Cipariu [most kanonok] által; de azon időben épen a mérsékelték forogtak nagy veszélyben. Ezért, midőn a forradalom minden borzalmaival beállott, felhagyott a szerkesztéssel . . .«

XI.

Hirlapi versengés. Kovács Lajos és b. Kemény Zsigmond eltávozása Erdélyből. Engedélyezett és nem engedélyezett lapok. Censurai szigor.

A magyar lapok közötti nemes verseny nemsokára versengéssé változott.

Ez időtájatt ugyanis az erdélyi hirlapéletben egy addig nem hallott esemény fordult elő, a mi rendkívül ingerlőleg hatott a kedélyekre. Egyenesen a felséghez feladás tétetett az iránt, hogy Méhes tanár *Erdélyi Hivadó* című hirlapja szabadalmát Kovács Lajosra és b. Kemény Zsigmondra szándékozik átruházni. Megparancsolta tehát legfelsőbb kabinetírásban az erd. udv. kancelláriának, hogy ennek mibenlétéről tegyen előterjesztést. A kancelláriai elnök a legszigorúbb szolgálati titoktartás alatt felkérte gr. Teleki József kormányzót, hogy őt hitelesen tudósítsa arról: vajjon Méhes ezen szabadalmának a nevezettekre átruházása iránt tett-e már valami lépést? S vajjon velők e szerkesztést illetőleg minő egyezése

¹⁾ Ez adatok egy része szíves közléséért fogadja hálás köszönetemet Fekete János érséki tudós kanonok ő méltóságá.

van? általában pedig miben áll ezen hirlap szerkesztési ügye? A kormányzó febr. 16. 1843. megírta, hogy neki egykor Méhes ugy nyilatkozott, hogy ha jó vevőt találna, lapját az e tekintetben fennálló rendszabályok szem előtt tartásával eladni hajlandó lenne; de hogy talált volna ilyenre, előtte eddig nincs tudva. Azonban tagadhatlan azon tény, hogy ámbár a nevezett lapnak névszerinti szerkesztője még mindig Méhes, de hogy mind Kovács Lajos, mind b. Kemény Zsigmond már jó idő óta annak fő dolgozó-társai; azt, hogy minő egység van közöttük? s minő részek a lap jövedelméből? nem tudja, s iránta tudakozni nem is látta helyesnek, annál inkább, mivel azzal a kancellár-helyettes által hangsúlyozott hivatali titokban tartás könnyen veszélyeztethetett volna. Azonban minthogy Méhes a fennálló szabályrendeleteket jól ismeri, s eddigelé akár arra, mintha ő azokat megtartani nem kívánná, akár hogy lapjának szabadalmát másra ruházni akarná, semmi alapos okot nem szolgáltatott, nem lehet föltenni, hogy ő olyas valamit kezdene, a mi a legfelsőbb rendeletek ellen lenne.¹⁾

Ezen jelentés által a felség aggodalma megszüntetettnek látszott, mert ez ügyben további tárgyalásnak nyoma nincs. Azonban a kir. főkormányzók ápril 21. 1843. a felségnek egy 1842. dec. 19-ki legfelsőbb meghagyására hivatkozálag, tudósítást tett az erdélyi hirlapok szerkesztői és dolgozó-társai politikai elve és legfelsőbb rendeleteknek megfelelő gondolkozása felől, s abban kijelentette, hogy mind a szerkesztők, mind dolgozó társaik az összes erdélyi lapoknál semmi kifogásra vagy neheztelésre okot nem adtak; csak egy visszásság létezett hogy t. i. a két szebeni lap szerkesztői, mint kormányilag kinevezett könyvvizsgálók, egymás lapjait kölcsönösen vizsgálták, de ez is orvosoltatott.²⁾

E jelentés tartalma értékes azért, mert Erdély hirlap-irodalma szellemi erejének igaz mértékét és képét adja. »Az *Erdélyi Hivadó* tulajdonos főszerkesztője — mondja az — *Méhes Sámuel*, dolgozó társai *b. Kemény Zsigmond*, *Ocsvai Ferencz*, *Kovács Lajos*, és *Kriza János*³⁾ unitárius tanár és a

¹⁾ 129. elm. 1843. sz.

²⁾ 4438. 1843. f. k. sz.

³⁾ Meg kell jegyezni, hogy Méhes egyik hatalmas tollú és mély

magyar tudós társaság levelező tagja. A *Mult és Jelen* tulajdonos szerkesztője *Szilágyi Ferencz*, dolgozó társai: *Makoldi Sámuel*, *Vadas József*, *Szigeti Gyula Mózse*, *Sinezki János*, *Nemessényi Károly*. A *Vasárnapi Ujság* tulajdonos szerkesztője *Brassai Sámuel*.¹⁾ A Brassóban megjelent *Siebenbürger Wochenblatt* főszerkesztője *Gött János*, könyvtáros, dolgozó társai: *Dück József*, *Giesel György János*, *Kraft Károly*, mindhárman tanárok az ottani ágost. hitv. gymnasiumban; továbbá: *Kurz Antal* író, *Schnell Márton* ügyvéd és városi tanácsos *Roth*. A Szebenben megjelenő *Siebenbürger Botte* szerkesztője *Benigni József*, a *Transsylvania* melléklapé *Schuller János Károly* ág. hitv. gymn. tanár. (A brassói *Gazeta és Foia* szerkesztője *Baricz György*, neve már az 1842-ik évfolyam czimlapján rajta van; miért hagyatott ki a kormányzói fölterjesztésből? okát adni nem tudom. Én a kiegészítést szükségesnek láttam.)

Az erd. udv. kancellária az előterjesztést a felségnek azon véleménynyel adta elé, hogy a kir. főkormányzónak meghagyandó lenne, hogy a vizsgálati szabályok szigorubb megtartását eszközölni igyekezzék, értesítvén mind a szerkesztőket, mind dolgozó társaikat arról, hogy ha valamelyik lapban szabályellenes tartalmu czikkek jelennek meg, egyik is a felelősséget másakra nem háríthatja. A felség azonban május 25-ki legfelsőbb elhatározásában a kérdésben így döntött: »Magyar kancelláriám utján közölni foguak az erdélyivel azok, amik a nyilvános lapokba felveendő tárgyak s azok szerkesztésének külalakja tekintetében Magyarországon közelebb-ről behozattak. Az erd. kancellária tehát ezeket az erdélyi előírt vizsgálati szabályokkal összehasonlítván, amik ezen *Utasítás* teljeseedsbe vétele s a hírlapok szerkesztésében való helyes rend érdekében még kívánatosak, a körülmények szerint Erdélyben is szigoru megtartás végett elrendeli s az erd-

meggyőződésű belmunkatárss, *Szentiványi Miké* az előbbi évben meghalt, *Nagy-Ajtai Kovács István*, mint tisztviselő, bár a *Nemzeti Társalkodó*-t szerkesztette, neve kihagyatását kívánta s Méhes teljesítette; valamint nem említette fel nagyszámu külmunkatársait is.

¹⁾ Külföld-szerkesztő az ő lapjánál is Kriza volt. Népies élezeléret, naiv idézeteiért a közönség előtt kedvelten vitte több éven át e rovatot.

ményről nekem jelentést tesz, ezen előterjesztés szövege tudomásul vétetvén.)

Nem sokára ezután a kir. főkormányzók az *Erdélyi Híradó* szerkesztőjének újabb jelentését terjesztette fel, aziránt, hogy b. Kemény Zsigmond és Kovács Lajos helyett Ocsvai Ferencz dobokamegyei ülnököt, Kriza János unitárius tanárt és Szabó Jánost vette maga mellé munkatársakul. (Ocsvait mint már segédszerkesztőt), a kik mindhárman józan gondolkodásmódjukról eléggé ismeretesek, s ezt a felség előbbi legmagasb elhatározásával elintéztéknek jelentette ki.

Világos e tárgyalásból, hogy Méhes két legkitünőbb dolgozó társának eltávolítása lapja s az ellenzéki szellem gyöngítésére volt irányozva, a mi sokat is ártott; de ő új módokat talált a baj ellensúlyozására s kísérletet tett lapjának az ifjabb publicisták valamelyikére átruházása iránt, a ki később felelős szerkesztő és laptulajdonos is legyen. Előbb Takács Jánossal szerződött, de az tárgyalásközben visszalépett. Azután Ocsvai segédszerkesztővel lépett oly egyezsége, hogy ő ezentúl vigye a lap felelős szerkesztőségét, a nyomda árát fizesse ki, s mihelyt a kormány egyezsökhöz hozzájárul, a laptulajdonos szerkesztői jogát a nyomdával együtt vegye át. Ez 1844. történt. A szerződést a kormányzó ajánlattal terjesztette az udvarhoz, de ott — ismeretlen ok miatt — 1848. febr. 10-ig elintézetlenül maradt. Én e korszakot tárgyalni nem kívánván: a Méhes és Ocsvai közötti ügy további fejlődését mellőzöm, csak azt kell kifejeznem, hogy ez ügy elintézetlenül maradása mellett is, az *Erdélyi Híradó* szerkesztője ez években Ocsvai volt s Méhes választását a közvélemény szerencsesnek mondotta.

Szilágyi Ferencz *Hon és Külföld* című melléklapját *Toldalék* cím alatt a főlappal egyesítvén: helyette 1841. nov. 10. a kir. f. k. székhöz, 21-kén az erd. udv. kancelláriához bonyújtott kérvényéből kitétszőleg *Magyar Gyermekebarát* cím alatt, a népnevelés érdekében hetenként egyszer egy nagy 8-rét íven megjelenendő új melléklapot szándékozott kiadni s az enge-

¹⁾ 3770. 1845. máv. kanczell. szám. Az ekkor készült erdélyi lapvizsgálati rendszabályról lásd a 67. lapon 2. szám alatt tett jegyzést.

délyt rá a kir. főkorm. székétől, nov. 11. az erd. udv. kancelláriától a felség decz. 3. költ legfelsőbb elhatározása alapján decz. 19. nyerte meg. Lapja kihirdettetett mindkét országban a kormány által; ő utasított, hogy minden polemiait kerülve, csak az ifjuság erkölcsiségére hasznos befolyású cikkeket közöljen. Az udv. kancellária sejtetni engedte leiratában, hogy a kir. kormányzéknek nem lett volna joga az engedélyt megadni, s meghagyta, hogy az iránt: miként tettek eleget az előirt szabályrendeleteknek az összes erdélyi hírlapok szerkesztői és dolgozó-társai? tegyen tudósítást, mire ez a központi könyvvizsgáló bizottság elnökét ily irányban szintén hozzá jelentéstételre hívta fel.¹⁾

Még egy kevésbé fontos mulattató és egy komoly tudományos magyar lap keletkezett ez időben Kolozsváratt. A »*Kis Követ, képekkel*« című, melynek megjelenése hetenkint egyszer fél íven volt tervezve, az engedélyt rá Magyar Lajos, szerény állású festő nyerte, s dolgozó társainul Lézó Ferencz, kath. tanárt, Székely Sándor unitárius püspököt, Salamon József ref. tanárt és Gyulai Mózes, szerkesztőtársakul Kőváry Lászlót és Dózsa Dánielt nevezte meg; programjában kifejezett szándéka szerint előbb az *Illustrirte Zeitung*-hoz hasonló lapot akart adni, közleményeket ígért a tapasztalás és természet világából, földrajzi és történeti magyar cikkeket, jeles családok tettei elbeszélését, életrajzokat, torzképeket sat. A kir. főkormányzéknek sem ellene, sem dolgozó társai ellen nem volt kifogása, s az engedélyezést nov. 24-ki föliratában ajánlotta.¹⁾ Az udv. kancz. kérdéseket tett hozzá és a kir. táblához, nyomozódott a szerkesztő és munkatársak jelleme és gondolkodásmódja iránt; átirt a legfelsőbb udv. rendőrhatalósághoz, annak nézetei fölől is értesülni kívánva. Így az engedély csaknem egy évre húzódás után 1845. nov. 5. költ legfelsőbb elhatározás folytán megadatott oly föltétellel, hogy Dózsa társ-szerkesztőségre ne bocsátassék, a politika legyen kizárva, torzképekben és életrajzokban

¹⁾ 4974. 5085. 12221. 18431. 1842. e. k. f. korm. 401. 1843. e. k. f. korm. Szilágyi programját s politikai ellenfeleivel való éles harcát az 5 év kényszerkorlátja kiszorította. *Az író.*

²⁾ 12361. 1844. k. f. k. sz.

erkölcsi és politikai, valamint vallásos és személyes tekintetben minden illetlenség mellőzve legyen s a szerkesztő a közlésre kijelölt egyének és családtagok megegyezését kiadás előtt legyen köteles megnyerni; a kormányzék nevezzen ki vizsgálót, a szerkesztő ne hagyja figyelmen kívül, hogy a megvizsgált cikkekért is felelős. Lapvizsgálóvá Istvánffy Pál kir. f. korm. titkár nevezetett, a kamarai díj 24 krban szabattott ki, a cs. kir. postahivatalok az előfizetések elfogadására s a lap szétküldésére fölhatalmaztattak, czime pedig a bécsi központi hírlapjegyzékbe beiktattatott.¹⁾

A *másik*, tudományos irodalmunkban korszakot kezdő vállalat volt, a *Természetbarát* című folyóirat, melyet Takács János ev. ref. Berde Áron unitárius tanárok alapítottak, mindkettő a mennyiség- természet- és vegytan tanára s szakmájukban kitűnőség. Az engedély 1846. jul. 1. kelt legfels. elhatározásban adatott meg.²⁾ a szerkesztők az 1845. sept. 24. a kir. f. k. székhez beadott program megtartására utasítottak,³⁾ vizsgáló kinevezése a kir. f. korm. székre bízott; előfizetési ár a postadíjon kívül 6 p. frt volt, a kamarai díj félévre egy példánytól 18 kr., a cs. kir. postahivatalok a szétküldésre felhatalmaztattak jun. 12. 1846.⁴⁾

Indult még meg Kolozsváratt két hirdetési lap is, melyekre az engedélyt 1845. jul. 3. kelt udv. kancz. rendeletben az *Erd. Hivadó* és *Mult és Jelen* szerkesztői nyerték, az első *Heti Tudósítások*, az utóbbi *Kolozsvári Heti Lap* cím alatt, oly feltétellel, hogy a kormány ingyen nyomtatandó hivatalos hirdetésein kívül közölhessenek benne: eladási, vevési, bérleti hirdetések, elveszett dolgokat, s általában a közéletben előforduló más szükséges tudnivalókat, a politikai viták, egymás kisebbitése és személyes bántalmazások kizárásával.⁵⁾ Ezeknek, mint alárendelt érdekű lapoknak, egyszerű megemlítését elégnek vélem; a két laptulajdonosnak engedélynyerés előtti

¹⁾ 13836. 1845. k. f. k. 7052. 1845. udv. kancz. sz. 1156. 1846. k. f. k. 9373. 1846. k. f. k. sz.

²⁾ 35. 1846. udv. k. sz. 1080. 1846. k. f. k. sz.

³⁾ 1648. 1845. k. f. k. sz. 1156. 1846. udv. kancz. sz.

⁴⁾ 373. 1847. k. f. k. sz. 6619. 1847. k. f. k. sz.

⁵⁾ 4346. 1840. udv. kancz. sz. 9599. 1845. erd. kir. f. k. sz.

vitéit takarja el a feledés fátyola. Sem nem szép az, sem nem hasznos a köznek.

Tiltsch János kolozsvári könyvkereskedő szintén indított meg egy magyar hirdetési lapot csak Kolozsvár területére kiterjedőleg, mely szombatra volt tervezve *Kolozsvári Heti Hírnök* cím alatt, felsőbb engedély nélkül; néhány szám 800 példányban meg is jelent; de az udvari kancellária — hihetően feladás útján — értesítvén felőle: a kir. főkörmányszéknek márcz. 30-án megrendelte, hogy azt azonnal tiltsa be, a bibást jelentse fel, s megfeddése iránt tegyen javaslatot. A kormányzó védelmezőleg nyilatkozott tudósító jelentésében, a feddés elmaradt, de később a rendeletet teljesítette, Tiltschet, ha lapját folytatni akarja, engedélykérésre utasítván.

Hasonló sors érte Tiltschnek egy másik magyar vállalatát. Szándékozott t. i. kiadni: »Koszoru, ész- és szinképző lap nevendék ifjaknak«, szerkesztője lett volna Nagy Péter ev. reform. lelkész. A kir. főkörmányszék azon indokból, hogy a szerkesztő ellen semmi kifogása nincs, s a lap a hasznos ismereteknek az ifjuság közt terjesztését tűzte ki célul, jan. 14. 1845. ajánlólag terjesztette fel.¹⁾ Az erd. udv. kancellária szintén ajánlással átküldötte az udvari legfőbb rendőrhatalósághoz, mely az engedélyadáshoz azon tekintetnél fogva, hogy különös súlyt fektet a kiadó és szerkesztő személyiségére, a mi előtte nem ismeretes, egészen az udvari kancellária előleges teljes megegyezését tette föltételül; a mi az udv. kancelláriát arra indította, hogy az erdélyi kormányzót ápr. 17. személyes nyilatkozatra hívja fel. Ez azt május 14. teljesítette. Tiltsch könyvárus — ugymond gr. Teleki — üzletét szorgalommal és ügyesen folytatja; ez idejét annyira elfoglalja, hogy politikával teljességgel nem foglalkozik, legalább is ő ily hajlamot benne nem tapasztalt; Nagy Péter kedvelt hitszónok, kiről az az általános hír, hogy mint református lelkész, hivatása kötelességeit pontosan teljesíti, egyik ellen is sem erkölcsi és vallási, sem politikai tekintetben soha panasz elő nem fordult. Az udvari kancellária, ezen jelentés alapján, az engedélyt javaslatba hozta azon hozzáadással, hogy mind a szerkesztő, mind

¹⁾ 440. 1335. k. f. k. sz.

dolgozótársai legyenek kötelezve a vizsgálati szabályokat pontosan követni s magukat vallásos, politikai és nemzetiségi polemikától távol tartani. A felségnek azonban e tárgyban jul. 15. Schönbrunnban ezen legmagasb elhatározása kelt: »Ezen kérést nem találok teljesítendőnek,« a mi a kir. főkörmányszéknek jul. 14. Tiltschnek ezután tudára adatott.¹⁾

Két nagy akadályal küzdött ezidőben a hírlapi sajtó, az egyik a postai hiányos kezelés, másik a cenzurai szigor.²⁾

Ezek 1848. előtti sajtóviszonyainkat eléggé jellemzik s a hírlapirodalom azon kori nyomorékságainak oly képét mutatják fel, melytől korunk szabad szelleme szánalommal fordul el s áldanunk jó azon nagy embereinket, a kiknek mai sajtószabadságunkat köszönhetjük. Pedig mennyi panasz, feddés, megintő fenyegetés, nyomozás és dorgáló ítélet s büntetés rejlik még a közlevéltárakban s az ezekkel sújtott szerkesztők asztalaiban! Mennyire üldözve volt gondolkodásáért néha az egyén, sőt minden szabadabb nézet! Mint küzdött önlelkiismeretével gyakran maga a censor, mert meg levén kötve keze felsőbb helyről kelt szigorú utasítások által, nem enyhíthette a rendszer nyomását, mely elfojtotta az eszméket s szárnyát szegte minden magasb vágyódásnak. Nem voltak biztos és szabatos vizsgálati elvek; nem lehetett tudni: mi szabad, mi nem? mitől tartson, mit kerüljön a napi sajtó munkása? Szüntelen Damokles-kardkint függött feje fölött a vizsgálati szabályzat. Lehetett késlekedni, tétovázni, félretérni, kerülő utra indulni, meghátrálni, elvet cserélni: csak bátran és férfini elhatározottsággal előre menni volt nehéz! következetesen magasb cél felé tartani hitel- és szabadságkoczkázató! Nem volt biztos az író, hogy cikkét nem kobozzák el, nem a lapszerkesztő, hogy lapját idejében megjelentetheti. Az írók a censorok született ellenségei, ezek amazok üldöző rémei voltak. Ez örök bizonytalanság kifárasztotta a legnemesb kedélyt, elfásította a hazaszeretetet. E naponként szüntelen meg-megújuló harc elvette a kedvet az irodalmi munkásságtól, kiirtotta a lélek nemesb javai utáni törekvés minden vágyát és ösztönét.

¹⁾ 4869 1845. udv. kancz. sz.

²⁾ Az igen tanúságos bizonyításokat, fájdalom! az 5 ívnyi törvény-szabályzata több heti munkám kárbaévesítésével kiszorította. *Az író,*

Azon férfiak tehát, a kik ily viszonyok között, ekkora önmegtagadással szolgálták hazánkban a napi sajtó ügyét s miveltek a hirlapirodalmat, terjesztve az eszméket és civilizatiót, védve az emberi jogokat és igazságot, a kiknek koszoru helyett többnyire tövis jutott osztályrészökül, a kik mégis nekünk a szabad sajtót hagyták örökségül, tiszteletünkre méltók s az utókor háláját érdemlik. Szacsvay és Pethe, Méhes és Szilágyi, gr. Teleki Domokos és b. Kemény Zsigmond, Hochmeister és Schuller J. Károly, a kik hasznos munkáikat bevégezvén, sirjaikban már rég pihennek, Brassai és Ocsvai, Baritz és Cipariu, a kik még ma is küzdenek és fáradnak, joggal mondhatók az erdélyi népek polgári szabadsága és műveltsége igaz barátainak, hazánk civilizátorainak.

A hirlapi sajtó hármass rendeltetése: a nemzeti irodalom s különösen a történetírás szolgálata, a műveltség általánosítása s az államnak és alkotmánynak kül- és beltámadások ellen megvédése. Ezek elsőjét, a nemzeti irodalmat illetőleg az erdélyi napi sajtónak csak közvetítési missiója volt és van ma is — abban törvény- és irányadó a fővárosi napisajtó. A történetírásnak azonban gazdag anyagtára az s a szép tettek dicsőítésének és jeles férfiak emlékezetének hív őre. A ki Erdély ujjabbkori történetét megírja, sok hasznost és szépet meríthet azokból. A két utolsóban az adott viszonyok közt önálló hivatás illette meg, melyet mindig hazafiasan teljesített. E tekintetben a mult példányul szolgálhat az ottani napi sajtó mai képviselőinek is.

EMLÉKBESZÉD

KLEIN LIPÓT GYULA

KÜLTAG FELETT.

Dr HEINRICH GUSZTÁV

I. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1882.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)